SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

RECUSI.

BRUNO DE BELLO SAXONICO.

EDITIO ALTERA.

HANNOVERAE

IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI

1880.

SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

RECUSI.

BRUNO DE BELLO SAXONICO.

EDITIO ALTERA.

HANNOVERAE
IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI
1880.

BRUNONIS

DE BELLO SAXONICO

LIBER.

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE RECUSUS.

EDITIO ALTERA.

RECOGNOVIT W. WATTENBACH.

HANNOVERAE

IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI

1880.

HANNOVERAE, TYPIS CULEMANNORUM.

PRAEFATIO

EX MONUM. GERM. HISTORICIS

SS. T. V, p. 327 sqq.

Bruno, natione Saxo, Magdeburgensis ecclesiae clero adscriptus[1], *familiaris*[2] *fuit Werinheri archiepiscopi, qui belli inter Heinricum IV. regem et principes Saxoniae exorti una cum Ottone duce praecipuus auctor, a.* 1075. *cum reliquis principibus sponte sua regi se tradidit, et postquam in patriam redux, a.* 1077. *Rodulfum Suevorum ducem in regnum elevaverat, a.* 1078. *ex pugna Melrichestadensi profugus inter rusticorum manus occubuit. Cui anno* 1079. *Hardwigo archiepiscopo suffecto, Bruno ad Werinherum Merseburgensem episcopum, patroni sui defuncti amicum et in omnibus quae pro re publica egerat socium, se contulit, et in familiam episcopi receptus*[3], *domino suo dilectissimo gratum animum ostensurus, anno* 1082.[4] *quod optimum poterat, librum de bello Saxonum cum Heinrico obtulit. Eiusmodi donum viro quem Thietmari libros manibus trivisse novimus*[5] *gratum et acceptum fuisse, facile creditur. Bruno 'breviter et veraciter sicut ab his qui rebus interfuerant cognoscere poterat' scribendum sibi proposuit*[6]. *Ipse quidem duorum episcoporum, qui magna pars belli erant, consilio opereve*[7] *adiutor, quae cum ipsis*[8] *aliisque non solum Saxonum sed et Heinricianarum partium principibus*[9] *collocutus compererat, quaeve ipse praesens viderat*[10] *vel in publicis indubitatae fidei scriptis*[11] *legerat, memoriae tradidit. Nec fidei eius in universum officit, quod patriae amore et odio servitutis ductus acrius in Heinricum invehitur*[12], *quum in tanta rerum commotione vir nulli*

1) *c.* 38. 39. 40. 2) *c.* 38 *et* 52. 3) *Praefatio.* 4) *Opus absolvit post d.* 26. *Decembris anni* 1081 (*c.* 131.), *superstitibus Werinhero* († *a.* 1093.), *Burchardo Halberstadensi episcopo* (*c.* 83.) († *a.* 1088.), *Hermanno rege et Ottone duce* (*c.* 131.), *quorum ille a.* 1087, *hic d.* 3. *Id. Ianuarii a.* 1083. *obiit.* 5) *SS. III, p.* 729. 6) *Praefatio.* 7) *c.* 52, *cf. c.* 58. 8) *Cf. cap.* 96. *'ab ipsius ore non semel audivi'.* 9) *c.* 13. 10) *e. g. c.* 38. 40. 52. *fortasse et Werinherum utrumque in itineribus comitatus fuerat, fortasse epistolas eorum nomine scripsit.* 11) *c.* 42. 48. 49. 51. 59. 65. 66. 67. 69 *etc.* 12) *Res fere incredibiles de eo referre accusatur; sed nostro quoque tempore res multis incredibiles visas oculis nostris vidimus et auribus nostris audivimus.*

parti addictus vix ac ne vix quidem reperiri potuerit, et noster scelera ab Heinrico iuvene[1] *perpetrata vel a familiaribus eius se accepisse profiteatur. Heinrici res cum Gregorio VII. nonnisi quantum ad bellum Saxonicum faciebant attigit, et summum pontificem patriae semper posthabuit. Bellum igitur civile, quale nondum compositum Saxonum principibus apparuit, Bruno scribendum sibi proposuit. Eminet liber documentis authenticis insertis, scribendi ratione vivida, aliquotiens faceta et iocosa*[2], *stilo simplici, sententiis rhythmo quodam praeditis et haud raro in eosdem sonos exeuntibus, et licet adversae partis scriptoribus Ekkehardo Uraugiensi*[3] *et aliis minime placere potuerit, apud posteros tamen haud parva auctoritate gavisus esse videtur, quum maxima eius pars saeculo XII. exeunte ab Annalista Saxone, et saeculo XVI. ineunte ab auctore chronici Magdeburgensis transscripta sit. Sed unus tantum libri codex extat, in monasterio Veteris Cellae saeculo XV. exeunte exaratus, unde editiones Freheriana, Struviana et nostra fluxerunt. Servatur hodie*

1*) in bibliotheca universitatis regiae Lipsiensis numero* 1323. *insignis, chartaceus in* 4°. *foll.* 2—55 *Brunonem, foll.* 55′—66. *quaedam ex Platina transscripta, foll.* 66′—73. *excerpta ex Ekkehardo Uraugiensi complexus, hac epigrapha:* Finit .de bello Saxonico . et fine Henrici quarti . 19. Iulii Anni 1500. per fratrem M. S. Tunc priorem. Gratia Deo. *Foll.* 74—83. *alius codex legendas de S. Antonio exhibet. Scriptor multis compendiis usus, textum in universum qualem repererat fideliter et accurate secutus, nonnulla tamen haud bene intellexisse et in formis nominum propriorum suum potius tempus expressisse videtur. Capitum initium littera rubra indicat.*

1b*) Chronicon Magdeburgense, cuius codex in membrana scriptus anno* 1600. *a Marquardo Frehero ad Meibomium transmissus*[4] *et postea Tomo II. SS. Germ. Meibomii typis evulgatus est, omnia quae inde a pagina* 288. *usque ad p.* 319. *leguntur, praeter* 21 *lineas paginae* 313. *et tres lineas paginae* 314, *ex capitibus Brunonis* 1—41. 44—47. 52—58. 60—65. 68. 74—102. 117. 121—131. *documentis scilicet plurimis praetermissis, petivit. Textus in minimis etiam tam presse ad lectionem codicis* 1. *accedit, ut non ex eo quidem sed ex communi cum eo fonte fluxisse*

1) *Brunonem initio operis de iuvene Heinrico scribere patet; unde nonnulla a V. Cl. Stenzel T. II,* 55—66. *in eum monita diluuntur.* 2) *e. g. cap.* 75. 77. 83. 96. 3) *Ekkehardus nostrum novisse videtur, sed in chronico suo a.* 1068—1080. *res plerumque diversas scribit.* 4) *V. Meibomii iunioris praefationem.*

censendus sit. Sunt enim loci nonnulli, quibus utriusque scriptores idem vocabulum diverse intellexisse et expressisse patet, e. g. cap. 40, *ubi Lipsiensis lectio* ymmo *ex Magdeburgensi* nimio *emendanda erat. Quum autem alia in utroque eodem modo peccentur, e. g. cap.* 56, *ubi uterque ex fonte iam corrupto Ekkiberti marchionis nomen* Erribertum *effert, gratulandum est, quod in textu restituendo ope*

2) *Annalistae Saxonis uti licet. Qui annis* 1067—1082 *plurima ex Brunonis capitibus* 1. 5. 16. 2—15. 17—31. 32. 31. 33—47. 52. 47—51. 53—56. 64. 57. 58. 60—63. 65—68. 70—74. 82—88. 75. 74. 76—78. 80. 79. 81. 89—97. 99—101. 96. 101—103. 76. 77. 104—116. 98. 117—123. 122. 123—131 *narrationi inserens, codicis saeculi XI. aut XII. quo usus est, lectionem haud raro optimam, necnon et sententias aliquas quae in codicibus* 1. *et* 1b. *communi fato exciderunt, servavit. Quarum tamen nonnisi eas, quas aperte sensus requirebat quasve minime ex aliis Annalistae fontibus, Ekkehardo praecipue Uraugiensi, cuius pauca nonnunquam verba textui infert, derivatas constabat, in textu recepi. Usus sum codice Annalistae authentico, inter libros bibliothecae regiae Parisiensis ex coenobio S. Germani adportatos numero* 440. *signato, cuius lectiones Waitzius noster enotavit.*

3) *In textu epistolarum Gregorii VII. papae et aliarum restituendo, ad Registrum Gregorii et Pauli Bernriedensis vitam Gregorii VII. recurri, et ex codice Trevirensi finem epistolae ad Rodulfum regem scriptae subieci.*

Quibus subsidiis ita usus sum, ut codicem 1, *cuius copia mihi a viris doctissimis et de re nostra bene meritis DD. Ernesto G. Gersdorf bibliothecae universitatis Lipsiensis praefecto, et Gustavo Haenel eiusdem custode, libentissime facta est, fundamenti loco ponerem, et cum in scribendis nominibus propriis tum aliis in locis ubi necesse erat, reliquorum, praecipue Annalistae Saxonis ope, corrigerem; capitum divisione auctoritate codicis Lipsiensis instituta.*

Prodierat Bruno primum anno 1600. *edente Marquardo Frehero, inter SS. Germ. T. I,* 99—153; *textus est codicis Lipsiensis, sed saepe haud bene enodatus, et saepius ex chronico Magdeburgensi*[1] *aut ex coniectura probabili correctus. Qua editione a.* 1717. *repetita, Burcardus Gotthelfius Struvius loca nonnulla adhibito iterum codice Lipsiensi emendavit, alia tamen vitiavit*[2]. *Quarum cum edi-*

1) *Cf. e. g. cap.* 65. *in fine 'non iuramento', cap.* 40. *v. infra.* 2) *Ita cap.* 40. *in Magdeburgensi prato cervos pugnantes codicem Lipsiensem secutus scripsit, quum iam Freherus ex chron. Magdeburgensi recte corvos scripsisset, Annalistae quoque Saxoni probatum.*

tione nostra collatio, nobis quoque non pauca emendanda relicta fuisse ostendet.

Bruno initium anni a nativitate Domini computat[1].

G. H. PERTZ.

Novam Brunonis editionem petente G. Waitz suscepturus, usus sum unici codicis Lipsiensis collatione per H. Kohl a. 1876. *diligenter facta, quam W. Arndt benigne mihi transmiserat, non sine fruge; Pertzii enim accurata sollicitudo, cum pleraque recte emendasset, pauca tamen aliqua ut fit neglexerat. Sed cum dubia quaedam adhuc restarent, ipsum codicem a V. C. Ludolfo Krehl, bibliothecae universitatis Lipsiensis praefecto, gratiose transmissum diligenter adhibui. Ceterum inter libros monasterii S. Thomae Lipsiensis circa a.* 1300. *commemoratur 'liber Saxonici belli' in Cod. Dipl. Saxoniae Regiae II,* 9, *p.* 163, *a quo nostrum descriptum esse putes. Huius specimen dedit Pertzius SS. Vol. V., aliud maius nuper protulit W. Arndt in libro: 'Schrifttafeln zum Gebrauch bei Vorlesungen' etc. tab.* 60.

In nova hac editione varias codicum lectiones, in priori olim omissas, annotandas curavimus, sed eas tantum quae alicuius momenti esse viderentur. Omissa sunt quamplurima codicis 1 *menda, ubi de vera lectione dubium esse non poterat; praeterea orthographia ad antiquioris aevi normam iam a Pertzio est reformata.*

Berolini m. Aug. 1879. *W. WATTENBACH.*

1) *Cf. a.* 1076—1081. *cap.* 131.

PROLOGUS SAXONICI BELLI.

SS. V, p. 329.

Domno suo dilectissimo, numquam sine pia veneratione nominando, Werinhero[a] sanctae Merseburgensis ecclesiae praesuli venerando, Bruno, licet perexigua suae tamen familiae portio, quicquid valet hominis utriusque devotio.

Inter eum qui munus aliquod donat, et eum cui donatur, haec est observanda ratio, ut cum iste in thesauris nichil pretiosius quod donet invenire valeat, tunc ille munere tali nichil iocundius accipiat. Quod ego considerans, cum paternitati vestrae, cui pro viribus meis immo ultra vires meas semper servire desidero, munus aliquod offerre voluissem, quo fervorem mentis etiam foris alicuius operis attestatione monstrarem, omnibus scriniis mearum facultatum perquisitis solum litterarum genus inveni, quod et vestrae convenire dignitati et meae non impar esse putarem devotioni. Hoc enim munus ceteris omnibus, quae sibi invicem possit benignitas humana largiri, pretiosius aestimo, quia eius et origo nobilior et usus excellentior et aetas probatur esse diuturnior. Aurum namque vel cetera quae homines praecipua ducunt, de terrae visceribus nata[b], nullum tribuunt animae profectum, sed fragilitati corporeae breve subsidium vel etiam luxuriae praebent turpe servitium, et dum corpora sustentant hominum, effugere proprium non possunt interitum. Quamvis etiam si quieta iaceant, non sint tuta, dum tinearum morsibus vel scabra rubigine corrosa, diu manere non valeant. Studium vero litterarum a latebris[c] animae secretioribus[d] ligone rationis effossum, nullum debet corporis imbecillitati servitium, sed eum, cuius industria processit, format et instruit animum, adeo senectutis vel interitus ignarum, ut etiam ea quae torrente violentia temporis rapiuntur ad interitum, ab ipso temporis impetu litterarum virtus conetur eripere, et semper nova quasi stationaria legentibus ostendere. Igitur bellum quod Heinricus rex cum Saxonibus egit, volo breviter et veraciter scribere, sicut ab his, qui rebus intererant,

a) Werinnero *c.* b) *ita edd.;* nato *c.* c) *ita emendavit I. Th. Breysig in diss. de continuato Fred. chronico, Berol. a.* 1849; lateris *c.* d) *ita ed.;* stercoribus *c.*

potui cognoscere. Quod cum sui magnitudine, tum misericordia[a] Dei, quam in ipso bello experti sumus, est memorabile, sicut in sequentibus, si quis legere dignabitur, poterit agnoscere. Sic enim in flagello vino severitatis oleum pietatis admiscuit, ut et prophetam vera locutum esse gaudentes agnosceremus: 'Cum iratus fueris, misericordiae recordaberis', et apostolum: 'Fidelis Deus, qui non permittet vos temptari super id quod potestis'. Sed priusquam incipiam ipsius belli seriem explicare, oportet me pauca de pueritia vel adolescentia eiusdem Heinrici praemittere, ut dum qualem vitam puer vel adolescens agebat, lector agnoverit, minus miretur, quod intestinum bellum vir factus inceperit. Verum ne hoc opus quilibet in manus accipiens statim velit conspuere, placuit michi illud vestri nominis praenotatione munire, quatenus dum vestrum nomen pagina prima demonstrat, sequens opus a sputis defendat. Ergo vestra dignitas dignetur illud tanta alacritate suscipere, quanta a me offertur devotione.

Hab. 3, 2. *I.Cor.* 10, 13.

*p. 330.

SAXONICUM BELLUM INCIPIT.

1056.

1. Postquam Heinricus imperator ab hoc saeculo felici morte migravit, filius eius Heinricus quartus, infeliciter in hoc saeculo relictus vitae, regnum patris electione communi suscepit. Quod quia adhuc decenter, utpote puerulus quinquennis, gubernare non potuit, ipsum cum regni cura[b] curandum cunctorum iussu principum mater ipsius Agnes venerabilis imperatrix accepit. Sed cum procedente temporis cursu puer aetate quidem, sed non sapientia vel apud Deum vel apud homines proficeret, matrisque monita regio fastu tumidus[c] iam minus audiret, Anno, Coloniensis praesul venerandus, eum violenter matri eripuit eumque cum omni diligentia, sicut decebat imperatoriam prolem, non tam regi quam regno prospiciens, nutrire curavit. Non enim ignorabat, quod rex insipiens perdet populum suum, et civitates[d] habitabuntur per sensum prudentium, nec nesciebat etiam, quod sicut aliquos humili stirpe procreatos virtutes declarant, sic a magnis natos parentibus, si doctrina bonique defecere mores, culpae dedecorant[1]. Verum postquam ille, puerili simplicitate transcursa, adolescentiam, quae communis est omnium campus flagitiorum, ingressus ad bivium Samiae litterae[2] pervenit, derelicta sublimi semitae dexterioris angustia, declivem plateae sinistrae latitudinem, qua incederet elegit, calleque virtutum penitus abdicato, totis viribus post

1062. *Mai.* *Eccli.* 10, 3.

a) t. magis m. *ed.* b) causa *ed.* c) faustu tumultus 1. d) ciuitate 1.

1) *Horat. IV*, 4, 35. 2) *Cf. Pers. Sat. III*, 56. *Auson. Idyll.* 12, 9. *P.*

concupiscentias suas ire disposuit. Quod ut liberius facere potuisset — non enim sub illo magistro sibi licebat, quicquid libuit —, prius magisterii illius auctoritatem a se penitus excussit, et qui ad regnum gubernandum fuisset electus, iam se ab aliquo gubernari est dedignatus. Igitur rex ab episcopo manumissus, cum sui iuris esse coepisset, tunc patefecit quin[a] viam vitae sectari decrevisset. Vepres enim libidinum[b], quae in hac aetate etiam eos fatigant, qui eas in se frequentibus ieiuniis arefaciunt et assiduis orationibus eradicant, eo fructuosius in eo germinabant, quo eas nec ipse, utpote igne primae iuventutis ardescens et regni luxus deliciis affluens, ab agro sui cordis evellebat, nec eas aliquis ab eo, rege videlicet monitores aspernante, exstirpare ferro correptionis audebat.

1065. *Mart.* 29.

2. Erat eodem tempore Bremensis praesul Adalbertus[c], sic typho[d] superbiae turgidus, ut nec in saeculari nobilitate nec in sancta conversatione quemquam putaret sibi aequalem. Ipse cum in aliqua summa festivitate publicam missam rege praesente celebraret, et populo verbum Dei dicturus ex more locum altiorem ascenderet, inter cetera quasi bonos et nobiles in hac terra conquerens defecisse, se solum et regem, se scilicet anteponens regi, dixit de nobilitate remansisse, — cum duo fratres ipsius iisdem parentibus nati[e] starent praesentes — et quamvis apostolorum principis, fratris sui Petri nomen non haberet, se tamen eandem quam Petrus habere potestatem, vel etiam maiorem, quia dominum suum non ut Petrus unquam negasset.

3. Ipse cuidam in suo episcopatu abbatissae, quae nescio quid[f] in eum peccaverat, praecepit per obedientiam, ut intra dies quindecim hanc praesentem relinqueret vitam. Et quia ipsa tunc aegrotabat, ille vanus suum in ea praeceptum impleri posse sperabat, et si casu moreretur, mortuam suo iussu volebat ut crederetur. Die vero 15. illa iam sanitate recuperata, misit episcopo legatum nescio pro qua causa. Quem[g] ut ille de longe adventantem vidit, sibi assidentibus laetabundus dixit: 'Numquid mea potestas minor in ista, quam fratris mei Petri fuit in Saphira? Ecce ista misera est mortua, auctoritate iubente mea!' Sed postquam, nuntio propius accedente, vivere eam et ab infirmitate convaluisse cognovit, a superbia sua valde confusus obticuit.

4. Aliquando cum, sicut solebat, in curia regis esset, et mensam regis cottidie delicatioribus quam ipse rex epulis oneraret, quadam die cunctis ad cibum pertinentibus prae nimio luxu consumptis, dapifer eius nichil habebat, quod

a) *ita correxit Pertzius, collato cap.* 11. *versus finem;* quia 1; quam *edd.* b) liuid. 1. *saepius, similique modo* Bavenb. Geveh. *etc. scribit.* c) Adelb. 1, *alibi vero* Adalb. d) typo 1. 1[b]. e) orti 2. f) quia 1. g) Quam 1.

tum[a] ex consuetudine sua venustum ipsique regi comedendum mensae regis imponeret[b]; sed nec erat pretium quo cibum emeret pretiosum, quia in similem usum totum consumpserat argentum. Quod cum episcopus non ignoraret, die illa latitabat, ne eum dapifer invenire potuisset, volens ut ille per suam industriam quolibet modo perquireret, quod ad mensam sibi decenter apponeret. Sed ille postquam dominum suum diu quaesitum *tandem in capella quadam, quo confugerat, esse cognovit, ad hostium capellae confidentius pulsans, se intromitti postulavit. Cuius vocem ut episcopus agnovit, subito se in terram quasi in orationem prostravit. Ille ingressus, ut eum iacentem conspexit, et eum nec tussi nec screatu erigere potuit, tandem sese iuxta episcopum velut simul oraturus extendit, et ei in auriculam loquens: 'Orate', dixit, 'ut vobis hodie sit quod manducetis; quia nondum quicquam, quod honeste super mensam vestram ponatur, habetis'. Episcopus velut ab extasi repente expergefactus: 'Quid', ait, 'stultissime, fecisti, qui me a colloquio Dei temerarius abstulisti? Si, quod frater Transmandus[c] videre meruit, tu vidisses, numquam michi posito in orationibus appropinquasses'. Ille autem in praesens aderat, et quia talia videbat episcopo placere, angelos cum eo loquentes in oratione se iam dudum dixerat vidisse. Erat autem ipse pictor ab Italia.

*p. 331.

5. Hic igitur episcopus ubi regem velut infrenem equum per abrupta flagitiorum ruere vidit, eius se lateri familiariter adiungere quaesivit; non ut vitiorum spinas, quae fuerant ortae, manu severae auctoritatis radicitus erueret, et virtutum semina episcopali praedicatione plantaret, sed ut germina vitiorum adulationis aqua rigaret, et si quae virtutum fruges emergerent, amaritudine perversi dogmatis enecaret. Neque enim ut ante dum[d] perpetratis facinoribus caveret, cum Tobia dicebat: 'Attende tibi ab omni fornicatione, et omni tempore benedic Deum, et pete ab eo, ut vias tuas dirigat'; nec ut perpetrata lacrimis poenitentiae lavaret, cum Nathan sub velamento parabolae ferrum increpationis portavit, quo ulcere mentis repente percusso conscientiae virus efflueret; sed velut apostolicum dabat ei praeceptum: 'Fac omnia quae placent animae tuae; hoc solum observans, ut in die tuae mortis in recta fide inveniaris'; cum scriptura dicat: 'Post concupiscentias tuas non eas', et rursum: 'Non semines mala in sulcis iniustitiae, et non metes ea in septuplum'. Ille vero ita docebat, quasi sit in hominis potestate, in una hora mutare vitam suam, cum proverbium sit: 'Adolescens iuxta viam

Tob. 4, 13. 20.

Eccli. 18, 30.

ibid. 7, 3.

Prov. 22, 6.

a) *ita emendavit Pertzius;* cum 1; *deest* 1b. b) imponerent 1. c) *ita* 1. 1b; trosmandus 2. d) *i. e. antequam perpetrata essent, nondum perpetratis.*

suam etiam cum senuerit, non recedet ab ea', et: 'Odorem quem semel imbiberit recens testa, diu servabit'[1]. Hac igitur episcopi non episcopali doctrina rex in nequitia confortatus, ivit per libidinum praecipitia, sicut equus et mulus quibus non est intellectus; et qui multorum rex erat populorum, thronum posuit in se libidini, cunctorum reginae vitiorum. *Ps. 31, 9.*

6. Binas vel ternas simul concubinas habebat; nec his contentus, cuiuscumque filiam vel uxorem iuvenem et formosam audierat, si seduci non poterat, sibi violenter adduci praecipiebat. Aliquando etiam ipse uno sive duobus comitatus, ubi tales esse cognoverat, in nocte pergebat; et aliquando voti sui mali compos efficitur, aliquando vero vix effugiebat, ne a parentibus amatae sive marito occideretur. Uxorem suam, quam nobilem et pulcram suasionibus principum invitus duxerat, sic exosam habebat, ut post nuptias celebratas eam sponte sua numquam videret[2], quia[a] et ipsas nuptias non sponte sua celebraverat. Ergo multis modis eam a se separare quaerebat, ut tunc quasi licenter illicita faceret, cum hoc, quod licebat, coniugium non haberet.

7. Denique cuidam de suis familiaribus, ut peteret reginae concubitum praecepit, magnumque ei praemium, si potiretur eo, promisit, quod inde illam non negaturam sperabat, quia iuvencula virum experta, iam quasi deserta vivebat. Regina vero sub femineo corpore cor habens virile, statim de quo fonte consilium hoc emanaret intellexit. Et primo quidem velut indignata negavit; sed sicut ille pertinaciter sicut praedoctus erat instaret, quod rogabatur ore tantum promisit. Ille gratulabundus rem regi nuntiat, et horam qua perficienda esset indicat. Rex vero laetus ad cubiculum reginae simul cum adultero pergit, ut dum eos pariter commisceri ipse videret, eam a suo coniugio legaliter abiceret, vel etiam, quod magis volebat, occideret. Sed cum adulter ad hostium reginae pulsaret, et huic illa velociter aperiret, rex timens ne illo prius intromisso ipse excluderetur, ostium concitus irrupit. Quem regina agnoscens, adultero foris relicto ianuam citissime clausit, et suis virginibus convocatis eum scamnis et baculis, quae arma ad hoc collegerat, in tantum verberavit, ut eum semianimem relinqueret: 'Fili meretricis', inquiens[b], 'unde tibi haec audacia, ut[c] reginae, quae fortissimum habet maritum, sperares adulteria?' Ille clamat se esse Heinricum, se esse ipsius maritum, se voluisse *legitimum eius concubitum. Illa reclamat, hunc non esse **p. 332.*

a) Quia... ergo 1. b) *ita* 1[b]; *deest* 1; inquit 2. c) ut — adulteria *desunt* 1. 1[b]; *add.* 2.

1) *Horat. Epist. I*, 2, 70. *P.* 2) *Anno demum* 1071. *filium ex ea tulit. P.*

maritum qui furtivum quaesisset adulterium; si maritus esset, cur non aperte ad suum thorum accederet? Itaque paene usque ad mortem percussum de cubiculo eiecit, ostioque clauso lectum suum petivit. Ille quid sibi accidisset, nulli ausus est confiteri; sed aegritudinem aliam simulans, integrum fere mensem iacuit in suo cubili. Illa enim non capiti, non ventri pepercerat, sed totum corpus integra cute contuderat. Qui postquam convaluit, quamvis acriter correptus, antiqua flagitia sua non deseruit.

8. Si qua coram eo querelam de qualibet iniuria fecisset, et ab eius regia potestate sibi iustitiam fieri postulasset, si illius insaniae aetas eius et[a] forma placebat, pro iustitia quam petebat, iniustitiam multiplicem reportabat. Nam postquam ipse in ea quamdiu placuit libidinem suam implevit, alicui de famulis suis eam velut uxorem dedit. Ita nobiles in hac terra mulieres, ipse prius eis turpiter abusus, servili coniugio turpius dehonestavit. Haec omnia vidit ille falsus et fallens episcopus Adalbertus[b]; vidit, neque prohibuit; immo sua doctrina eum, quo sine timore vel pudore talia faceret, velut adhortando confortavit. Stultum namque dixit esse, si non in omnibus satisfaceret suae desideriis adolescentiae.

9. Multa et magna in hoc genere eius flagitia sponte praetereo, quia ad alia alterius generis ipsius scelera festino; hoc tantum hic ultimum locum teneat, quod in eo iustus iudex inultum non relinquat[c], ignominia videlicet quam sorori suae fecit[1], quod eam manibus suis depressam tenuit, donec alius ex ipsius iussu coactus fratre praesente cum ea concubuit; cui non profuit, quod imperatoris filia, quod ipsius ex[d] utroque parente soror unica, quod sacro capitis velamine Christo fuerat desponsata.

10. Sed quia nefanda stupra nefandiora generare solent homicidia, sicut ille non unam Bethsabee[e] libidinosus stupravit, ita non unum Uriam crudelis interfecit. Tot enim in homicidiis inmania perpetravit facinora, ut dubium sit, quae maior sit eius infamia, libidinis incestae an crudelitatis inmensae. Omnibus erat horribiliter crudelis, sed nullis ita ut familiarissimis suis. Qui omnium particeps erat secretorum eius, et conscius vel adiutor flagitiorum sive facinorum, dum securus sui de aliorum morte tractanti favebat, coactus est mortem pati, quam non timebat. Et hoc pro qua culpa?

a) vel 2. b) *deest* 1; *add.* 1^b. 2. c) reliquat 1^b; relinquet 2. d) *deest* 1. 1^b. e) Bersabee 1. *edd.*

1) *Idem Saxonum legati apud Lambertum SS. Vol. V. p.* 201. *innuere videntur. P. Ibi abbatissa Quedlinburgensis vocatur, scil. Adalheidis. Quae unica minime fuit; cf.* c. 83. *W.*

Quia unum contra eius voluntatem dixit verbum, vel tacens, aliquod eius consilium sibi non placere, gestu quolibet ostendit. Multos namque consiliarios habebat, sed nullus ei dare consilium audebat, nisi quod ipsi placeret. Si quis vel inscius aliquid quod nollet ei consulebat, delictum quod ignoranter egerat, sui sanguinis effusione luebat. Nec alicui suam demonstrabat iram, donec incauto faceret auferri vitam.

11. Quidam de secretariis suis nomine Conradus, — iuvenis nobilitate et moribus insignis, si hoc solum ei Deus dedisset, ut consiliarius regis numquam fuisset — hic erat quadam die Goslariae, certus se tam bene gratiam regis habere, sicut tunc cum eam habebat optime. Rex autem erat in Hertesburg[a] castello, quo praeter[b] eos, qui facinorum ipsius erant conscii et fautores, nullus nisi nomine vocatus ascendebat. Mittit ergo rex Goslariam, iubens ut Conradus ad se citissime veniat, et nullum praeter armigerum suum, qui se comitetur assumat. Ille se putans ad aliquod consilium, cui nulli praeter se liceret adesse, vocari, ut fidem suam maiorem ostenderet, etiam plus quam iussus fuisset fecit, et ipse suus armiger factus, cunctis incomitatus equitavit. Ergo veniens in silvam vidit insidias, nec credidit eas sibi paratas; tamen quia, utpote solus, tantam multitudinem timuit, ecclesiam quae prope erat celeriter petivit. Burchardus Misnensis praefectus, huius latrocinii ductor nequissimus, ad ecclesiam sequitur, eique, si velit egredi, quod nichil mali patiatur in sua fide pollicetur. Ille quamvis ei nullam fidem haberet, tamen sciens quod si sponte non exiret, ecclesiae non parcerent, exivit eiusque se fidei commendavit. Quem ducentes in solitudinem, sicut erant iussi, crudeliter interfecerunt; et nec in ipsa morte ei quare moreretur indicaverunt. Nec unquam vere cognovit aliquis, quare fuisset occisus, nisi quidam mussitabant, quod illi rex imponeret, quia cum quadam concubina sua iacuisset. Sed rex, ut suspicionem mortis eius a *se tolleret, auctores eiusdem mortis, quos latitare ad horam iusserat, persequi ab omnibus amicis suis imperat; et illum sepeliri in loco fecit honorabili, ipse eius sepulturae tristis interfuit, et ut ad omnia simulanda doctus erat, non parum lacrimarum fudit. Sed nulli, quin esset, sicut erat, praecepto regis occisus, credibile fuit. *p. 333.

12. Fama fuit, quod quendam de familiaribus adolescentem nobilissimum sua manu, dum quasi iocaretur, interfecerit; et eo furtim sepulto, in crastino quasi poenitens ad suum magistrum Adalbertum episcopum venerit, et ab eo sine ulla satisfactione indulgentiam perceperit[c]. Sed quia huius rei

a) Hertesburck 1 (*sed infra* Hartesburgk); Hertesburch 2. b) propter 1; praeter 1[b]. 2. c) pepercit 1.

veritatem michi non contigit agnoscere, placuit michi eam inter ambigua relinquere, quamvis paene omnibus versaretur in ore.

13. Novi[a] autem quendam de familiaribus regis[1], qui aliquando de curia venit ad fratrem suum, — frater autem ille episcopus erat — et quasi iactando fratri suo narrabat, quod nullus esset in curia, qui magis quam ipse esset in regis gratia. Quod cum frater eius episcopus libenter audiret eumque diligenter ammoneret, ut gratiam regis omnibus modis servare quaereret, quia et ipsi honestum et omnibus suis utile esset: 'Facerem', dixit ille, 'si simul cum gratia terreni regis possem tenere gratiam coelestis. Sed veraciter', inquit, 'agnovi, quod si quis huius regis familiariter habet gratiam, habere non poterit aeternam vitam'. Igitur paulatim se sicut prudens a curia subtrahebat, et iam minus et minus ad secreta regis accedebat, et nec omnino aberat, nec sicut erat solitus frequens aderat. Quem ubi rex minus assiduum vidit in suo servitio, causam quare faceret non inquirit, nec ei quicquam malae voluntatis ostendit; sed suo iam volens parcere ferro, quaerebat eum perdere ense alieno. Itaque, pro qua causa ficta vel vera nescio, misit eum ad regem Rusciae[b. 2]. Quam legationem ille libenter accepit, primum quia per hoc quasi probavit, se a gratia regis non abesse, cui secreta non dubitaret ut antea credere; deinde quia speravit se legationis huius labore meriturum, ut legatione prospere peracta reversus, non parvum a rege deberet accipere beneficium; nec haec etiam minima fuit causa, quia libenter aberat a curia. Igitur perrexit, nec adhuc quid de se dispositum fuisset intellexit. Post aliquot vero dies, cum vespere declinasset in diversorium, iubet sibi bonum parari convivium. Cumque iam comites eius aliquantum bibissent, exilivit Sclavus quidam, vilis persona, et: 'Nescio', dixit, 'quid est quod ego porto, quod episcopus Eppo[c] michi dedit, et ut regi, ad quem missus vadis, darem praecepit'. Quod cum sibi ille monstrari rogaret, protulit Sclavus epistolam regis imagine sigillatam. Ille nil moratus sigillum fregit, clericum suum, quid illae litterae vellent, exponere sibi praecepit. Clericus legit et exposuit; hic autem sensus erat in litteris: *Scias in hoc te maxime, qualis amicus michi sis,*

a) Frater archiepiscopi eiusdem, Fridericus palatinus comes, fratri iactans aliquando narrabat 2. b) *ita* 2; Rucie 1. c) ep. Cicensis Eppo 2.

1) *Fridericum pal. com. Saxoniae vocat Annalista Saxo, sed eum c.* 26. *hanc rem tacere iure mireris. W.* 2) *Iaroslavi Novogrod. regis, qui a.* 1054. *obiit, filius Isaslavus rex Kioviensis, cum a.* 1068. *per Suatoslaum aliosque fratres pulsus esset, Heinrici auxilium imploravit, id quod ad a.* 1075. *Lambertus refert. W.*

posse monstrare, si hoc effeceris, ut iste meus nuntius numquam in meum regnum possit remeare; quod utrum[a] *aeterno carcere vel potius efficias morte, nichil puta differre.* Litteris itaque consumptis igni, ipse laetus iter suum peregit, legationem prudenter implevit, non parvo munere donatus rediit, domino suo regi regalia dona portavit.

14. De quodam intimo ipsius consiliario, cuius vocabulum sicut aliorum multorum sponte praetereo, rem comperi, quam idcirco hic placuit inseri, quia duo non minima continet in se regis vitia, quae sunt videlicet crudelitas et luxuria. Hic cum non esset ortus a Saxonia, duxit uxorem natam de Saxonia, virginem tam formosam corpore quam et nobilem genere. Rex ipse eam illi a parentibus eius impetravit, rex ipse nuptiis interfuit, sed dubium, utrum magis pro sponsi honore vel[b] pro amore sponsae. Nondum illa desponsatae[c] virginalis pudicitiae pudorem deposuit, cum rex omni pudore deposito, ut eam sibi ad lectum suum mitteret, ipsum sponsum petivit. 'Cum nec ullam rem', dixit ille, 'nec ipsam vitam vobis unquam velim negare, haec sola res est, quam nec vos decet a me petere, nec ego vobis possum concedere'. Rex magnus dissimulator, dolorem quem in corde magnum habuit, nec vultu nec verbis ostendit. Post non multos autem dies, cum ille iam securus nichil sibi timeret, rex fere media nocte misit ad eum, praecipiens ut solus ad se veniret. Ille quamvis more regis cognito certus esset, quod in ipsa nocte mori debuisset, tamen quo iubebatur ivit; sed prius loricam triplicem subtus tunicam induit. Cumque ad vestibulum cubilis regii venisset, ecce duo gladii ad duo latera eius *affixi, in mediis eius visceribus sibi obviarent, nisi eos thoracis fortitudo repulisset. Ille tamen ad regem pervenit, et ei qualiter ante cubile eius susceptus esset indicavit. Cui rex praecepit, ut si deinceps vivere vellet, hoc ab eo nullus unquam sciret. *p. 334.

15. Omnibus his malis hoc malum superaddidit, quod ceteris omnibus malis, et antiquis firmamentum quo vigerent, et novis quo surgerent initium dedit. Episcopos enim non pro qualitate meritorum secundum canonum decreta constituit, sed si quis maiorem pecuniam dedit, vel ipse maior eius flagitiorum adulator extitit, hic dignior quolibet episcopatu fuit. Cumque alicui sic episcopatum dedisset, si ei alius plus daret vel eius magis facinora laudaret, illum priorem quasi symoniacum fecit deponi, et istum secundum quasi sanctum in eodem loco consecrari. Unde contigit ut multae civitates in illis temporibus duos episcopos simul haberent, quorum neuter episcopi vocabulo dignus esset.

a) *ita ed. et* 2; q̃ vr̄o 1. b) an 1[b]. c) desposite 1.

Babenbergensem[a] episcopatum, tam rebus exterius divitem quam sapientibus personis intus venerabilem, cuidam mangoni dedit immo pro inaestimabili pecunia vendidit, qui melius sciebat nummos monetae cuiuslibet aestimare, quam textum cuiuslibet libri, ne dicam intelligere vel exponere, saltem regulariter pronuntiare. Qui tum in sacro officio vigiliae pascalis primam ex more lectionem coram sapientibus clericis pronuntiavit: 'Terra autem erat inanis et vacca!' ipse nimirum, licet bipes, vacca bruta et omni probitate vacua! Ipse tamen, quamvis nec suo nec ecclesiae, quam ipse quasi regendam acceperat, auro parceret ut gratiam regis obtineret, ipso rege consiliante deponitur, et episcopatus alii datur, non qui vita et sapientia episcopatu sit dignior, sed qui regis flagitiorum maior in omnibus fuisset assentator[1].

Gen. 1, 2.

16. Inter haec omnia iam abeunte adolescentia, mox ut Adalbertum Bremensem episcopum nactus est consiliarium, ipsius suasionibus coepit in desertis locis altos et natura munitos montes quaerere, et in his huiusmodi castella fabricare, quae si in locis competentibus starent, ingens regno firmamentum simul et ornamentum forent. Quorum primum et maximum Hartesburg appellavit; quod ita forti muro et turribus et portis exterius munivit, ita regalibus aedificiis intus adornavit, tale monasterium in ipso construxit, tales ornatus in ipso monasterio collocavit, tales et tot clericos illuc undique congregavit, uti[b] aliquot episcopales locos omni suo apparatu aequiperaret, aliquot etiam transcenderet. Quicquid ornatus ecclesiastici quemlibet episcopum magis decorum videbat habere, sive praecepto sive precibus acceptum suo monasterio studebat conferre. Cetera vero castella non tam pulcra quam fortia esse laborabat. Beatus et valde beatus esset, si munitiones easdem contra paganos erexisset. Nam ipsi iam dudum aut omnes fuissent christiani, aut christianis principibus imperpetuum tributarii. Sed haec castellorum diversis in locis constructio primo nostratibus puerilis ludus videbatur, quia nondum eius intentio mala cognoscebatur. Et non solum ea fieri, nichil adhuc periculi timentes, cum iam possent non prohibebant, verum etiam ex hoc eum fore contra nationes exteras bellicosum quasi divinantes, ad ipsas aedificationes eum vel opibus vel operibus adiuvabant. Postquam vero praesidia in ipsis castellis collocata coeperunt in circuitu sui[c] praedationes agere, non suos

a) Bavenburg. 1. b) *ita edd.*; ut 2; ubi 1. c) *ita* 2; suo 1.

1) *Herimannus a.* 1065. *cum Adalbertus rebus praeesset, episcopatum emit, sed a.* 1075. *per Gregorium VII. depositus est, quo facto Rupertum rex instituit. W.*

labores in suos usus comportare, liberos homines ad opus servile compellere, filias vel uxores alienas ludibrio habere: tunc primum quid illa castella portenderent intellexerunt, nec tamen adhuc resistere vel se defendere praesumpserunt. Tantum illi qui laedebantur, querelas occulte faciebant apud illos, qui longius a castellis remoti[a] nichil adhuc mali patiebantur. Illaesi vero dum laesis auxilium ferre negligebant, tyrannidi vires in se ipsos tribuebant. Nam ab agricolis ad militares, a terrae fructibus ad libertatem adimendam ascendit; et Fridericum de Monte, qui inter liberos homines vel[b] nobiles eximius habebatur, famulum suum esse rex asseruit; Willehalmum[c] quoque, qui propter nimium cultum sui rex[1] de Lotheslovo[d] appellabatur, tanta crudelitate persequitur, quia multa ei erant praedia sed non multa sapientia, ut propter hos duos ab omni Saxonia praecipue facta sit adversus regem coniuratio, quamvis ab ipsis duobus pessima reddita sit retributio. Nam postquam Saxones *omnes manifestum iam contra regem bellum coeperunt, illi duo fidei iuratae obliti, primi relicta patria transfugae viles ad hostes defecerunt. Hoc vero postea patebit. *p. 335.

17. Gens vero Suevorum audita Saxonum calamitate clam legatos suos ad illos misit et foedus cum eis fecit, ut neuter populus ad alterius oppressionem regi ferret auxilium. Volebat enim rex etiam Suevos violenter opprimere, et ut sibi de praediis suis redderent tributa compellere. Quod foedus Saxones si fideliter servassent, et ab infamia[e] perfidiae et a magna parte calamitatis liberi fuissent.

18. Sigifridus Magontinae sedis archipraesul, Werinhero Magedaburgensi[f] et Burchardo Halberstatensi episcopis litteras querimonia plenas misit, quod rex in episcopatu suo loca praedationibus faciendis apta elegisset, positisque inibi castellis et praesidiis, multa mala rebus suae ecclesiae faceret. Rogavit etiam in eisdem litteris, quatenus se cum Annone Coloniensi archiepiscopo fidelissimo foedere coniungerent; non quod qualibet inimicitia dissilirent, sed quia non talis amicitia eos fideliter adunaret, ut uterque alteri secreta sua credere, sicut vellet, auderet. Hoc autem omni regno fore necessarium; quia si illi duo, qui maiores erant in regno, fideliter in unum convenirent, in multa securitate totum regnum constituere potuissent. Hoc autem illos duos episcopos eo facile efficere posse, quo alter eorum, scilicet Magedaburgensis, esset frater, alter vero consobrinus superius

a) *ita* 2; semoti 1. b) et 2. c) Wilhelmum 1. *sed infra illa nominis forma aliquoties occurrit.* d) Lutisleve 2. e) infancie 1. f) *ita cum* 2. *scribimus*; Magdab. *et* Magdeb. 1.

1) *Idem agnomen infra c.* 26. *et c.* 45. *repetitur. W.*

nominati Coloniensis archiepiscopi. Eandem querimoniam fecerunt ad invicem omnes paene regni Teutonici[a] principes; sed tamen palam nullus audebat fateri, tanto rex erat omnibus terrori. Sic quamvis soli Saxones hoc aperte viderentur incipere bellum, tamen non ipsorum solummodo consilio fuit inceptum. Qui cum tot et tantas calamitates et contumelias singuli paterentur, dum quisque suum tantummodo vulnus dolebat, et intactus adhuc vulnerato non condolebat, communi malo non resistebant communi consilio. Rex universale damnum disponebat, et ad hoc quaelibet impedimenta repellebat, et auxilia quibus sua mala voluntas impleretur, undecunque quaerebat; illi vero putantes speciale malum, contra communem perniciem nulla defensionis instrumenta parabant. Ille, quo facilius cunctos ut volebat opprimeret, prius illos in quibus eorum virtus maxime stabat, singulos labefactare temptabat.

1070. 19. Ottonem denique, virum prudentem et fortem, qui natus[b] e Saxonia dux erat in Bawaria, omni calliditate deponere quaerebat, quia illum cum omnibus Bawariis[c] Saxones adiuturum non dubitabat. Ergo quendam nomine Einnonem[d], praeter audaciam nichil virtutis habentem[1], pretio conduxit et promissionibus sollicitavit, ut ducem de regis morte secum tractasse diceret, et hoc[e] se, si negaret, singulari bello probaturum promitteret. Ita[f] certaminis illius constituto die, Otto ab amicis suis episcopis et aliis principibus praemonetur, quod si Goslariam veniret, ubi duellum fieri debebat, etiamsi adversarium suum vinceret, tamen inde cum vita non rediret. Elegit ergo honore suo potius iniuste privari, quam tale iudicium subire, ubi sciebat ipsi iustitiae violentiam fieri. Igitur ad sua recessit, et associato sibi Magno, duce Saxoniae, per duos fere annos cum rege bellum 1071. crudele gessit. Deinde consiliis amicorum coacti, cum se regiae traderent potestati, rex Magnum ducem in carcere suo per integrum biennium tenuit, ita ut nullus in hoc tempore sciret, utrum viveret vel ubi esset.

20. Postea legatos ad regem Danorum[2] misit ultra mare, eumque sibi ad Bardanwich rogavit occurrere, quo et ipse cum paucis perrexit, cum nulla fama testetur, quod ante eum ullus rex in illas partes pervenerit[3]. Regem illum ibi obvium habuit, cum eo secretum colloquium fecit, cui collo-

a) *ita* 2. *ubique; modo* Teut. *modo* Theut. 1. b) n. de Northeim a Sax. 1b. c) *ita* 2; Bawaris 1. d) Emnonem 1. e) *deest* 1. f) Itaque 1b.

1) *Eum de Conradesburg natum fuisse, de Ledebur probavit; cf. 'Neue Mittheil. des Thür.-Sächs. Vereins' IX*, 3, 28. *W.* 2) *Suenonem Ulfi et Estritae filium, quae Canuti soror fuerat. W.* 3) *Cf. Annales Einhardi a.* 795. *P.*

quio praeter episcopum Adalbertum[1] et unum de regiis consiliatoribus nullus interfuit. Ipsum tamen colloquium non diu latuit, quia ille qui cum episcopo solus aderat, cum consilium quod ibi fecerunt prohibere non posset, illud quod poterat effecit, quod principes Saxoniae, quorum intererat, ipsum consilium non lateret. Rex enim Danorum regi Heinrico iuravit, ut ei contra omnes hostes suos, et nominatim contra Saxones, quantum posset terra marique auxilium ferret; et rex Heinricus illi promisit, ut ei cunctas regiones suo regno contiguas in proprium daret. 1071.

21. Igitur illo colloquio finito et Danorum rege reverso, rex Heinricus castellum *Liuniburg, quod ibi prope erat, consideravit; cuius munitione perspecta, in eius cupiditatem suo more vehementer exarsit, quasi si illud in sua potestate teneret, nullus in illis partibus sibi resistere potuisset. Illud autem castellum Magni ducis parentum semper fuerat, et ad ipsum suumque patruum Herimannum tunc hereditario iure pervenerat. Ex paucis ergo quos habebat secum fidelissimos, septuaginta fere dimisit in illo castello, qui et[a] ipsum totamque regionem circa compellerent regio parere serviliter imperio. Sed his temere ingressis, Herimannus dum rex e finibus suis fuisset egressus expectat, et mox ipsum castellum cum multa virtute circumdat. Illi quid facerent? Castellum quidem forte et cunctis nisi soli fami insuperabile, sed praeter paucos panes, quos discedentes monachi reliquerant, nichil quod manducari posset habebat, et fames eos castellum relinquere iubebat, sed obvia ferri virtus eos exire non sinebat. Paucis autem non erat tutum cum exercitu venire in proelium. Deditionem ergo comiti Herimanno offerebant; sed ille, nisi Magnus dux, filius fratris sui, rediret, nullum istorum abiturum dicebat. Quo comperto rex multas angustias habuit, nec quid sibi fuisset utile, facile excogitare potuit. Illos obsessos per vim liberare non potuit, quia de Saxonibus, quos offensos habebat, exercitum congregare non credidit; de gentibus vero aliis suae ditioni subiectis eam multitudinem, cui illuc ire tutum esset, non habuit. Ducem reddere noluit, quia dum illum in vinculis tenebat, securus a bello Saxoniae fuit. Solus enim timor ne ille occideretur, fecit ut tot iniuriis acceptis bellum non inciperetur. Tot autem fidelissimos suos, inter quos etiam erant qui nobiles cognatos habebant et fortes, si perire dimitteret, nullum ultra fidelem sibi inveniret, et tutum tempus ab eorum propinquis nullum haberet. Reddidit ergo Magnum ducem, et suorum 1073. *Aug.* 15.

*p. 336.

a) etiam 1b.

1) *Qui d.* 17. *Martii a.* 1072. *obiit. W.*

1073. fidelium recepit multitudinem. Inde natum proverbium per totam Saxoniam divulgatur: quod unus Saxo septuaginta Suevis ematur, vel septuaginta Suevi uno Saxone redimantur.

22. De reditu ducis Magni[1] quanta fuissent omni Saxoniae gaudia, Tulliana non posset explicare facundia: non magis de illo gauderent, si eum a morte redivivum accepissent. Quanto eum se unquam vivum visuros desperaverant, tanto eum videntes vivum maiore laetitia tripudiabant; nec solum sui vel cognati vel clientes eius de salute plaudebant, sed omnis omnino populus omnipotenti Deo, qui eum mirabiliter liberavit, laudes unanimiter reddebat. Quem enim patruus suus inaestimabili praediorum sive pecuniarum pretio redimere non valuit, hunc divina pietas eo modo, quem humana prudentia numquam posset excogitare, liberavit. Itaque nichil fere iam sonabat ex ore totius Saxoniae, nisi: 'Deo gratias de Magni ducis ammirabili liberatione!' Illi qui numquam eum viderant, pro eius ereptione non minores[a], quam si de eius genere vel familia fuissent, Deo gratias agebant.

Iun. 23. Deinde cum principum festivitas apostolorum, Petri videlicet et Pauli, propinquaret, praecepit rex, ut universa principum Saxoniae multitudo Goslariam conveniret, ut si quid de communibus regni negotiis agi dignum emergeret, hoc ipse communi principum consilio tractaret. Omnes illuc alacres festinabant, quia calamitatum, quas Saxonia iam diu *Iun. 29.* tolerabat, aliquem terminum fore sperabant. Igitur festivitate celebriter celebrata, cum dies ad causas agendas statuta venisset, episcopi duces comites ceterique ad palatium diluculo primo congregantur; ibique sedentes, donec ad se rex egrediatur vel ad se iubeat eos intrare, nequicquam operiuntur. Nam ille cubilis sui foribus clausis, intus cum suis parasitis aleis vel ceteris rebus nugatoriis operam dabat, et tot magnos homines ad suam ianuam excubare, quasi mancipia vilissima, nichili[b] pendebat. Tota dies illa transiit; nec ipse nec aliquis vera portans nuntius ad eos exivit. Cum iam nox facta fuisset, quidam de parasitis eius egressus, principibus irrisorie dixit, quamdiu ibi vellent expectare, cum rex per aliam ianuam egressus, ad urbem suam[2] veloci cursu properaret? Ibi sunt omnes[c] adeo turbati, qui tanto fuerant habiti a regis superbia contemptui, ut nisi Dedi marchio[3] eorum furorem sua prudentia compesceret, eadem

a) inmemores 1. b) *ita* 1^b; vilipendebat 1; parvi pendebat 2; *infra cap.* 74. vilipendebat *suo loco est. P.* c) *deest* 1; *adest* 1^b. 2.

1) *Eum post regis fugam d.* 15. *Aug. dimissum esse constat. W.*
2) *i. e. ad arcem Harzburg. W.* 3) *Orientalis sive Lusatiae. W.*

hora regi pariter omnes, omni proiecto timore, manifeste renuntiarent. Illa dies et haec causa bellum primitus incepit; illa dies principium omnium quae sequuntur malorum[a] fuit. Eadem namque nocte principes omnes parum pransi, cum singulis quibus *optime credebant, in unam ecclesiam, cum omnes ceteri iam dormirent, ex condicto convenerunt; ibique non paucis prius lacrimis effusis, melius sibi fore mortem quamlibet pati, quam talem vitam in tantis calamitatibus et contumeliis vivere dixerunt. Constituto itaque die et loco quo omnes cum omnibus Saxonibus convenirent, et de libertate communi, quam sibi videbant ereptum iri, communiter agerent, ita sunt singuli ad sua reversi, quasi numquam amplius ad regis servitium venturi. 1073. *p. 337.

24. Igitur non longo tempore transacto, magni parvique, sicut constitutum fuerat, ad villam quae Normeslovo[b. 1] vocatur, omnes convenerunt; cur autem tam magnus conventus in parvo loco factus fuisset, non omnes agnoverunt. Tunc Otto, qui dux olim fuerat sed adhuc ducis nomen habebat, omni congregata multitudine collem, a quo loquens ab omnibus audiri posset ascendens, fieri silentium postulavit; quo facto, cum omnes arrectis starent auribus, huiusmodi sermonem incepit:

25. 'Quare vos, o milites optimi, principes vestri tam frequentes in hunc locum convenire rogassent, licet omnes fere singuli cognovistis, tamen ut nullus vestrum[c] sit, qui se nescium possit asserere, visum est nobis, ut universi causam pariter agnoscatis. Calamitates et contumeliae, quas singillatim vobis omnibus rex noster iam per multa tempora fecit, magnae sunt et intolerabiles; sed quas adhuc, si Deus omnipotens permittet, facere disponit, multo maiores sunt et graviores. Castella fortia, sicut vos scitis, in locis natura munitis plurima construxit, ibique suorum fidelium multitudinem non modicam universis armorum generibus instructam collocavit. Quae castella cum non contra paganos, qui nostram terram quae sibi confinis est totam vastaverunt, sint fabricata, sed in medio terrae nostrae, ubi nemo ei unquam bella cogitabat inferre, tanto molimine sint munita, quid portendant, et ex parte[d] plurimi estis experti, et nisi misericordia Dei vestraque virtus prohibuerit, cito omnes experiemini. Bona vestra, qui iuxta manetis, vobis invitis in ipsa castella deportantur; filiabus vestris et uxoribus pro sua

a) *deest* 1; *adest* 1b. 2. b) Holcinesleue 2; Nockmelslouo 1b. c) nostrum 1. d) p. iam pl. 1b.

1) *Haldensleben? P. Wormsleben haud procul ab Eisleben esse, Floto coniecit assentiente Giesebrechtio. W.*

1073. libidine, quando[a] volunt, abutuntur; vestros servos et iumenta, quicquid volunt sibi servire praecipiunt; immo et vos ipsos in liberis humeris vestris quaelibet onera, licet foeda, portare compellunt. Sed quando ea quae futura sunt mente concipio, ista quae nunc toleratis, tolerabilia puto. Postquam enim sua castella per totam terram nostram pro sua voluntate construxerit, et ea militibus armatis et rebus ceteris ad hoc negotium pertinentibus impleverit, tunc non amplius iam bona vestra particulatim diripiet; sed universa quae possidetis vobis simul eripiet, et hominibus advenis vestra bona largiens, vos ipsos, liberos et ingenuos, ignotorum hominum servos praecipiet esse. Quae omnia numquid in vos[b] fieri patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram et inhonestam, ubi illorum superbiae ludibrio fueritis, per dedecus amittere? Servi aere parati iniusta imperia dominorum non perferunt, et vos in libertate nati, aequo animo servitutem tolerabitis? Fortasse quia christiani estis, sacramenta regi facta violare timetis. Optime, sed regi. Dum michi rex erat, et ea quae sunt regis faciebat, fidelitatem quam ei iuravi, integram et impollutam servavi; postquam vero rex esse desivit[c], cui fidem servare deberem, non fuit. Itaque non contra regem, sed contra iniustum meae libertatis ereptorem; non contra patriam, sed pro patria et pro libertate mea, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit, arma capio, et ut vos ea mecum capiatis expostulo. Igitur expergiscimini, et hereditatem vobis a parentibus vestris relictam, liberis vestris relinquite; nec vestra socordia vel desidia vos et liberos vestros exulum hominum servos fieri permittite. Sed ne cuiquam vestrum causa non satis vehemens videatur, qua adversus regem arma capiamus, praecipue nos, qui ab infantia eum in terra nostra maxime nutrivimus et ei prae ceteris gentibus suae ditioni subiectis fideles magis extitimus[1], unusquisque suas, quas ab eo passus est iniurias, coram omnibus vobis exponat; et tunc, utrum satis magna necessitas nos ad iniurias repellendas cogat, iudicium commune decernat'.

Salust. Cat. 20. — *Iug. 31.* — *Cat. 33.*

26. Ergo Werinherus Magedaburgensis archiepiscopus, civitatem suam bis a rege caedibus et praedationibus invasam dicebat; et praeterea communes iniurias se non minus dolere quam suas asserebat, et eis, quasi solus omnes fuisset passus, obviaturum se promittebat. Burchardus praesul Halberstatensis querebatur, quia praedia *cuiusdam nobilis viri

*p 338.

a) *ita* 1[b]; quam diu 1. b) n. vivos 1. c) desinit 1.

1) *Primam Saxonum contra regem coniurationem iam a.* 1057. *factam esse, Lambertus auctor est. W.*

cui nomen Bodo, quae iure suae deberent esse ecclesiae, 1073. rex sibi abstulisset iniuste. Otto dux querimoniam fecit, quia ducatum Bawariae, quem diu iuste possederat, rex sibi in nullo crimine convicto, fraude quadam excogitata, iniuste rapuerit. Dedi marchio de praediis ad se iure pertinentibus, sibi per iniuriam ablatis, fecit querelam. Herimannus comes quod nuper erat factum narravit, quia urbem[a] suam Liuniburg, hereditate relictam, callide rex occupavit; et si eam retinere potuisset, totam illam regionem, quam sibi parentes iure dimiserant, non regia potestate sed iniusta possidere voluit. Fridericus comes palatii conquestus est, quia beneficium quod de abbatia Heroldesfelde[b] magnum habuerit, iniusta sibi iussione regis ablatum, centum mansis agrorum a rege redimere volebat, nec valebat. Fridericus de Monte et Willehalmus, rex agnomine, quorum priori libertatem, alteri rex eripere voluit hereditatem, uterque pro se querelam faciebat, quae cunctos plus aliis querimoniis ad misericordiam commovebat, quia in illis duobus quid universis facere cogitabat aestimabant; quia scilicet omnibus, si posset, libertatem simul et possessiones auferre disponebat. Deinde ceteri suas quisque proferebat, quas erat passus iniurias; ad quas commemorandas nec pagina sufficit nec memoria. Omnes ergo qui ibi convenerant — convenerat autem maximus exercitus — singillatim iuraverunt, episcopi quidem ut, quantum salvo ordine suo possent, totis viribus ecclesiarum suarum necnon et totius Saxoniae libertatem contra omnes homines defenderent; laici vero, ut quamdiu viverent libertatem suam non amitterent, terramque suam nullum deinceps violenter praedari permitterent.

27. Nec multo post recta via ad Hartesburg, ubi rex *Aug.* erat, cum magno exercitu perrexerunt, et contra urbem ita, ut inde possent videri, castra posuerunt. Quos cum rex vidisset, subito quidem stupore perculsus expavit; sed ut erat dissimulator, quasi nichil timens nuntios misit, qui dicerent se non parum mirari, quid vellet tanta congregatio populi; se non putare, quod quicquam contra eos tantum meruisset, quare merito civile bellum incipere debuissent. Discedere eos ab armis. Si quid querendum habeant, se paratum animo pacato cognoscere, et si quid sit corrigendum, consilio principum et amicorum suorum corrigere. Nuntii autem erant Fridericus episcopus[1], Bertholdus dux[2], Sigifridus regis capellanus[3]. Nam mortuus iam nuper erat

a) q. per u. s. quam Luniburgk 1. b) Heraldesfelde 1; Heroldesfelde 1[b]; Heresfeld 2.

1) *Monasteriensis.* 2) *Carinthiae.* 3) *Qui a.* 1077. *episcopus Augustensis factus est. W.*

1073. Adalbertus Bremensis episcopus. Quibus omnium Saxonum dedit dux Otto responsum: se non hostili animo, nec ut civile bellum vellent incipere, ibi esse congregatos; se regi, si rex esse vellet, omni fidelitate servituros; se petere ut castella, quae non ad munitionem regni sed ad destructionem fabricaverat, vellet destruere; si vero nollet, tunc se intelligere quare constructa fuissent; se libertatem suam sive bona sua contra omnium hominum violentiam cum divinae pietatis auxilio velle defendere. Cumque nuntii reversi regi talia retulissent, ipsique quamvis multum temptarent, ei quo rogata faceret persuadere non potuissent; ipse iam nec amicis familiaribus, quia non ut volebat sibi consilium dederant, fidem habuit, sed omnibus semotis solus secum quid ageret deliberans, cum nec honestum putaret, ut quasi vi coactus subito castella sua per multos annos constructa destrueret, nec tutum crederet ut cum paucis, quibus etiam iam minus credere coeperat, cum tanto exercitu ad omnia parato placitum aliquod adiret: paucis quibus ipsum *Aug. 9.* castellum commendabat scientibus noctu Saxoniam deseruit, et per confraga silvarum, quae saepe dum locos castellis quaereret peragraverat, fugiens ad Franciam orientalem paucis comitantibus venit. Cuius fugam ut principes qui cum eo fuerant agnoverunt, male se desertos dicentes, ad sua quisque simili fuga festinaverunt. Haec autem fuga facta est anno ab incarnatione Domini 1073.

28. Postquam vero regis fugam, quae diu celari non poterat, Saxones agnoverunt, nil morantes eos qui hoc castellum, quod facile destrui non poterat, obsiderent ibi reliquerunt; ceteri vero ad cetera destruenda, quae non adeo erant fortia, perrexerunt. Quidam autem ex ipsis ad Thuringos transierunt, et eis totam rei seriem innotescentes, ipsos in suam societatem sacramentis datis et acceptis adiunxerunt. Quicunque etiam prius, dum rex erat in provincia, secum iurare non ausi fuerant, eos iam rege fugato aut e terra sua fugiendo regem sequi, aut secum pro terra sua contra regem iurare compellebant.

*p. 339. *29. His omnibus rite peractis, brevi tempore, cum Hartespurg castellum capere fuisset difficillimum — nam si in loco competenti staret, regali palatio locus idoneus esset — et illud dimittere fuisset omni Saxoniae periculosum, quia si illic escae tantum comportatae essent, quamlibet ingenti exercitui insuperabile maneret, aliud castellum aeque firmum construxerunt, in quo positis per vices praesidiis, hostibus auxilia vel alimenta venire prohibuerunt. Sed illi nonnumquam dum Saxonibus ad novum castellum deferrentur alimenta, subito eruperunt et intra[a] suos muros ea deportari

a) infra 2.

fecerunt. Verum haec faciendo damnum quidem aliquod sive contumeliam suis hostibus intulerunt, sed exinde magis cautos eos et industrios esse docuerunt. Ergo ex utraque parte paene singulis diebus fortiter pugnatur; sed Saxones inde fortiores erant, quia et castellum suum in altiori monte positum erat, ita ut in illo inferius constituto nullus nisi sub tectis tutus esset a iactibus lapidum, et fatigatis novi milites succedebant, et eis alimenta copiose veniebant; quae omnia hostibus erant econtra. Nam neque facile lapides in altiora mittebant, neque fessos ipsos alii sublevabant, et fames, acerrimus hostis, eos non parum affligebat; quae eos dudum devictos ad deditionem coegisset, nisi eis cibos quidam ex Saxonibus furtim ministrarent, qui prius eis familiares fuerant. 1073.

30. Interea rex singulos Teutonici regni principes supplex adivit, se de regno Saxoniae, quod cum paterna hereditate tum eorum omnium electione suscepisset, iniuste depulsum flebiliter indicavit, in qua re non tam sibi dedecus factum, quam illis omnibus, qui in se fuissent despecti, narravit; ab omnibus auxilium, quo et suam et illorum vindicaret iniuriam, suppliciter postulavit. Sed non multos ipsorum sermones eius movebant, quia quantas calamitates Saxonibus intulisset, paene omnes noverant: praesertim quia eadem mala etiam Suevis et orientalibus Francis inferre voluerat. Tamen suo magis quam illius honori prospiciunt, eique se venturos in auxilium hac ratione promittunt, ut Saxonibus ad placitum convocatis, utriusque partis causas diligenter agnoscerent; et si quidem eum sine culpa violenter eiecissent, totis eum viribus in regnum suum restituere laborarent; si vero culpa sua terram omnibus opulentiis plenam stultorum consiliis credulus amisisset, ei si se vellet audire suaderent, quatenus furore deposito subiectis sibi nationibus iustus et pius, quod esset proprium regis, existeret, nec eos quorum malo consilio deceptus erat, amplius audiret. Se contra homines christianos, innocentes sibique cognatione propinquos, gratis omnino pugnare denegant. Quos sermones rex ideo quasi gratos accepit, quia quod intendebat fieri non posse cognovit, scilicet ut sine placito Saxoniam cum exercitu violentus[a] intraret, et eos invitos suae ditioni subiectos ex liberis omnes servos faceret. Misit itaque nuntios ad principes Saxoniae, omnia bona promittens, si se permitterent in regnum suum cum pace redire; Ottoni duci, de quo sciebat omnium consilia pendere, honorem iniuste ablatum pollicetur cum magno augmento restituere, si se[b] vellet in honorem pristinum reducere.

31. Igitur exercitu quidem magno, sed non ad praelian- 1074.

a) violenter 2. b) *deest* 1; eum 1[b].

1074. dum parato nisi magna necessitas cogeret, congregato, Kal.
Feb. 1. Februar. cum dominicae incarnationis annus 1074. nuper inceptus ageretur, Saxoniam ingredi disposuit. At Saxones adventu praecognito, terram suam defensuri cum maximo exercitu apud oppidum quod Nachan[a. 1] appellatur, occurrunt, et a rege non longius, quam ut uterque exercitus alterum videre potuisset, castra constituunt. Tamen invicem missi speculatores exercitus utriusque virtutem diligenter explorant, et utrique suis quod viderant certissime renuntiant. Erat autem Saxonum tam magnus exercitus, ut duplo crederetur esse maior quam regis exercitus. Ergo qui erant ex parte regis, audita Saxonum multitudine simul et armorum instructione — nam rex suis dixerat, illos nec equos habere nec usum militiae, sed rusticanos homines bellicarum rerum imperitos — cum prius ad praeliandum fuissent incerti quia dignam non videbant causam pugnandi, nunc ad non pugnandum facti sunt certi quia cum causa deerant eis copiae, quibus tantae multitudini tuto possent obviare. Missis itaque rex, ut principes sui iubebant, ad Saxones legationibus promisit, se facturum omnia quae vellent ipsi praescribere, dummodo paternam dignitatem, quam pueritiae suae malorumque consiliariorum culpa se fatebatur amisisse, nollent sibi denegare. Tunc Otto dux et ceteri quibus magna
**p. 340.* fuerant promissa, persuadent aliis, quatenus hac* eum conditione reciperent: Castella sua destrueret nec ulterius ea restauraret; depraedationes amplius in sua terra nullas exerceret; in Saxonia Saxonum consilio cuncta disponenda disponeret nullumque extraneae gentis hominem suis[b] rebus agendis consiliatorem admitteret; et hanc sui expulsionem
Feb. 2. numquam in aliquo eorum vindicaret. Cumque rex omnia haec et his maiora se facturum fidelissime promitteret, exercitu suo dimisso cum paucis ad Saxones transivit, et cum laudibus et gaudio triumphali deductus Goslariam usque pervenit. Huius foederis inconsulta compositio Saxonibus maximorum malorum fuit origo. Nam Suevorum, qui foederis iam pridem cum Saxonibus facti non inmemores cum rege contra Saxones venire noluerant[c], ipsi Saxones, dum foedus cum rege facerent, fuerunt obliti; et ob hoc illis Suevi facti sunt ex amicis fidelibus hostes atrocissimi. Quod si aut illud non fecissent, aut in illo faciendo Suevos sibi associassent, et perfidiae nota carerent, et non tam multos hostes saevissimos haberent.

32. Eodem tamen tempore maximam circa nos clemen-

a) Hachan prope Wirram 2. b) eorum 2. c) noluerunt 1.

1) *Vach. P.*

tiam Dei cognovimus, quam numquam tradere oblivioni debemus. Nam cum tanta esset hiemis asperitas, ut omnes fluvii vel paludes transire volentibus iter terrestre praeberent, et cum viris omnibus contra regem congregatis, solae mulieres cum parvulis domi relictae fuissent, pagani semper nobis infesti totam Saxoniam mulieribus et parvulis abductis poterant in cinerem convertere, nisi Deus eos mirabili sua pietate, velut genuinae[a] crudelitatis oblitos, intra proprios fines quasi clausos iuberet quiescere. *1074.*

33. Igitur cum rex exercitu Saxonum comitante Goslariam venisset, sui non oblitus coepit occasiones quaerere, ne sicut promiserat, deberet in praesenti castella sua destruere. Quem cum moras nectere quidam principes nostri viderent, volentes ei placere suaserunt, ut illud castellum maius[b. 1], quod manere volebat, alicui de principibus Saxoniae quasi in deditionem traderet, donec populi furor, qui tunc vehementer ardebat, aliquantum tepesceret, et tunc castellum, sicut volebat, integrum permaneret. Nam populus ut dirueretur vehementer instabat; quod nisi fieret, se statim ab integro rebellem fore clamabat. Rex vero in multis angustiis positus quid faceret nesciebat; quia nec castellum illud destruere volebat, nec alicui principum, qui illud, si sibi quasi traderetur, staturum promittebant, fidem habebat; et populum, ne recidiva bella resumeret, valde metuebat. Qua enim virtute paene solus in medio exercitu deprehensus se defenderet, vel qua fuga se septus undique saevis hostibus absconderet? Igitur ad ingenium suum reversus excogitavit dolum; qui tamen non eum, quem sperabat, tenuit effectum. Nam quibusdam de suis antiquis familiaribus occulte praecepit, ut eius tantum propugnaculum summatim deponerent, et cum populus hoc viso totum sperans casurum discederet, illi a diruendo cessarent, et sic[c] paucis ruinis restauratis, integrum sicut volebat permaneret. Sed illi suo labori parcentes vicinos adduxere rusticos, quos sicut erant iussi, iusserunt summos tantum muros demoliri. Rustici vero cum eius loci potestatem nunc accepissent, quo multa iam pridem mala passi fuissent, non quid iuberentur, sed quid iam diu desiderassent intendebant, a diruendo non quiescentes, donec lapidem super lapidem non remanere videbant. Ergo regalia aedificia, regali sumptu per multos annos constructa, brevi tempore destruunt, et in tantis moenibus nec fundamenta non eruta relinquunt. Legati regis non audent verbum facere, quia et ipsos, si quid contradicerent, minantur *Mart.*

a) *ita* 2; gemme 1. b) ut castrum Harcesburh 2. c) sic illud p. 1[b].

1) *scil. Harzburg. P.*

1074. Mart. interficere. Itaque monasterium laborioso opere perfectum deiciunt usque ad fundamentum, totum thesaurum ibi congestum, sive regis esset sive ecclesiae, diripiunt, campanas dulcisonas confringunt, filium regis et fratrem, quos ibi posuerat, effodiunt[1], ossaque eorum velut quaslibet inmunditias dispergnnt, et nichil penitus eius loci permanere permittunt.

34. Sed rex cum castellum suum sic agnovisset adnichilatum, magno quidem dolore cordis intrinsecus conturbatur, sed eum nullo forinsecus signo protestatur, quia superfluum putabat his quos habebat odio, dolorem suum monstrare, cum non posset in eorum suppliciis ad praesens odium suum pro velle suo saturare. Primates autem Saxoniae, cum regis animum scrirent non inmerito, quamvis ipse celaret[a], valde turbatum, omnibus modis eum mitigare quaerebant, se ipsos a consilii sive voluntatis crimine, quocunque modo iuberet ipse purgando; et eos qui crimine erant involuti, quacunque vellet* poena cruciando; sed nil proficiebant. Nam rex non tantum illis qui scelus confessi[b] fecerant, quantum istis qui se a[c] perpetrato scelere purgabant, irascitur; et dedignans irasci in rusticos, in maximos huius regionis homines furorem suum, si quando tempus haberet, accendere meditatur. Interea tamen non quantum volebat, sed quantum in praesenti valebat, suum castellum vindicat, et omnia castella vel quaslibet huius terrae munitiones praeter antiquas urbes ad honorem regni constructas dirui imperat[2]. Quod imperium non ex tranquillo rigore iustitiae, sed ex iracundi pectoris commotione turbida processisse, hinc praecipue cognosci potuit, quia castella quaedam de nullo malo infamata destrui, plurima vero de praedis et latrociniis convicta, si pecunia data fuisset, intacta manere praecepit. His ita patratis non quasi ullo dolore commotus vel quicquam mali Saxoniae cogitans, Martio mense nondum peracto Saxoniam reliquit, et ad habitatores Rheni ceterarumque Franciae partium male laeta mente transivit. Fertur vero a finibus nostris discedens cum iuramento dixisse, quod numquam vellet amplius in Saxoniam redire, nisi prius eam virtutem contraxisset, qua posset in Saxonia facere quicquid sibi libuisset.

*p. 341.

35. Congregatis itaque illarum partium principibus nunc singulis nunc universis humiliter se prosternens queri-

a) velaret 1[b]. b) confesse 1. c) humilem 2.

1) *Cf. Lamb. ad h. a. SS. V., p.* 211. *P.* 2) *Teste Lamberto ea condicione rex pactus erat, 'ut Saxones et Thuringi sua quoque castra, quae tempore regni eius extructa fuissent, pari modo diruerent'. W.*

moniam fecit, dicens, quod priores suae expulsionis iniuriae 1074. sibi nunc leves essent, istas sibi magnas et insanabiles videri; in prioribus se cum suis principibus fuisse despectum, in istis vere suo suorumque despectui coniunctum esse coelestis militiae, et quod esset his maius, maiestatis divinae contemptum. Nam narravit eis lacrimans, quia dum ipsorum consiliis contra suam voluntatem cedens Saxonibus suum castellum regali sumptu constructum traderet demoliendum, illi non solum, quod eis permissum erat, illud inhumano more destruerent, sed insuper monasterium Deo sanctisque consecratum, paganis omnibus crudeliores funditus diruerent[a], campanas, calices et cetera ad honorem Dei collecta velut profana confringerent vel hostili praedatione diriperent, fratrem filiumque suum, utrumque prolem regiam, miserabiliter a sepulcris eiectos in ventum membratim dispergerent, et quod his omnibus magis esset nefandum, sanctorum reliquias ab altaribus sacris execrandis manibus erutas velut inmunditias quasdam per profana loca dissiparent. His omnibus non sine largo fletu peroratis singulorum pedes osculans oravit, ut si non suam curarent vindicare iniuriam, saltem contumeliam Deo Deique sanctis illatam remanere non paterentur inultam. Ait Saxones non dicendos esse christianos, qui cum supradicta scelera in domo Christi facerent, se Christum nec[b] amare nec timere monstrarent. Illos vero debere per hoc esse se Christi fideles ostendere, si zelo Christi ferventes eius iniurias non dubitarent ipso adiuvante vindicare. Has querimonias et supplicationes, dum quotiens fieret principum conventus repeteret, annus integer evolvitur, antequam sua voluntas, ut in Saxoniam ducere posset exercitum compleretur. Namque omnes qui miserias miserabiles, quas intulerat Saxoniae sciebant, cum omne bellum res sit aspera nec huius belli satis pateret idonea causa, ad differendum hoc bellum quaslibet occasiones quaerebant. Quod nisi Rodulfum ducem Suevorum, quando cum rege foedus inibant, ut supra dictum est, Saxones offendissent, adhuc forsitan rex copias contra Saxoniam non haberet. Ille enim a Saxonibus, quorum confidebat auxilio deceptus, regi quomodo poterat reconciliatur, et ei primus se cum suis omnibus Saxones hostiliter invasurum pollicetur. Sed hoc, ut dixi, post annum fiet integrum.

36. Interea missis vero in omnes circumquaque gentes legatis, donando, maiora promittendo, cunctos si posset homines Saxonibus voluit hostes efficere, quia non tam eos suae potestati, quod leviter fieret sine bello, subicere, quam funditus ab hominum numero quaerebat adimere. Duci

a) diruerunt 1. b) se nec Christum 1.

1074. Boemiorum[a] Wrotizlao[b] Misnam civitatem cum omnibus[c] ad eam pertinentibus promisit, et sic eum ut suis partibus adiutor esset ascivit. Liuticensibus paganis crudelitatis quam semper in Saxones habuerant frena laxavit, et quantum Saxoniae suis finibus possent adiungere concessit. Illi vero dixerunt, se Saxones multis bellorum tempestatibus expertos agnovisse, et se raro vel numquam de bellis eorum gavisos fuisse; sibi suam terram sufficere, seque si suos terminos defendere valeant contentos esse. Regem Danorum pro- *p. 342. missionis iuramento confirmatae* commemorat, seque illi daturum cuncta quae sit pollicitus affirmat. Philippum, Latinae Franciae rectorem, multis pollicitationibus sollicitat, ut antiquae memor amicitiae sibi quandocunque vocatus fuerit in auxilium veniat. Sed ille similiter a suis accusatus et paene paterno solio depositus, vix suum honorem, cui adhuc haerebat, se dixit retinere; nedum isti suum, a quo penitus ceciderat, temptaret reponere. Willehalmum gentis Anglicae regem hac condicione suum vocavit in auxilium, ut ei vicem redderet aequam, si se unquam haberet necessarium. Ille vero respondit, se terram illam bellorum violentia pervasisse, et ideo si reliquerit eam, ne posthac recipiatur in ea formidare. Willehalmum ducem Pictavorum, matris suae germanum, sororis suae filio rogavit misereri, sibique ferre auxilium, quo posset in regnum patris sui, quo careret iniuste, restitui. At ille tantas Francigenarum, Nortmannorum[d], vel Aquitanorum virtutes inter se et illum esse respondit, ut nullo ingenio per tantam fortitudinem cum exercitu transire potuisset.

37. His omnibus praeter Boemios fraudatus, cum de gentibus exteris vires satis magnas contra Saxones non haberet, pessimum quod optime sciebat consilium invenit, ut Saxoniam divideret et Saxonibus contra Saxones pugnaret, ut quaelibet pars victa iaceret, ipse victor exultans triumpharet. Principes igitur Saxoniae singillatim iubet ad se venire, causam fingens aliquam grandem, quam dicebat eorum consilio se velle terminare. Illi nil dubitantes quo sunt vocati venerunt, quo nec venire cessarent, si nullius causae interpositione simplici praecepto regem adire iussi fuissent. Sed venientes singulos primo blandus accipiebat, cumque iam secum aliquamdiu starent, animum suum eis aperuit, et eos ut se ad opprimendam Saxoniam pro viribus suis adiuvarent et hoc ipsum nulli proderent, iurare cogebat; quod nisi statim facerent, ab eo recedere non valebant. Inde factum est, ut in nostra parte pater, in[e] adversa filius esset;

a) Boemorum 1. *qui in nominis forma sibi non constat;* Boemios *ubique appellat* 2. b) Wratizlao 2. c) *deest* 1; *adest* 1b. 2. d) Normannorum 1. e) *deest* 1.

hinc frater unus, illinc staret alius. Multi etiam de maioribus 1074. qui bona in utrisque regionibus habebant, ut utraque servarent, sponte sua hic relicto filio sive fratre ad regem transibant, vel ipsi hic remanentes, fratres vel filios ad regem transibant, vel ipsi hic remanentes, fratres vel filios ad regem transmittebant. Plerosque militaris ordinis ad se eodem modo vocabat, et prout cuiusque animum cognoscebat, minis sive promissionibus ad bellum civile sollicitabat. Etiam famulos ad se vocatos non dedignatur orare, ut vel interficiendo vel deserendo dominos, mererentur libertate donari vel etiam domini dominorum suorum fieri. Sed haec omnia occulta erant adhuc; quia si quis ei suum iurabat adiutorium, iurare cogebatur eiusdem fidele silentium.

38. Quid dicam quod episcopis, quos in suas partes trahere non poterat, huiusmodi dona mittebat, quibus illis episcopatum pariter et vitam adimeret, quatenus his personis daret episcopatum, qui suae voluntati praeberent ad omnia consensum. Per quendam fallacem[a] monachum Werinhero Magedaburgensi archiepiscopo pulverem pigmentarium munus egregium misit, quem contra multas aegritudines salubrem sibi ab Italia a matre sua transmissum esse mandavit. Cuius partem crustae panis insertam catulo dari praecepit[b]; eumque sine mora mori vidimus, et quia episcopus talem medicinam non gustaverat laetati sumus.

39. Sed postquam haec omnia famae loquacitas per Saxoniam coepit praedicare, et mala futura eodem quo postea veniebant ordine praedicere, plebs quidem, quae causas nescit pensare, laetatur et omnes qui suas terras invaserint, impetu primo prosternere minatur; at nobilitas magnis angustiis afficitur, dum robur regis praevalidum suumque perexiguum subtili rationis examine metitur. Illinc namque venturos ad pugnam Francos utrumque litus Rheni tenentes, Suevos, Bawarios, Lotharingos et Boemios aspiciunt; hinc vero non nisi Saxoniae vix tertiam partem inveniunt, quia omnes Westfali et omnes circa Misnam habitantes, regis auro corrupti a nobis defecerunt[c]. Ipsa quoque pars tertia vix secum fida manebat, quia singulos in ea regia[d] promissa assidue sollicitabant. Omnes etiam episcopi praeter quatuor, Magedaburgensem, Halberstatensem, Merseburgensem, Patharbrunensem[e], aut aperte ad regem transierunt, aut animo nutanti nobiscum steterunt, ut in quamcunque partem res prospere cederent, illic securi declinare potuissent.

40. Eodem tempore multa per Saxoniam signa fieri vidimus, ex quibus mala quae* post venerunt praescire po- *p. 343.

a) falsum 2 b) eum si precepit ne mora 1. c) defecerant 2. d) regis 2.
e) Pathabr. 1; Patherbrunn. 2.

1074. tuimus. Quod enim in Magedaburgensi prato vidimus corvos[a] tam acriter inter se pugnantes, ut alii alios iacere dimitterent exanimes, narrare supersedeo, quia sacratiora non minus futurorum praesaga narranda habeo. Episcoporum nostrorum virgae pastorales, aere sereno, nimio[b] aestivo calore perusto, stantes in capellis ita madescebant, ut aqua sua manum suam implerent, si quis eas accipiebat[c]. In Stidaraburg[1] erat lignea Christi in cruce pendentis imago, quae eodem tempore tanto sudoris in aestivis diebus manabat fluvio, ut nec mappulis tersa sudare quiesceret et[d] vascula nonnulla suscepto sudore impleret. Werinherus Merseburgensis episcopus dum sacra missarum solemnia celebraret et more solito sanguini dominico partem corporis Christi imponeret, fundum calicis pars illa petebat, ac si caro Christi in plumbum versa fuisset. Quidam presbyter in episcopatu Magedaburgensi in villa Weddinge[2], in neutra parte conversationis[e] egregius, qui nec vitiorum labe nec virtutum laude clareret eximius, dum in sacramentorum confectione venisset ad communionem, calice levato vidit vinum non solum spiritualiter, sed et[f] visibiliter in sanguinem conversum; cuius rubore pariter et densitate perterritus nichil inde sumere praesumpsit, sed in Magedaburg civitatem, ubi adhuc[g] venerabiliter servatur, cum magno timore portavit. Quae omnia quid significasse putemus, nisi laborem, quem post experti sumus?

41. Ergo cum regis ira longitudine temporis in nos nimis accensa diutius latere non posset, certisque signis quae mala nobis cogitabat facere, pateret; tunc principes nostri singuli et universi pariter legationes assiduas nunc cum litteris nunc sine litteris ipsi regi fecerunt, quibus hoc solum ab eo multa supplicatione petierunt, ut coetu principum suorum collecto se coram eis aut culpabiles ostenderet et convictos eorum iudicio puniret, aut ipsi suam innocentiam iudicio quolibet ostenderent et in eius gratia, sicut hactenus erant, permanerent. Verum cum ab eo nullum pietatis responsum accepissent et eum de sua tantum perditione modis omnibus tractare cognovissent, ad eos qui cum eo principes erant legationes dirigunt, et eos ut animum regis sibi placare velint, humiliter petunt. Ex quibus unam, quam Magedaburgensis archiepiscopus Magontino misit archiepiscopo, pla-

a) *ita scribendum (cum* 1[b]) *et res ipsa et Annalista Saxo indicant;* ceruos 1. *P. Mihi* cervos *in brolio quod vocant servatos magis placere fateor. W.* b) *ita* 1[b]; ymmo 1. c) arripiebat? tangebat 2. *P.* d) *deest* 1. e) *hic posita sunt verba* in villa Weddinge 1; *desunt* 2. f) *deest* 1. 1[b]. g) a. in sacello argenteo v. 1[b]. *cod. Dresd.*

1) *Steterburg prope Brunsvigam. W.* 2) *Hodie Wedringen? P. A Magd. ad meridiem est villa Osterweddingen. W.*

cuit epistolam supponere, ut ex hac omnes alias, quia omnes unius modi erant, quilibet possit agnoscere. 1074.

42. *Domno*[a] *Sigifrido*[b] *Christi sanctissïmo sacerdoti, Werinherus*[c] *licet indignus sanctae Magedaburgensis ecclesiae archiepiscopus, et cum eo omnes Saxoniae praesules duces comites, et universi simul clerici vel laici, magni vel parvi, orationem devotam pariter et servitutem subiectam. Multiplices et magnae tribulationes, quae nos nostris peccatis exigentibus inremediabiliter nisi pietas divina subvenerit affligunt, omnium qui vel Deum timent vel se homines esse cognoscunt, misericordiam suppliciter quaerere nos compellunt. Unde quia vestram excellentiam Deum timere pariter et amare cognoscimus, specialiter ad almitatis vestrae misericordiam confugimus, humiliter orantes, ut pro ipso Dei timore causam nostram iuste pensetis, et si iusta fuerit inventa, misericordiae vestrae nobis auxilium ipsius amore iustitiae, quae Christus est, tribuatis. Dominus noster rex, postquam factus adolescens abiecto principum suorum consilio sui iuris esse coepit, et eorum qui nec aequum nec bonum considerant, magisterio se subdidit, semper nos insolito more quaerebat opprimere, bona nostra nobis eripere suisque familiaribus ea contradere, non ob aliam culpam, nisi quia illi domi parum vel nichil habebant et terram nostram fructuosam videbant. Itaque munitiora nostrae regionis loca fortissimis castellis occupavit, in quibus armatos non paucos constituit, qui nos aut serviliter sibi servire compellerent aut libertatem defendere volentes occiderent. Ibi quanta pericula, quantas contumelias, quanta damna in nostris corporibus, in nostris uxoribus, in nostris possessionibus passi sumus*[d]*, et qualiter inde nos ad tempus misericordia Dei liberavit*[e]*, quia vobis notum esse credimus praeterimus. Postquam vero tempestate tanta misericordia Dei sedata pacem et gratiam suam nobis reddidit, nichil nos scimus contra eum fecisse*[f]*, unde merito debeat in nos recidiva bella movere. Praedia quae querebatur ablata, legatis ipsius reddidimus, donec ipsi legati dixerunt, nichil esse reliquum quod reddere deberemus. Castella vel ceteras munitiones quas* *p. 344. *in nostris partibus destrui praecepit, omnes confregimus*[g]*, nisi quas ipse nobis nolentibus*[h] *stare permisit. De monasterio suo destructo vel de sepulcris filii vel fratris sui violatis et ossibus eorum disiectis cum qualiter factum sit audieritis, quia nos sumus innocentes agnoscetis.*

a) Domino 1, *sed initio prologi et infra c.* 49 Domn. *qua verbi forma Brunonem saepius usum esse existimo, sed codicis auctoritatem secutus in re incerta nihil mutare volui. W.* b) S. 1. c) W. 1. d) simus 2. e) liberaverit 2. f) deliquisse 2. g) *ita* 2; confrigimus 1. h) volentibus 2.

1074. *Ipsius castelli ubi haec acta sunt destructionem nulli nostrum credere voluit, sed hanc operam suis famulis*[a] *et familiaribus iniunxit; qui negligentes et pigri, quo citius quod erant iussi peragerent, omnes rusticos qui in illa vicinia erant convenire fecerunt, et eis demoliendi castelli potestatem dederunt. Rustici vero, sicut rustici imperiti et ab eodem castello multa mala perpessi, cum nullus adesset qui castigaret, nichil in ipso voluere relinqui, quo*[b] *iterum deberet renovari. Postea saepius domino nostro regi legationem sicut humiles servi cum multa supplicatione misimus, ut si quid in illa vel qualibet causa contra eum fecisse videremur, principum suorum iudicio vel negando vel emendando satisfaceremus. Quam legationem quia adhuc ut accipere vellet nullius auxilio obtinere potuimus, vestrae sanctitati simul omnes pedibus vestris advoluti supplicamus, ut nobis iram domini nostri regis mitigare velitis, eique suadere, ut quod uni faceret homini, facere dignetur universae genti, scilicet ne prius nos furore bellico devastare quaerat, quam nos coram principibus suis criminosos et crimen emendare nolentes ostendat. Securitatem quam vos et alii principes eius iusseritis, a nobis accipiat, ut ad nos sine bello veniat, et vestro nos iudicio vel puniat, si meruimus, vel in pace cum gratia sua dimittat, si innocentes inventi fuerimus. Sin hoc noluerit*[c]*, in qualibet regni sui parte principes suos convenire iubeat, et quoscunque ex nobis adesse voluerit, eis eundi redeundi*[d] *securitatem tribuat, et quicquid vos iudicaveritis de nobis faciendum, faciat. Hoc*[e] *igitur domino nostro suggerite, et ei pro Dei timore suadete, ut nos homines esse cogitet, ne ad periculum animae suae nos innocentes perdere desideret. Si vestra sublimitas pigra vel minus pia in his agendis fuerit, districtum Dei iudicium nostras animas a vobis exigere habebit. Quod si vestrum pium consilium rex forsitan audire noluerit, rogamus vos et obsecramus, ut saltem vos et vestros instrumentum sui furoris habere non possit; ne dum furori eius ministratis, vitae vestrae*[f] *et animae periculum incurratis. Valete.*

43. Eundem sensum continentes vel litteris vel verbis legationes cunctis ex illa parte principibus singuli principes nostri miserunt, et tandem a rege vix, magis importunitate devicto quam pietate mollito, responsum hoc acceperunt, quod hoc solo modo gratiam suam habere possent, si se suamque libertatem et omnia quae possidebant, potestati regiae sine omni condicione tradere voluissent. Quod facere

a) famulis et *desunt* 2. b) quod 2. c) *ita* 2; voluerit 1. d) e. et red. 2.
e) Hec d. 2. f) n̄r̄e 1.

rennuebant, quia nullius eum pietatis esse saepe experti 1074. fuerant.

44. Anno igitur et amplius postquam de Saxonia rex 1075. abiit evoluto, cum rex esset Maguntiae, in dominicae resurrectionis festo Saxonum nuntius illuc cum litteris venit, quas Apr. 5. Udoni Treverensi archiepiscopo, qui missas eo die celebrabat, cum stans in pulpito faceret populo sermonem porrexit, et ut eas omni populo recitaret et exponeret, ex omnium persona Saxonum pro Dei amore rogavit. Quod cum rex fieri prohiberet, nuntius ipse litterarum sensum cuncto populo brevi sermone fidenter exposuit, et omnes qui Deum timerent, ne Saxoniam priusquam de aliquo crimine convicta fuisset, armis invadere vellent, verbis omnium Saxonum postulavit. Sed dux Suevorum Rodulfus, foederis a Saxonibus cum rege subito compositi non oblitus, regem quatenus iniuriam cum Deo tum sibi suisque principibus universis contumeliose factam non sine vindicta dimitteret instigavit, et ei se cum tota virtute quam posset habere promisit. Idem ceteri principes universi fecerunt, aliqui quidem multis promissionibus allecti, plures autem vicinae mortis necessitate, quam vitare non poterant, adducti.

45. Quod ubi Saxonibus est auditum, tunc frequentes regi cunctisque primatibus legationes miserunt, obsecrantes ut se cum ferro nollent innocentes invadere; quia si in aliquo rei maiestatis regiae ostenderentur, ad ipsorum arbitrium parati essent poenas dare. Tunc rex archiepiscopo Magedaburgensi cum quibusdam aliis suam gratiam mandavit, sibique a suis amicis esse consultum, ne totam gentem sine culpa deleret innotuit; quorum consilium se velle dixit audire, si isti vellent a suis inimicis discedere sibique[a] Burchardum Halberstatensem episcopum, Ottonem ducem, Fridericum* *p. 345. praefectum palatii[1], cum ceteris quos adhuc quaereret, traderent. Cui legationi cum consensu ipsorum qui poscebantur est responsum, ut ipsi ei hac condicione praesentarentur, quatenus sub utrorumque principum iudicio starent, ut eos illorum sententia vel convictos damnaret, vel innoxios regis gratiae cum tota Saxonum gente reconciliaret. Sed Willehalmus rex agnomine, et Fridericus de Monte, cum viderent aperte iam bellum coepisse, sacramenti quod cum ceteris Saxonibus fecerant obliti, multarumque calamitatum quas ipsi fuerant passi, necnon quod ipsi causa principalis erant incipiendi belli, patriam infideles deseruerunt, et infideliores ad hostem patriae regem noctu transfugerunt. Nam postea nec

a) sibi 1.

1) *i. e. comitem palatinum Saxoniae. P.*

1075. cives nec hostes eis fidem habebant, et apud utrosque viles et infideles, despecti et miseri erant.

46. Ergo rex cum toto quem poterat habere exercitu iuxte Beringa [1] venit, ibique positis castris consedit. At ex alia parte Saxones [a] circa Nechilstedi [b] [2] sua castra locant, et dum rex eos ad concilium vocet expectant. Cumque verba quibus suos accusatos volebant expurgare disponerent, aderat nuntius regis, qui regem cum Saxonibus non verbis sed ferro [c] disputare velle dicebat, et huic disceptationi diem crastinum determinabat. Nondum bene nuntius ille verba finierat, cum veniens alter regem cum toto exercitu adventare

Iun. 9. dicebat. Quod primo non credentes, ubi nimis verum esse cognoscunt, quia nec consilii locus erat ineundi nec exercitus ad proelium ordinandi, quod ex improviso deprensi solent facere, pauci quibus vel animus vel arma fuerunt in promptu, fortiter ibant ad pugnam, plures vero, quibus longe vel animus vel arma erant, vertuntur in fugam. Verum ipsi pauci qui ad proelium perstiterunt, bene quantum poterant vel suam vel illorum qui fugerant vicem peregerunt. Nam nisi Deus ibi superbiam nostram humiliare decrevisset, paucissimi nostri totum exercitum illum in fugam vertissent. Postremi enim illorum nescientes, quod nostrorum pars maior fugae se dedisset, coeperunt et [d] ipsi fugae praesidia quaerere, et nisi illi nostrorum fugam prius agnovissent, fugiendo nobis victoriam reliquissent. Quem cui belli casus daret occidere, nec ipsis qui occidebant dabatur agnoscere, quia tanta fuit pulveris facta commotio, ut cuiquam vix inter civem et hostem posset esse discretio. Hoc tamen comperimus, quod Udo [e] noster marchio consobrinum suum Rodulfum ducem gladio fortiter percussit in faciem, et nisi nasus galeae dependens fideliter defenderet, partem capitis ei superiorem penitus abscidisset. Fratres in illo proelio fuere diversi, patres contra filios, necnon et alii affectus [f] erant contra se divisi. Sed si quis scelus in suo propinquo faceret, a nemine poterat sciri. Saevissimum quidem fuit illud proelium, sed brevissimo tempore peractum. Nam nostri numero quam pauci sed virtute multi — ipsi enim hostes numquam tantos ictus gladiorum se fatebantur audisse — postquam se a suis desertos esse viderunt et ipsi multos occidendo fatigati fuerunt, ex paucis pauciores paulatim se a periculo subtraxerunt regique victoriae quidem gloriam, sed cum multa suorum ruina reli-

a) S. circa *desunt* 1; *adsunt* 2. b) Hechilstedi 1; Wichelstedt 1b. *cod. Dresd.*; Nechilstede 2. c) *deest* 1. d) etiam 1b. e) Udo marchio de Stadhen 2. f) effectus 1.

1) *Behringen prope Langensalzam. P. medium inter Isenacum et Langensalzam. W.* 2) *Nägelstädt ad Unstrudam. P.*

querunt. Nam cum nostris ex partibus ex summis principibus Gevehardus comes[1], ex mediis vero Folcmarus[a] et Suidgerus cecidissent, ex illa parte iacuerunt octo primates, non minus ipso rege nobiles. Hoc proelium primum factum est anno Domini 1075, 5. Idus[b] Iunii, feria tertia. 1075.

47. Ergo rex adepta cum multo suorum cruore victoria aliquot dies intra sua castra manebat, donec eos quos de suis metus disperserat recollegit, et mortuos suos vel sepeliri vel in patriam sepeliendos fecit deportari[c]. Deinde Saxoniam nimis laetus intravit, quam sic prostratam, ut ulterius non resurgeret aestimavit. Obvia quaeque praedando diripuit aut incendio consumpsit. Si pagani nos ita vicissent, non maiorem in victos crudelitatem exercerent. Feminis nil profuit in ecclesias fugisse vel illuc suas res comportasse. Nam viri per silvas diffugerant, vel ubicunque spem salutis invenire latendo potuerant. Feminas in ipsis ecclesiis, etiam si fugissent ad altare, corrumpebant, suaque libidine barbaro more completa, feminas cum ecclesiis comburebant. Principes vero nostri diversas munitiones intraverunt et inde legationes regis principibus obviam miserunt, obsecrantes ut vel nunc Deo de sua gloria[d] gratias agerent, et* fratribus suis in Christo pro Christi nomine vel victis parcerent. Quarum legationum quasdam supponere complacuit, ut ex his lector ceteras, quia omnes eundem sensum habebant[e], agnoscere possit. *p. 346.

48. *Sigifrido Magontino et Adalberoni*[f] *Wirceburgensi, praesulibus sanctissimis, Werinherus*[g] *solo nomine Magedaburgensis episcopus, quicquid humilius potest et devotius. Quia vos duos duorum praeceptorum Dei flamma plus aliis fervere non dubito, specialiter ad vos duos supplex confugio, rogans et obsecrans, ut in hoc perfectam Dei caritatem, sicut confido vos habere, probetis, ut in miseros fratres misericordiae viscera misericorditer habeatis. Cogitate quia, sicut vos melius quam ego novistis, quicquid alicui gratia divina largitur, hoc ei vice talenti de quo rationem venturo iudici reddat imputatur. Itaque quia vobis familiaritatem coram domino nostro rege regis coelestis misericordia voluit concedere, sic ipsam familiaritatem facite cunctis qui vestro indigent auxilio prodesse, ut et omnis qui vestro sublevatus fuerit auxilio, de vestra felicitate gaudeat, et ipse Deus aeternam mercedem vobis pro lucro talenti tribuat. Inprimis igitur meam causam cum domino nostro dignetur misericordia vestra misericorditer tractare, scilicet quia semper*

a) Folomarus 1. b) *numerus* V *excidit, quem suppleri, nam dies certus est. W.* c) *ita* 2; deputari 1. d) victoria 2. e) habeant 1. f) Alheroni Wertzeb. 1; Athelberoni 2. g) W. 1.

1) *Supplinburgensis comes, Lotharii imperatoris pater. W.*

1075. *volui et volo pro viribus meis, et ultra vires, eius honori servire. Quod si me forte maiestas eius accusat*[a], *quia*[b] *nuper quasi pugnaturus cum eo venerim, hoc quod ipsa veritas, quae Christus est, novit verum esse respondete, me nulla pugnandi causa venisse, sed ob hoc solum, sicut coram legatis eius fuerat constitutum, ut eos quos in nostris partibus suos vocaverat inimicos, volentes sive nolentes ei praesentarem, quatenus vestro aliorumque principum iudicio vel in crimine deprehensi iusto supplicio subiacerent, vel innocentes inventi vobis intercedentibus gratiam eius reciperent. Quorum causam quia non est dignatus accipere, quid me nisi, sicut feci, decebat abscedere? Si alias michi quaslibet culpas imponet, ne longum faciam, vestram aliorumque eiusdem ordinis virorum patiar sententiam. Deinde domino nostro regi dignetur almitas vestra suggerere, ut recordetur se coelestis regis vicem simul et nomen habere, qui dicit se misericordiam magis velle quam sacrificium, et qui venit non ut iudicet mundum sed ut salvetur mundus per ipsum; quatenus dum hoc recogitans eum, cuius*[c] *est membrum et cuius nomen habet, actibus studet imitari, mereatur in regno coelesti beatitudinis aeternae gloria coronari. Per totum fere annum litteris aliisque legationibus nostris omnes fere principes regni suppliciter adivimus, et ut nobis copiam coram veniendi acquirerent oravimus, quatenus eorum iudicio vel noxii damnaremur*[d] *vel innoxii solveremur. Quod quia numquam impetrare potuimus, iterum vos et omnes Dei fideles suppliciter oramus, ut saltem nunc, postquam iram suam nostro cruore satiavit, postquam Deus illi sicut oportebat honorem donavit, furorem deponat, Deo gloriam reddat, et quod ante sanguinem effusum fecisse poterat, nunc tanto sanguine fuso faciat. Det nobis locum, ubi vobiscum et cum Rodulfo, Berchtaldo*[e], *Godefrido ducibus convenire possimus, et in quacunque re vobis culpabiles esse videbimur, omni voluntate nostra deposita vestrae prudentiae iudicium volentes patiemur. Nulla fuit unquam in quolibet pagano tanta crudelitas, ut quos sine omni periculo vel labore suae dominationi*[f] *subdere potuisset, non sine suo suorumque periculo sibi subicere vellet. Quod si nostrum sanguinem, dum nichil eius supersit, laborat effundere, cogitet hoc non facile fieri posse sine suorum aliqua commixtione*[g]. *Itaque si nobis nullam misericordiam facere disponit, saltem suorum manibus et gladiis parcere velit. Haec igitur et si qua potueritis aptiora, domino nostro suggerite, eique ut Deum timeat, populumque cui rector est datus,*

a) incusat 2. b) quod 2. c) c. est m. et *desunt* 1. d) dapnemur 1. e) Bertoldo et G. 2. f) dampnacioni 1; *emendavit Giesebrecht.* g) admixtione 2.

non perdat sed custodiat suadete: ut et ille si vos audierit, et vos si bene suaserititis, aeternam mercedem recipiatis. 1075.

49. *Domnis N.*[a] *et N. sacerdotibus sanctis ceterisque viris eiusdem virtutis et ordinis, Werinherus*[b] *plenus omni miseria, aeterna participari misericordia. Quamvis omnes supplicationes, quas vestrae paternitati verbis vel litteris feci, nichil michi adhuc videam profuisse, tamen iterum vestrae pietati non cesso supplicare, ut si vos nec mea innocentis calamitas, nec quae vel nocentibus solet misereri, flectit ulla pietas, saltem vos taedio suo mea vincat importunitas. Per omnipotentis igitur Dei clementiam vos rogo pariter et moneo, praesules sanctissimi, ut in me vos ipsos considerare dignemini, et me non solum in nullo crimine convictum, sed nec de ullo*[c] *crimine compellatum, condemnari ne patiamini. Culpa* * *michi prius imponatur, defensionis michi locus donetur, ubi vel nocens vestro iudicio dignum cogar subire supplicium, vel innocens vestrum sub gratia domini nostri*[d] *merear habere consortium. Quis enim fuit unquam iuste prius damnatus, quam de aliquo crimine fuisset accusatus? Nondum michi cognovi culpam quamlibet imponi, et iam quasi criminum plurimorum convictus poenas saevissimas dedi. Quod si me quisquam domino meo fuisse vel esse perfidum criminatur, non minus quam qui dixit Domino: 'Demonium habes' mentitur. Haec igitur cum domino nostro clementer tractate, et ut se regem esse recogitet*[e] *suadete, et unde rex sit appellatus edocete. Vestra quoque sapientia dignetur secum pensare, cuius vel quanti criminis sit, ecclesiarum bona vastare, ipsas ecclesias polluere vel incendere; et si ullum vel magnum crimen esse videatur, in*[f] *hoc vos domino nostro fideles esse probate, ut dum eum ab iniusto revocatis*[g]*, eius animam ab incendio gehennae liberetis; ne dum ille externa sanctorum bona iniuste devastat, internis bonis sanctorum gratia privatus iuste careat. Recordetur etiam prudentia vestra, quia mortem minatur apostolus non solum morte digna facientibus sed etiam*[h] *consentientibus.*

* p. 347.

50. Fridericus vero, Monasterii praesul venerandus, quia de nostris partibus erat oriundus et Magedaburgensis ecclesiae fuerat olim canonicus, archiepiscopo Magedaburgensi litteras misit, quibus eum[i] commonuit, ut quocunque modo potuisset, pacem facere cum rege satageret. Quibus litteris has litteras Magedaburgensis archipraesul remisit:

51. *Sacerdoti Dei Friderico*[k] *sanctissimo, Werinherus*[l]

a) N. *addidi. Hanc epistolam eisdem episcopis missam esse ait Annalista. W.* b) W. 1 c) illo 1. d) regis *add.* 2. e) *ita* 2; cogitet 1. f) v. nichil vos 1. g) revocetis 1. h) et 1. i) eum ut fidelis terrae de qua natus erat c. 2. k) F. 1. 2. l) W. 1.

1075. *eo quod vocatur indignus, devotos fraternae servitutis affectus. Quamvis eo moerore, quem nova tribulatio genuit, ita sim plenus, ut in penetralibus cordis mei nullus ulli gaudio possit inveniri locus, consolationis tamen vestrae litteras ut accepi, non parum lacrimas moeroris repressi, quia nonnullum lenimen doloris*[a] *habeo, cum vel unum fratrem fraterno dolore dolere video. Tunc autem solido gaudio gauderem, si vos sicut tribulationem quam sumus experti, sic innocentiam nostram considerare viderem, vel si consilium, quod michi de facienda pace datis, ut ipsa re fieret adiuvare possetis. Ut enim a rege nostro cunctisque regni principibus, maximeque ab episcopis nostris confratribus, igni ferroque terra nostra vastaretur, quod crimen nostrum tale praecessit? Vel si ullum fuit, in quo concilio sacerdotum, in quo placito*[b] *principum declaratum patuit? Quando vocati*[c] *ad satisfactionem venire contempsimus? A quibus accusati et*[d] *convicti sumus? Immo postquam domini nostri regis iram, licet sine causa, in nos exarsisse cognovimus, singulos principes, sacerdotes et laicos, scriptis et dictis suppliciter oravimus, ut coram veniendi copiam nobis impetrarent, quatenus aut criminosi ipsorum iudicio damnaremur, aut sine crimine cum pace et gratia domini nostri dimitteremur. Quod cum nobis nichil prodesse videremus, ipsi domino nostro legationem sicut humiles servi saepe fecimus, supplicantes ut nos vel in crimine deprehensos iudicio principum palam damnaret, vel sine crimine repertos gratiae suae serenitate donaret. Hac igitur de culpa terram nostram saevus vastator invasit, igni ferroque paene desertam reddidit. Quod si soli laici in illo exercitu fuissent, forsitan ecclesiis et ecclesiasticis rebus pepercissent. Nunc vero quia plurimi sacerdotes aderant, nulli rei sacrae parcebant, sed ecclesias quas vel ipsi vel fratres*[e] *eorum consecraverant, igne nefario succendi videbant, nec contradicebant. Quid igitur tunc laici facerent, cum episcopos ut talia fierent consentire vel etiam instigare viderent. Sed ut haec gesta sint, quamvis ante simus ultra modum puniti quam aliquo modo in culpa qualibet inventi, quamvis ab illis simus caede et incendio sine culpa vastati, a quibus nos oporteret vel in aperto crimine defendi; tamen de facienda pace consilio vestrae pietatis acquiescimus, si eam fieri posse sine maiore*[f] *damno nostro viderimus. Illarum partium principes in aliquem locum, quo nos tuti possimus occurrere veniant, nosque sua sapientia quid nunc acturi simus edoceant; quia quicquid eis placuerit, dummodo nobis*

a) cordis 2. b) pallacio 1. 2; *emendavit Giesebrecht.* c) *deest* 1. d) vel 2. e) vel eorum confratres dedicaverant 2. f) maiori 2.

vel posteris nostris non noceat, noster consensus concorditer implebit. Quod si paternitas vestra suscipiens hanc[a] *operam opere complebit, cum coelesti praemio nos omnes fideles semper amicos habebit.* 1075.

52. Ipso tempore Deus omnipotens urbi Magedaburgensi per sanctorum merita, qui ibi plures habentur, magnam misericordiam ostendit, et ipsam urbem totumque illud* episcopium a crudeli regis invasione ita mirabiliter defendit, ut nulli qui hoc cognovit liceat dubitare, ipsorum meritis sanctorum tunc illam civitatem incolumem permansisse. Nam cuidam ancillae Dei ante proelium per visionem fuerat revelatum, si caput sancti Sebastiani, quod in eadem civitate cum multa veneratione habetur, circa terminos episcopii fuisset portatum, eosdem terminos nullus posset intrare hostium. Quod cum ipsa Meginfrido[b], eiusdem urbis praefecto, et praefectus, antequam exirent ad bellum, nobis audientibus archipraesuli nostro retulisset[1], peracto iam proelio caput ipsum omnes terminos nostros, antequam rex veniret, circuire fecimus; et ita esse sicut ancilla Dei praedixerat, ex ipso rerum eventu comperimus. Nam ubicunque rex ad ipsos terminos venit, divino nutu perterritus rediens, nusquam illud episcopium intravit. *p. 348.

53. Sed cum rex exercitu comitante venisset Goslariam, ibique a quibusdam nostris episcopis triumphali susceptus esset gloria, ab amicis suis quid sibi foret agendum quaesivit, et vix quod sibi utile esset invenire potuit. Nam consilium quod ei dederunt paene omnes, ut Deo de victoria sua gratiam[c] ageret[d] et Saxones in pacem et gratiam suam sicut rex christianus reciperet, non accepit; quod vero ipse solus volebat, ut statim cunctos suae servituti subiceret, ad praesens implere non potuit. Nam nec principes omnes capere valebat, quia per diversa dispersi fuerant, nec diu cum exercitu in hac terra manere potuit, quia fames in illo anno nobis tunc utilis fuerat, et Iulius mensis fruges adhuc maturas non exhibebat; nec vero tutum putabat sine exercitu tunc in Saxonia remanere. Abiit ergo cum toto exercitu, et Saxoniam sicut prius habuit in incerto. Nam postquam recessit, Saxones iterum congregantur, Deumque quod eos misericorditer castigans non penitus opprimi permiserit, humili devotione collaudant, et se invicem quatenus unanimiter pro sua libertate tota virtute pugnent adhortantur; Deique misericordiam non ex toto sibi sublatam inde[e] coniectant, quia[f] quasi paterna pietate flagellati, ad recipiendam virtutem discessu regis oportunum tempus acceperant. Iul.

a) h. piam op. 2. b) Meinfrido 1. 2, *sed infra c.* 117. Meginfr. 2. c) *ita ed.;* glam *i. e.* gloriam 1. d) daret *corr.* ageret 1. e) idem 1. f) quod 2.

1) *Hinc patet, Brunonem inter clericos archiepiscopi familiares fuisse. P.*

1075. Oct. 54. Interea rex totum exercitum iterum congregabat, ut Octobri mense Saxoniam ingressus fruges, quas Iulio mense multas in agris viderat, aut utendo aut comburendo consumeret populumque totum vel rebellem gladio devorandum daret, vel humilem perpetuae[a] servituti subiceret. Econtra Saxones magno iam periculo facti prudentes, cum non minore venerunt exercitu, iam non sicut antea fugaces terga daturi, sed fortiter pro sua libertate pugnaturi, ita ut eam vel Dei auxilio firmiter retinerent, vel cum vita simul amitterent. Ergo ambo exercitus in loco qui dicitur Everha[1] convenerunt, et a se non loco sed animo longe fuerunt. Tamen exercitus regis ad proelium non ut antea promptus erat, quia non sicut audierat inbelles esse Saxones expertus fuerat; et magna sibi pars de priori multitudine deerat. Nam Bertholdus[b] et Rodulfus duces postquam a priori sunt proelio reversi, divina pietate compuncti quadragesimas publice[c] ieiunaverunt, et amplius se pro rege contra Saxonum innocentiam non esse pugnaturos, fideliter Deo voverunt. Tunc illi[d] ad Saxones miserunt; et accepta dataque fide, ad secretum consilium principes ex utraque parte convenerunt. Ibi illi nostris in sua fide promiserunt, quod si se sponte tradendo regi vellent honorem facere, et tota Saxonia quieta staret in pace, et ipsi nec in dura nec in longa forent captivitate. Fama quoque testante comperimus, quod rex suis iurasset principibus, ut si hoc ad honorem suum perficerent, in principio Novembris proximi omnes ad sua cum pace et gratia sua dimitteret. Igitur omnes episcopi nostri, duces, comites ceterique maiores[e], manu fidei ab illis accepta regiae potestati se sponte tradiderunt, totumque populum suum valde tristem in patriam redire iusserunt. Oct. 25.

55. Distributis ergo per custodias principibus nostris rex omisso exercitu Saxoniam cum magna gloria ingreditur, et ab his qui domi erant cum maiore gloria suscipitur. Nam sperabant eum, sicut promiserat, cum pace et pietate venire, omnesque suas iniurias oblivioni perpetuae tradere. At ille, suae promissionis oblitus, nec Deo pro victoria, quam sic leviter acceperat, dignas laudes humiliter reddidit, nec illam quam tunc habebat gloriam unquam se disperditurum[f] credidit. Quod si regi regum* se tunc humiliter substerneret et in victos misericordiam Dei ostenderet, non solum quos vicerat Saxones, sed omnes quibus imperabat gentes, timere se pariter et amare faceret, et ad illas etiam nationes quae

*p. 349

a) *ita* 2; perpetuo 1. b) Bertoldus 1. c) p. pro dei timore i. 2. d) Hi 2. e) m. Saxonum et Thuringorum 2. f) *ita emendavit Pertzius;* dispoturum 1; dispositurum *ed.*

1) *Ebra prope Sondershausen. P.*

sibi non subiacebant, gloriae suae famam cunctis laudandam 1075. transmitteret. Quia vero crudelitatis antiquae non immemor, timeri tantum nec amari curabat, nec Saxones sibi fideles nec alias sui regni nationes devotas habebat, et ingentem apud exteras gentes laudem, quam posset habere, perdebat. Amicis enim non minus quam hostibus crudelis fuit, nisi quod in amicos crudelitatem prius exercebat, ut hostes ex hoc cognoscerent, quid sibi futurum sperarent.

56. Ekkiberti[a] denique marchionis, qui Saxonibus nullum fecerat auxilium, sed regi, utpote valde propinquo genere, toto animo favebat, possessiones prius invadit easque Othelrico[b], cuidam de suis consiliariis, donavit. Hic Othelricus de Godesheim oriundus fuit, et quia Dei timorem penitus abiecerat, Godeshaz[c, 1] agnomen habebat, quia vere ex odio Dei venerat, quod ille regi familiariter adhaerebat regisque mentem pro suo velle disponebat. Deinde nostrorum bona captivorum, quae ipsis manere debebant integra si fides fuisset ei integra, suis parasitis largitur; et quae suis principibus in nos bona promisit, cuncta mentitur. Tunc urbes et castella vel quascunque munitiones adhuc habebat Saxonia, suis sequacibus commendavit; et ut per totam regionem tyrannidem exercerent imperavit.

57. Natalis dominici festivitatem, ubi 1076. annus ab incarnatione Domini inchoatur, convocatis ad se suarum partium episcopis[d], animo non festivo Goslariae celebravit, quia festum salutis humanae principium Ottonis occisione nefanda contaminare disposuit; quem Christus ad honorem suae nativitatis eadem gratia mirabiliter eripuit, qua ad liberandum genus humanum ipso tempore Deus homo fieri voluit. Nam ipsum ducem Roperto[e] Babenbergensi episcopo servandum commiserat, et episcopus eum in castello quodam, dum ipse pergeret ad curtem regiam, militibus suis custodiendum tradiderat. At rex illuc episcopo nesciente misit ducemque ad se duci praecepit, ita ut temporum vicibus mutatis per noctes irent et per dies noctium vice quiescerent. Cumque in media nocte a quatuor armatis inermis ipse ductus Goslariam venisset, et illi per curtem ad silvam tendere voluissent, tunc primum intellexit quod in silva se[f] occidere iussi fuissent. Igitur eos rogat, ut sibi ad monasterium orare liceat. Quod ei cum fuisset negatum, subito unius ipsorum gladium comprehendit[g] per capulum, et cum ense nudo invitis illis ad episcopi sui custodis cubiculum[h]

a) Erriberti 1. 1b; Ekberti marchionis de Bruneswic 2. b) *ita* 2; Otherico 1. 1b *hic et infra*. c) *ita* 2; Godeshez 1; Godeshetz 1b. d) ep. cum frequentia suae partis principum 2. e) Roperte 1; Roberto 2. f) se furtim o. 2. g) appr. 2. h) hospitium 2.

1) *i. e. odium Dei. P.*

1075. pervenit, et cum magno strepitu episcopo expergefacto, rem quae secum agebatur innotuit, eumque ut se a furtivae casu mortis eriperet oravit. Quod cum per oppidum divulgatum fuisset, rex eum sicut voluerat non praesumpsit perdere, sed eum libere per curiam quo vellet ire permisit. Sed ille, sicut erat vir in omnibus prudens, ad consilia regis fre-
1076. quenter accessit, et sapientia sua brevi tempore promeruit, ut quicquid ad honorem regis pertineret, eius consilio maxime rex ipse disponeret. Denique quem nuper habebat hostem saevissimum, eum nunc coepit habere consiliatorem fidelissimum.

58. Nos autem ubi principes illos, qui nostros habebant in custodia, Goslariae esse comperimus, litteras eis supplicationum pro principum nostrorum liberatione transmisimus, quaeque civitas sive provincia pro sui episcopi sive primatis ereptione. Ex quibus unam tantum placuit epistolam subnectere:

59. *Domno Udoni, ovium Christi sanctarum sanctissimo pastori*[1], *clerus et populus Magedaburgensis ecclesiae devotionem fidelissimam utriusque hominis. Quod tanti viri notitiam familiariter et gratiam nulla nobis adhuc nostrae servitutis exhibitione quaesivimus, nosmetipsos inter nos vehementer accusamus, et nulla nos servitute nostra vobis vel notos esse factos eo magis erubescimus, quo non promeriti tanta pietatis vestrae solatia in multis nostris tribulationibus accepimus. Ex omnibus enim tribulationibus, quas vel longus iam nos usus ferre patienter edocuit, vel quas ipsa novitas quo insolitas, eo nobis graviores reddit, nulla nobis unquam gravior incubuit, quam quod nostro domno archiepiscopo, immo patre piissimo, per tam longae*
*p. 350. *captivitatis aerumnam carere contigit, his praecipue* tempestuosis temporibus, in quibus nobis esset maxime necessarius. Sed quia, sicut ex ipsius legatione cognovimus, multa vestrae pietatis humanitate fruitur, ita ut se non dolore captivitatis affici, sed a labore quo plurimo fatigatus erat, multa dulcedine vestra refici fateatur, omnium quas nos patimur afflictionum libenter obliti, dum caput nostrum gaudere cognoscimus, dolorem membrorum, vel si magnus sit, nullum putamus. Paternitatis igitur vestrae pedibus omnes unanimiter devoto corde prostrati, plurimas plurime referimus gratias vestrae pietati, quia dum hanc quae maxime nos affligebat curam misericordia vestra mitigastis, omnes alias sollicitudines nos ventis in Creticum*[a] *mare portandas tradere fecistis. Quod si divina favente clementia solidum nobis*

a) *ita emendavi ex Horat. Od. 1,* 26; v. mercium 1; in Ercium *ed. P.*

1) *Archiepiscopo Treverensi, e comitibus de Nellenburg. W.*

hoc gaudium vestra paternitas effecerit, et ad sua citius 1076. *redire dominum nostrum suis suorumque supplicationibus adiuverit, numquam vos priora nobis beneficia praestitisse poenitebit, dum et ipsum dominum nostrum vobis amicum semper ad omnia paratissimum, nosque omnes non minus devotos habebitis et subiectos, quam clerum sive populum proprium. Ad quod perficiendum si vestra sublimitas eo quo speramus studio voluerit eniti, sine multo labore credimus id posse fieri, quia hoc certum tenemus, quod ipse tenetur innocens captivus, et sola suae salus ecclesiae fuit ei causa traditionis suae. Omnipotens igitur Deus diu vos in hac vita conservet, ecclesiae suae solatium, et post hanc vitam tribuat vobis sempiternum beatae vitae praemium. Valete.*

60. Cum ergo rex urbes et omnes in Saxonia munitiones suorum fidelium praesidiis occupasset, et nichil sibi, quominus in Saxonia faceret cuncta quae vellet, putaret obstare, transivit a nobis in medio quadragesimae, obsides *Mart.* multos secum ducens, et apud nos qui tributa de regionibus nostris exigerent relinquens. Cumque suos fines intrasset, et duces eius ceterique qui fortiter in proelio pugnaverant, dona triumphalia expectarent, ille munus quod fere cunctis fidelibus suis largiri solitus erat[1], etiam nunc in praemio virtutis dare parabat; dolensque quod ex principibus in proelio non ad votum suum cecidissent, vitam quam per ignaviam eos servasse credebat, eis per saevitiam auferri[a] cupiebat. Nam ut solus omnium dominus esset, nullum in regno suo dominum vivere vellet. Itaque cum tribus fortissimis viris armatis quandam domum desertam medio noctis intravit et illuc unum ex militibus Rodulfi ducis secreto introduxit. Qui visis gladiis sibi timuit, quia quo effugeret non habuit. Sed cum rex multis eum promissionibus oneraret, si Rodulfum ducem ubi primum sibi daretur oportunitas occideret, non amore promissorum sed timore gladiorum praesentium, hoc se factur umquasi laetus promisit, suamque promissionem iuramento confirmavit. Mane autem facto cum dux de virtute et fide multum laudatus a rege cum multa suavitate dimissus abiret, ille correptis armis velociter insequitur, et lancea protensa per mediam turbam festinans, alto clamore se ducem occidere minitatur. A militibus vero circumdatus et causam terroris interrogatus, totam seriem negotii quod in nocte gestum fuerat exponit, armisque proiectis ipsi duci, quid et qua vi coactus iurasset, innotescit.

61. Alio tempore, cum idem dux reginam in manu

a) auferre 1[b].

1) *i. e. mortem. P.*

1076. sua a monasterio duceret, rex sagittario cuidam praecepit, ut eum iuxta reginam sagitta transfigeret. Sed ab eodem sagittario praemonitus dux reginam non perduxit, sed inventa qualibet causa festinus ab ea recessit.

62. Tertia vice cum causae quaedam intra cubiculum regis agerentur et actionibus illis dux cum paucis suis interesset, nunciatum est ei quod duo regis famuli ianuam cum nudis gladiis obsiderent, qui ducem egredientem ex utroque latere perfoderent. Itaque suos cum gladiis occultis occulte fecit advenire, et aliquos ex ipsis cubiculum fecit intrare, plurimos vero prae foribus stare. Cumque omnia sicut iusserat essent disposita, cum suis accedens ad ianuam: 'Tales', inquit, 'ianitores, domne rex, in vestro cubiculo nollem modo vidisse, nec unquam posthac amplius volo videre.' Haec locutus et abiit cum magno furore, et dixit, quod et implevit, quod numquam[a] vellet ulterius ad regis curiam venire.

63. Eodem vel[b] simili dolo etiam Bertholdum ducem[c] quaerebat perdere, quia hi duo magis videbantur eius malitiae obsistere. Et quare de duobus tantum eius saevitiam commemoro, qui nullum de principibus possum asserere *p. 351. securum tali periculo? *Quadam namque die dum ipse cum suis scurris moraretur in cubiculo et episcopi ceterique primates excubarent in vestibulo, fertur illis dixisse qui conscii et fautores erant suae nequitiae: 'Ecce isti sunt, qui regni mei divitias habent, et me meosque omnes in paupertate reliquerunt. Quod si illi de medio fuissent ablati, ego cunctique mei familiares cito possemus divites fieri. Quapropter si viri estis et divitias habere cupitis, istos nunc inermes armati fortiter invadite, et omnia quae illi possident accipite.' Habebat autem in cubili suo semper multas secures lato ferro splendentes, quibus nec clipeus nec galea resistere poterat virtute aliqua. Quod nisi Anno Coloniensis praesul ab uno qui cum ceteris facinus erat acturus, paulo ante fuisset submonitus, ea die fuisset perpetratum miserabile facinus.

64. Verum ut ad priora paulisper revertar, ubi primum primates nostri deditionem fecerunt, omnes semitas quae per montes ducunt in Italiam, rex claudi praecepit, nec ulli homini viam patere permisit, ne rei veritas ad apostolicum prius veniret, quam ipse per legatos in suum favorem ipsum apostolicum traduceret. Deinde misit Romano pontifici legatos, qui ei intimarent, quod episcopi Saxoniae sui ordinis obliti contra se in proelio congressi fuissent, eumque rogarent, ut eos sicut infideles, periuros et belli civilis auctores gradu sacerdotali deponeret, quatenus tales per quos[d] ecclesia

a) *deest* 1. b) et 1. c) d. de Zaringe 2. d) *deest* 1.

pacata regeretur, ipse in eorum locum poneret. Sed regis legatos ad apostolicum fama praecesserat, eique seriem rerum gestarum totam veraciter indicaverat. Misit ergo regi litteras, quibus eum de multis aliis criminibus arguebat, et ut episcopos a captivitate dimissos, ecclesiis bonisque suis integre restitutis, remitteret orabat, et post haec concilium[a] in eo loco quo venire posset apostolicus congregaret, ubi episcopi vel, si digni essent, episcopalem perderent dignitatem, vel iniuriarum quas erant passi canonicam reciperent satisfactionem. Quod si in his sacris canonibus noluisset rex obediens existere et excommunicatos a societate sua repellere, se eum velut putre membrum anathematis gladio ab unitate sanctae matris ecclesiae minabatur abscindere. Qua legatione suscepta, et venientibus suis quos miserat apostolico confirmata, tristis valde fuit, quia in apostolica dignitate malitiae suae, sicut sperabat[b], auxilium non invenit.

65. Rex igitur cum suis deceptoribus una Wormatiam venit, et cum singulis vel[c] binis consilium inivit, qualiter dignam vicem rependeret[d] illi contumeliae, quam omnes audierant Romanum pontificem sibi fecisse, quod eum se minatus sit excommunicaturum, cum tale quid cunctis temporibus fuisset inauditum. Cumque multa multis modis diu volutarent, tandem quibusdam eorum placuit, ut episcoporum concilio facto papam quasi simoniacum communi consensu damnaret, eoque deposito, rex in loco eius unum de suis amicis constitueret, qui omnia quae regi fuissent placita, tota voluntate perficeret. Hoc igitur inito confirmatoque consilio fecit omnes suos episcopos convenire, et coegit eos Hildebrando, qui Romanus pontifex vocaretur et non esset, subiectionem et obedientiam interdicere; et hoc ut post nullus eorum posset negare, fecit unum quemque eorum nomine suo praenotato manu propria abnegationem Hildebrando chartis singulis inscribere hoc modo: *Ego N.*[e] *civitatis N. episcopus Hildebrando subiectionem et obedientiam ex hac hora et deinceps interdico, et eum posthac apostolicum nec habebo nec vocabo.* Quod quidem pauci fecerunt ex animo, qui et auctores ipsi fuere consilio; plures vero litteras quidem abrenunciationis mortis timore scripserunt, sed invitos se fecisse per hoc ostenderunt, quia cum primum datur eis oportunitas, apostolico supplices confessionis litteras dirigunt et se reos ei agnoscunt, sed expurgationem necessitatis obtendunt. Deinde per totam Italiam misit epistolas, magnis donis et maioribus promissis illius terrae principes in favorem suae partis inclinans. Itaque nostrates[f] episcopi

a) h. in conc. 1. b) sperarat 2. c) *ita* 2; illis 1. 1[b]. d) *ita edd. recte;* repelleret 1. e) enim 1. f) Teutonici 2.

1076. solummodo scripto, illi renuntiabant etiam[a] iuramento. Romanos etiam quam plurimos pecunia corrupit, et ut Hildebrandum ab apostolicae sedis honore deicerent, talibus litteris oravit. Ipsi quoque apostolico plenas contumeliis litteras direxit, in quibus, ut apostolicum nomen et sedem cito relinqueret, minaciter praecepit. Hoc autem exemplum est litterarum[1]:

*p. 352. *66. *Heinricus*[b] *Dei gratia rex, universae sanctae Romanae ecclesiae clero et populo, gratiam, salutem et omne bonum. Haec fides firma et inconcussa*[c] *creditur, quae semper et eadem et praesenti servatur et absenti, nec diuturna eius cui debetur absentia, nec longi temporis taedio immutatur. Quam talem vos nobis servare scimus et gratias agimus, et ut eadem perseveret petimus, videlicet ut, sicut facitis, amicis nostris amici, inimicis nostris inimici iugiter existatis. Inter quos scilicet Hildebrandum monachum notantes, vos in eius inimicitiam excitamus, quia hunc et ecclesiae invasorem et oppressorem, et Romanae rei publicae vel regni nostri insidiatorem deprehendimus*[d], *ut in subsequenti epistola sibi a nobis directa pernoscere in promtu est*[e].

'*Heinricus*[f] *Dei gratia rex Hildebrando. Cum hactenus ex te ea quae patris sunt expectarem, tibique in omnibus magna fidelium nostrorum indignatione obedirem, percepi a te*[g] *vicissitudinem, qualem oportebat ab eo, qui vitae regnique nostri perniciosissimus hostis esset. Nam cum in primis omnem hereditariam dignitatem, quae michi ab illa sede debebatur, superbo ausu rapuisses, longius inde progrediens regnum Italiae pessimis artibus alienare temptasti. Nec hoc contentus in reverentissimos episcopos, qui nobis velut dulcissima membra uniti sunt, manum mittere non timuisti eosque superbissimis iniuriis acerbissimisque contumeliis contra divina et humana iura, ut ipsi aiunt, exagitasti*[h]. *Quae omnia cum ego quadam patientia dissimularem, tu hoc non patientiam sed ignaviam aestimans*[i], *in ipsum caput insurgere ausus es, mandans quae nosti, scilicet ut tuis verbis utar, quod aut tu morereris aut michi animam regnumque tolleres. Hanc inauditam contumaciam ego non verbis sed re confutandam diiudicans, generalem conventum omnium regni primatum ipsis supplicantibus habui. Ubi cum ea quae hactenus metu et reverentia tacebantur, in medium deducta fuissent, veris assertionibus illorum, quas ex ipsorum litteris audies, palam factum est, te nullatenus in apostolica sede posse persistere. Quorum sententiae, quia*

a) non 1[b] *et edd.* b) H. 1. c) concussa 1. d) *ita* 2; compr. 1. e) *hic* 1 *novum caput orditur.* f) H. 1. g) *deest* 1. h) exacerbasti 2. i) existimans 2.

1) *v. Legum T. II, p. 46. P.*

iusta et probabilis coram Deo hominibusque videbatur, ego 1076. *quoque assentiens, omne tibi papatus ius quod habere visus es abrenuntio, atque ut a sede Urbis, cuius michi patriciatus Deo tribuente et iurato Romanorum assensu debetur, ut descendas edico.'*

Haec series nostrae epistolae ad Hildebrandum monachum. Quam idcirco et vobis scripsimus, ut et vobis nostra voluntas, et nobis, immo Deo et nobis, vestra satisfaciat caritas. Exurgite igitur in eum, fidelissimi, et sit primus in fide primus in eius damnatione. Non autem ut sanguinem eius fundatis dicimus, quippe cum maior sibi sit post depositionem poena vita quam mors, sed ut eum si nolit descendere cogatis, et alium communi omnium episcoporum et vestro consilio a nobis electum in apostolicam sedem recipiatis, qui quod iste in ecclesia vulneravit, curare et velit et possit.

67. *Heinricus*[a].[1], *non usurpative sed pia Dei ordinatione rex, Hildebrando, iam non apostolico sed falso monacho. Hanc talem pro confusione*[b] *tua salutationem promeruisti, qui nullum in ecclesia ordinem praeteristi, quem confusionis non honoris, maledictionis non benedictionis participem non feceris. Ut enim de multis pauca et egregia loquamur, rectores sanctae ecclesiae, videlicet archiepiscopos, episcopos, presbyteros, non modo non tangere sicut christos* *Ps.* 104, 15. *Domini timuisti, quin sicut servos, nescientes quid faciat dominus eorum, sub pedibus tuis calcasti;* *Joh.* 15, 15. *in quorum conculcatione tibi favorem ab ore vulgi comparasti; quos omnes nichil scire, te autem solum omnia nosse iudicasti. Qua utique scientia non ad aedificationem, sed ad destructionem uti studuisti, ut iure*[c] *beatum Gregorium, cuius nomen tibi vendicasti, de te prophetasse credamus sic dicentem:* *Past.* II, 6. *'Ex affluentia subiectorum plerumque animus praelati extollitur, et aestimat se plus omnibus nosse, cum se videt plus omnibus posse.' Et nos quidem haec omnia sustinuimus, dum apostolicae sedis honorem servare studuimus. Sed tu humilitatem nostram timorem fore intellexisti, ideoque et in ipsam regiam potestatem nobis a Deo concessam exurgere non timuisti, quam te nobis auferre*[d] *ausus es minari, quasi nos a te regnum acceperimus, quasi in tua et non in Dei manu sit regnum vel imperium; qui dominus noster Iesus Christus nos ad regnum, te autem non vocavit ad sacerdotium. Tu enim his gradibus ascendisti: scilicet astutia, quod monachica professio abhominatur, pecuniam, pecunia*

a) H. 1. b) confessione 2. c) iure hoc b. 2. d) auferri 1.

1) *v. Legum T. II, p.* 47. *P. Accedit Jaffēi editio Monum. Bamb. p.* 101 *in cod. Udalrici.*

1076. *p 353. *favorem, favore ferrum, ferro sedem *pacis adisti, et de sede pacis pacem turbasti, dum subditos in praelatos armasti, dum episcopos nostros, a Deo vocatos, tu, non vocatus, spernendos docuisti, dum laicis ministerium eorum super sacerdotes usurpasti, ut ipsi deponant vel condemnent*[a], *qui ipsos a manu Domini per impositionem manuum episcoporum docendos*[b] *acceperant. Me quoque, qui*[c] *licet indignus inter christos ad regnum sum unctus tetigisti, quem sanctorum patrum traditio soli Deo iudicandum docuit, nec pro aliquo crimine, nisi a fide, quod absit, exorbitaverimus, deponendum asseruit, cum etiam Iulianum apostatam prudentia sanctorum episcoporum non sibi sed soli Deo iudicandum deponendumque commiserit. Ipse*[d] *verus papa beatus Petrus* I. Petr. 2, 17. *clamat: 'Deum timete, regem honorificate.' Tu autem quia Deum non times, me constitutum eius inhonoras. Unde beatus Paulus, ubi angelo de coelo, si praedicaverit alia, non pepercit, te quoque in terris alia docentem non excepit.* Gal. 1, 8. *Ait enim: 'Si quis, vel ego, vel etiam angelus e coelo, praeter id quod euangelizavimus vobis euangelizaverit, anathema sit.' Tu ergo hoc anathemate et omnium episcoporum nostrorum iudicio et nostro damnatus descende, vindicatam sedem apostolicam relinque! Alius in solium*[e] *beati Petri ascendat, qui nulla violentiam*[f] *religione palliet, sed beati Petri sanam doctrinam doceat. Ego enim*[g] *Heinricus*[h] *rex Dei gratia cum omnibus episcopis nostris tibi dicimus: Descende, descende*[i].

68. Quae litterae cum domno papae in basilica Lateranensi sanctae synodo praesidenti fuissent allatae, et coram synodo palam recitatae, tanta fit in ecclesia commotio, ut idem legatus[1], nisi inter apostolici pedes defensionem invenisset, membratim laniatus interisset miserabiliter. Sequenti vero die domnus papa coram ipsa synodo declaravit, quotiens et quanta mansuetudine regem de magnis criminibus corripuisset, ut[k] episcopos a captivitate solveret quanta suavitate rogasset, apostolica auctoritate iussisset; et pro paterna dulcedine quantam superbiae amaritudinem recepisset. Deinde cunctis acclamantibus ne talis contumelia remaneret inulta, omnium consilio et consensu Heinricum[l] synodali iudicio damnavit, regisque nomine et honore privatum anathematis gladio percussit, litterasque in regnum Teutonicorum misit, quarum hic exemplar supponere placuit:

a) contempnant quos ipsi 2; *in* 1 *supplendum est* eos. b) episcopalium docendi 2. c) *deest* 1. d) Ipse quoque 2. e) sedem 2. f) violencia 1. g) *deest* 2. h) N. 1. i) *editio Freheri altera addit ex Lehmanni Chron. Spirensi, quae iam supra c. 65. legebantur:* Subscriptio episcoporum singulorum. Ego N. — Hildebrandi sectationem et — vocabo. k) utque 2. l) H. 1.

1) *Rolandus clericus Parmensis, mox episcopus Tarvisiensis. W.*

69. *Gregorius*[a],[1] *episcopus servus servorum Dei, omnibus qui se cupiunt annumerari inter oves quas Christus beato Petro commisit, salutem et apostolicam benedictionem. Audistis, fratres, novam et inauditam praesumptionem, audistis scismaticorum sceleratam et nomen Domini in beato Petro blasphemantium garrulitatem et audaciam; audistis superbiam ad iniuriam et contumeliam sanctae et apostolicae sedis elatam, qualem vestri patres nec viderunt nec audierunt unquam nec scripturarum series aliquando a paganis vel haereticis docet emersam. Cuius mali etsi quod*[b] *unquam post fundatam ecclesiam*[c] *et propagatam fidem Christi processisset exemplum, omnibus tamen fidelibus pro tanto contemptu et conculcatione apostolicae, immo divinae auctoritatis, dolendum foret et gemendum. Quapropter si beato Petro claves regni coelorum a domino*[d] *nostro Iesu Christo traditas*[e] *creditis, et vobis per manus ipsius ad aeternae vitae gaudia introitum patere*[f] *cupitis, cogitandum vobis est, quantum nunc de irrogata sibi contumelia*[g] *dolere debeatis. Nisi enim hic, ubi per discrimina temptationum vestra fides et corda probantur, socii passionum efficiamini, procul dubio non estis digni, ut participes futurae consolationis et filii regni, coelestem coronam et gloriam sortiamini. Rogamus igitur caritatem vestram, ut instanter divinam misericordiam implorare studeatis, quatenus aut corda impiorum ad poenitentiam vertat, aut reprimendo eorum nefanda consilia, quam insipientes et stulti sint qui petram in*[h] *Christo fundatam evertere et divina privilegia violare conantur, ostendat*[i].

1076. — *I Cor.* 1, 7.

70. *Beate Petre apostolorum princeps, inclina quaeso*[k] *pias aures tuas nobis, et audi me servum tuum, quem ab infantia nutristi et usque ad hanc diem de manu iniquorum liberasti, qui me pro tua fidelitate oderunt et odiunt. Tu michi testis es, et domina mea* mater Dei*[l], *et beatus Paulus, frater tuus, inter omnes sanctos, quod tua sancta Romana ecclesia me invitum ad sua gubernacula traxit, et ego non rapinam arbitratus sum ad sedem tuam ascendere, potiusque volui vitam meam finire in peregrinatione, quam locum tuum pro gloria mundi, pro*[m] *saeculari ingenio arripere. Et ideo*[n] *ex*[o] *tua gratia, non ex meis operibus credo, quod*

*p. 354.

a) N. 1. b) aliquod *R.* c) *deest R.* d) d. deo n. *R.* e) tr. esse cr. *R.* f) parare *ed.* g) iniuria *R.* h) a *R.* i) *R. addit:* Qualiter autem aut quibus pro causis beatus Petrus anathematis vinculo regem alligaverit, in cartula quae huic inclusa est, plene potestis cognoscere. *Quae in cod. epistolam praecedit, ap. Jafféum p.* 228 *edita est.* k) q̅s 1. quesumus 2 (*ubi sola haec excommunicatio legitur*). l) domini 2. m) *deest R. et omnino eiciendum est. Sed cum in 2 quoque legatur, ipsius Brunonis error esse videtur. W.* n) in deo 2. o) *deest* 1.

1) *Greg. VII. Registr. III*, 6.

1076. *placuit tibi et placet, ut populus christianus tibi specialiter commissus, michi obediat specialiter pro vice tua michi commissa, et michi tua gratia est potestas a Deo data ligandi et solvendi in coelo et in terra. Hac itaque fiducia fretus, pro ecclesiae tuae honore et defensione, ex parte omnipotentis Dei Patris et Filii et Spiritus sancti, per tuam potestatem et auctoritatem Heinrico regi filio Heinrici imperatoris, qui contra tuam ecclesiam inaudita superbia insurrexit, totius regni Teutonicorum et Italiae gubernacula contradico, et omnes christianos a vinculo iuramenti, quod sibi fecerunt vel facient, absolvo, et ut nullus ei sicut regi serviat interdico. Dignum est enim, ut qui studet honorem ecclesiae tuae minuere*[a], *ipse honorem amittat, quem videtur habere. Et quia sicut christianus contempsit obedire, nec ad Deum rediit quem dimisit, participando excommunicatis et multas iniquitates faciendo, meaque monita, quae pro sua salute sibi misi, te teste spernendo, seque ab ecclesia tua, temptans eam scindere, separando, vinculo eum anathematis vice tua alligo, et sic eum ex fiducia tua alligo, ut sciant gentes et comprobent, quia tu es Petrus, et super tuam*[b] *petram filius Dei vivi aedificavit ecclesiam suam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam.*

Matth. 16, 18.

71. Deinde non longo tempore transacto, domnus apostolicus, ne regem magis iniuriae suae dolore quam zelo iustitiae excommunicasse putaretur, has litteras ad regiones Teutonicas misit, quibus se iuste eum excommunicasse testatur[1]:

vgl. N. A. 31, 186 ff.

72. *Gregorius*[c] *episcopus servus servorum Dei, omnibus episcopis, ducibus et comitibus, ceterisque fidelibus in in regno Teutonicorum*[d] *christianam fidem defendentibus, salutem et apostolicam*[e] *benedictionem. Audivimus quosdam inter vos de excommunicatione, quam in regem fecimus, dubitare, ac quaerere utrum iuste excommunicatus sit, et si nostra sententia ex auctoritate legalis censurae ea qua debuit deliberatione progressa est*[f]. *Quapropter, qualiter ad excommunicandum illum adducti simus*[g], *prout verius potuimus, teste conscientia nostra, oculis et intellectibus omnium patefacere curavimus, non tam ut singulas causas, quae heu nimium notae sunt, quasi nostro*[h] *clamore in publicum proiciamus, quam ut eorum opinioni*[i] *satisfaciamus, qui*

a) imminuere 2. *R.* b) hanc 2. c) G. 1. *qui in nominibus dubio non obnoxiis scribendis eius mos est. Quod abhinc non notabimus.* d) Teutonico 2. e) *deest* 1. f) processerit *Paul.* progressa sit *Hugo.* g) sumus 2. h) in nostro 1; nono *Paul.* i) opinionibus *P. H.*

1) *v. Pauli Bernr. vita Greg. VII. c. 78. P. Legitur praeterea apud Hugonem Flavin. SS. VIII,* 439; *denuo edidit Jafféus Mon. Bamberg. p.* 535.

putant nos spiritualem gladium temere et magis motu animi nostri quam divino metu et iustitiae zelo arripuisse. Cum adhuc in diaconatus officio positi essemus, perlata ad nos de actionibus[a] *regis sinistra et multum inhonesta fama, propter*[b] *imperialem dignitatem et reverentiam patris ac matris eius, necnon propter spem ac desiderium correctionis suae saepe eum per litteras et nuntios admonuimus, ut a pravitate sua*[c] *desisteret, et*[d] *memor clarissimi generis ac dignitatis suae, vitam suam*[e] *moribus, quibus regem et futurum Deo donante deceret imperatorem, institueret. Postquam vero*[f] *ad pontificatus apicem licet indigni venimus, cum illius aetas pariter cresceret et iniquitas, intelligentes Deum omnipotentem tanto*[e] *districtius de manu nostra animam illius requisiturum, quanto*[g] *nobis ad increpandum illum prae ceteris libertas data fuisset et auctoritas, multo sollicitius eum modis omnibus, arguendo, obsecrando, increpando, ad emendationem vitae suae hortati sumus. Qui*[h] *cum saepe nobis devotas salutationes et litteras mitteret, excusans se cum*[i] *ex aetate quod fluxa esset et fragilis, tum quod*[k] *ab his, in quorum manibus curia erat, multotiens sibi male suasum atque consultum sit, monita nostra de die in diem se promptissime suscepturum verbis quidem promisit, ceterum re et*[l] *exaggeratione culparum penitus conculcavit. Inter haec quosdam familiares suos, quorum consiliis et machinationibus episcopatus et multa monasteria, inductus*[m] *per pretium, lupis pro pastoribus simoniaca haeresi foedaverat, ad poenitentiam vocavimus, quatenus et bona ecclesiarum, quae per interventum tam scelerati commercii sacrilega manu susceperant, venerabilibus locis ad quae pertinerent, dum adhuc locus esset emendandi, redderent*[n]*, et ipsi pro perpetrata iniquitate per lamenta poenitudinis Deo satisfacerent. Quos dum ad haec exequenda datas inducias* spernere et in consueta nequitia pertinaciter stare cognovimus, sicut dignum erat sacrilegos et ministros ac membra diaboli a communione et corpore totius ecclesiae separavimus, et regem, ut eos a domo sua, a consiliis et omni communione sua sicut excommunicatos expelleret, ammonuimus. Interim vero aggravescente contra regem Saxonum causa, cum vires et praesidia regni ex maxima parte a se deficere velle videret, iterum nobis direxit epistolam supplicem et omni humilitate plenam, in qua omnipotenti Deo et beato Petro ac nobis valde se culpabilem reddens*[o]*, preces etiam obtulit, ut quod*[p] *ex sua culpa in*

1076.

*p. 355.

a) de s. r. a. 1. b) propter — necnon *desunt* 1. c) *deest* 2. d) ac 2. e) *deest* 1. f) autem 2. *P.* g) quantum 2. h) Quod 2. i) tum 2. *H.* k) ab quod 1. l) atque 2. m) inductis *P. H.* n) *deest* 2. o) videns 2. p) quae 2.

1076. *ecclesiasticis causis contra canonicam iustitiam*[a] *et decreta sanctorum patrum factum esset, nostra apostolica providentia et auctoritate corrigere studeremus; atque in eo suam nobis per omnia obedientiam, consensum et fidele*[b] *promisit adiutorium. Hoc idem etiam postea a confratribus*[c] *et legatis nostris, Humberto Praenestino episcopo, et Geraldo Ostiensi episcopo, quos ad illum misimus, ad poenitentiam susceptus, in illorum manus per sacratas stolas quas in collo tenebant, repromittendo confirmavit. Deinde post aliquod tempus*[d] *commisso cum Saxonibus proelio, rex pro victoria quam adeptus est, tales Deo grates et victimas obtulit, ut vota quae de emendatione sua fecerat continuo frangeret, et nichil eorum quae promiserat attendens, excommunicatos in suam familiaritatem et communionem reciperet, et ecclesias in eam quam consueverat confusionem traheret. Qua de re gravi dolore percussi, quamquam*[e] *post contempta coelestis regis beneficia paene omnis spes correctionis eius nobis ablata sit, adhuc tamen animum eius temptandum fore decrevimus, magis cupientes eum apostolicam mansuetudinem audire, quam experiri severitatem. Itaque misimus ei epistolas commonitorias, ut meminerit quid et cui promiserit, ne credat se posse fallere Deum, cuius quanto prolixior est patientia, tanto severior est, cum iudicare coeperit, ira; neu inhonoret Deum honorantem se, nec*[f] *potentiam suam ad Dei contemptum et apostolicam temptet extendere contumeliam, sciens quod superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam.* (Jac. 4, 6.) *Praeterea misimus ad eum tres religiosos viros, suos utique fideles, per quos eum secreto monuimus, ut poenitentiam ageret de sceleribus suis, quae quidem horrenda dictu sunt, pluribus autem nota et in multis partibus divulgata; propter quae eum non excommunicari solum usque ad condignam satisfactionem, sed ab omni honore regni absque spe recuperationis debere destitui, divinarum et humanarum legum testatur auctoritas. Postremo nisi excommunicatos a sua participatione divideret, nos nichil aliud de eo iudicare aut decernere*[g] *posse, nisi ut separatus ab ecclesia in excommunicatorum consortio foret, cum quibus ipse*[h] *potius quam cum Christo partem habere elegit. Sane si nostra monita suscipere et vitam suam corrigere vellet, Deum testem invocavimus et invocamus, quantum nos de eius salute et honore gauderemus, et cum quanta caritate eum in gremium sanctae ecclesiae amplecteremur, utpote eum qui princeps populi constitutus et amplissimi regni gubernacula tenens, catholicae pacis et*

a) *deest* 2. *Pertzius nescio qua de causa scripsit* institutionem. b) profidele 1. c) fratribus 1. *H.* d) *deest* 2. e) quamvis 2. f) neu 2. *H.* g) *ita P. H.* discernere 1; a. d. *desunt* 2. h) *deest* 1.

iustitiae defensor esse deberet. Verum quanti ipse aut scripta aut per legatos missa nostra verba fecerit, eius facta declarant. Qui indigne ferens se a quoquam reprehendi aut corripi, non solum a perpetratis ad emendationem revocari non potuit, sed ampliori conscientiae suae furore arreptus non prius cessavit, donec episcopos paene omnes in Italia, in Teutonicis vero partibus quotquot potuit, circa fidem Christi naufragare fecit, dum eos debitam beato Petro et apostolicae sedi obedientiam et honorem a[a] *domino nostro Iesu Christo concessum abnegare subegit. Cum igitur iniquitatem eius ad summum prodisse vidimus, pro his causis, videlicet primum, quod ab eorum communione, qui pro sacrilegio et reatu simoniacae haeresis excommunicati sunt, se abstinere noluit; deinde quod pro criminosis actibus suae vitae poenitentiam non dico suscipere sed nec promittere quidem voluit, mentita ea fide quam in manus legatorum nostrorum promiserat; necnon quod corpus Christi, id est unitatem sanctae ecclesiae, scindere non expavit: pro his*[b], *inquam, culpis synodali iudicio eum excommunicavimus, ut quem mites non potuimus, vel severi ad viam salutis Deo adiuvante revocare valeamus, aut si, quod absit, nec districtionis quidem censuram pertimuerit, nostra saltem anima negligentiae aut timoris discrimini non succumbat. Si quis igitur hanc sententiam iniuste vel irrationabiliter prolatam esse putaverit, si talis est ut sacris regulis intelligentiae sensum praebere velit*[c], *nobiscum inde agat, et non quid nos sed quid*[d] *divina auctoritas doceat, quid decernat*[e], *quid* consona vox sanctorum patrum iudicet, patienter audiens acquiescat. Nos tamen non aestimamus quemquam fidelium, qui ecclesiastica statuta noverit, hoc errore teneri, ut non hoc, et si publice affirmare non audeat, vel in corde suo recte factum esse perhibeat; quamquam et si nos, quod Deus*[f] *avertat, non satis gravi de causa aut minus ordinate eum huiusmodi vinculo ligaverimus, sicut sancti patres asserunt, non idcirco spernenda esset sententia, sed absolutio cum omni humilitate quaerenda. Vos autem, dilectissimi, qui iustitiam Dei non pro regia indignatione, non pro aliquo periculo deserere voluistis, fatuitatem eorum qui de execratione et mendacio annuntiabuntur*[g] *in consummatione, parvipendentes, viriliter state et confortamini in Domino, scientes quod illius partem defenditis, qui insuperabilis rex et*[h] *magnificus triumphator iudicaturus est vivos et mortuos, reddens unicuique secundum opus suum. De cuius multimoda retributione et vos certi esse poteritis,*

1076. — *p. 356. — Ps. 58, 13.

a) in 1. b) *deest* 1. c) *ita P. H.*; non velit 1. 2. d) *deest* 1. e) discernat 2. f) *deest* 1. g) *deest* 1. 2. h) ac semper m. 2.

1076. *si usque in finem fideles et inconcussi in eius veritate perstiteritis. Propter quod et nos incessanter pro vobis rogamus Deum*[a], *ut det vobis virtutem corroborari per Spiritum sanctum in nomine eius, et convertat cor regis ad poenitentiam, ut et ipse aliquando agnoscat, nos et vos multo verius amare eum, quam qui nunc suis iniquitatibus obsequuntur et favent. Qui*[b] *si Deo inspirante voluerit resipiscere, quicquid contra nos moliatur, semper tamen nos ad recipiendum eum in sanctam communionem, prout vestra caritas nobis consuluerit, paratos inveniet.*

1081. 73. Postea vero, ut excommunicationem quam fecerat amplius confirmaret, has litteras misit in Teutonicas regiones:

Gregorius[c. 1] *episcopus servus servorum Dei, dilecto in Christo fratri N.*[d] *episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Quod ad perferendos labores ac pericula pro defensione veritatis te paratum intelligimus, divini muneris esse non dubitamus, cuius*[e] *haec est ineffabilis gratia et mira clementia, quod numquam electos suos penitus aberrare permittit, numquam funditus labefactari aut deici sinit, dum eos persecutionis tempore quadam utili probatione discussos, etiam post trepidationem aliquam semet ipsis fortiores facit. Quoniam autem, sicut inter ignavos alium, quo turpius alio fugiat, timor exanimat*[f], *ita etiam inter strennuos alium, quo fortius alio agat, quo ardentius prorumpat*[g], *virile pectus inflammat: hoc caritati tuae exhortationis voce curavimus commendare, ut eo magis in acie christianae religionis stare te delectet inter primos, quo eos non dubitas victori Deo proximos atque dignissimos. Quod autem postulasti, te quasi nostris scriptis iuvari ac praemuniri contra illorum insaniam, qui nefando ore garriunt, auctoritatem sanctae apostolicae sedis non potuisse regem Heinricum*[h], *hominem christianae legis contemptorem, ecclesiarum videlicet et imperii destructorem atque haereticorum auctorem et consentaneum, excommunicare, nec quemquam a sacramento fidelitatis eius absolvere, non adeo necessarium nobis videtur, cum huius rei tam multa ac certissima documenta in sacrarum scripturarum paginis reperiantur. Neque enim credimus eos, qui ad cumulum suae damnationis veritati impudenter detrahunt et contra-*

a) dominum 1. b) Quod *P. H.* c) G. 1; *in* 2 *pauca tantum huius epistolae sunt excerpta.* d) Hermanno Mettensi *ed.* e) cum 1. f) examinat 1. g) corrumpat 1. h) N. 1.

1) *Greg. VII Reg. VIII*, 21. *Cod. Udalr.* 156. *P. Haec epistola primo data est ad Herimannum ep. Met. Idibus Martiis a.* 1081, *et argumenti tantum gratia, non temporis ratione habita, ab auctore hoc loco inserta.*

dicunt, haec ad suae defensionis audaciam tam ignorantia quam miserae desperationis vecordia coaptasse. Nec mirum; mos est enim reproborum ob suae nequitiae protectionem[a] consimiles sibi defendere, quia pro nichilo habent mendacii perditionem incurrere. Nam ut de multis pauca dicamus, quis ignorat vocem domini ac salvatoris nostri Iesu Christi dicentis in euangelio: 'Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni coelorum, et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis, et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in coelis?' Numquid hic sunt reges excepti, aut non sunt de ovibus quas filius Dei beato Petro commisit? Quis, rogo, in hac universali[b] concessione ligandi atque solvendi a potestate Petri se exclusum esse existimat, nisi forte infelix ille, qui iugum Domini portare nolens, diaboli se subicit oneri, et in numero ovium Christi esse recusat? Cui tamen hoc ad miseram libertatem minime proficit, quia potestatem Petri divinitus sibi concessam a superba cervice excutit; quoniam quanto eam quisque per elationem ferre abnegat, tanto durius ad damnationem suam in iudicio portat. Hanc itaque divinae voluntatis institutionem, hoc firmamentum dispensationis ecclesiae, hoc privilegium beato[c] Petro apostolorum principi coelesti decreto principaliter traditum atque firmatum, sancti patres cum magna veneratione suscipientes atque servantes, sanctam Romanam ecclesiam tam in generalibus conciliis, quam etiam in ceteris scriptis et gestis suis universalem matrem appellaverunt; et sicut eius documenta in confirmatione fidei et eruditione sacrae religionis, ita etiam iudicia susceperunt, in hoc consentientes et quasi uno spiritu et una voce concordantes, omnes maiores res et praecipua negotia, necnon omnium ecclesiarum iudicia, ad eam quasi ad matrem et caput debere referri; ab ea nusquam appellari, iudicia eius a nemine retractari aut refelli debere aut posse. Unde beatus Gelasius papa Anastasio imperatori scribens, divina fultus auctoritate, quid et qualiter de principatu sanctae et apostolicae sedis sentire deberet, hoc modo eum instruxit: 'Etsi, inquit, cunctis generaliter sacerdotibus recte divina tractantibus, fidelium convenit colla submitti, quanto potius sedis illius praesuli consensus est adhibendus, quem cunctis sacerdotibus et divinitas summa voluit praeminere, et subsequens ecclesiae generalis iugiter pietas celebravit? Ubi prudentia tua evidenter advertit, numquam quolibet penitus humano consilio aequare se quemquam posse illius privi-*

1081.

Matth. 16, 18.

*p. 357.

ep. 10.

a) niti *add. Reg. rell.* b) universa 1. c) *deest* 1.

1081. *legio vel confessioni, quem Christi vox praetulit universis, quem ecclesia veneranda semper confessa est et habet devota* ep. 2. *primatem.' Item Iulius papa orientalibus episcopis scribens, de potestate eiusdem sanctae et apostolicae sedis ait: 'Decuerat vos, fratres, adversus sanctam Romanam et apostolicam ecclesiam limate*[a]*, et non ironice loqui, quoniam et ipse dominus noster Iesus Christus eam decenter allocutus ait: "Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni coelorum." Habet enim potestatem singulari privilegio sibi concessam, aperire et claudere ianuam regni coelestis, quibus voluerit.' Cui ergo aperiendi et claudendi coeli data est potestas, de terra iudicare non licet? Absit. Num retinetis, quod ait beatus* 1. Cor. 6, 3. *Paulus apostolus: 'Nescitis quia angelos iudicabimus, quanto magis saecularia?' Beatus quoque Gregorius papa reges*[b] *a sua dignitate cadere statuit, qui apostolicae sedis* Reg. 13, 8. *decreta violare praesumpserint, scribens ad quendam senatorem*[c] *his verbis: 'Si quis regum, sacerdotum, iudicum atque saecularium personarum hanc constitutionis nostrae paginam agnoscens, contra eam venire temptaverit, potestatis honorisque sui dignitate*[d] *careat, reumque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, et nisi ea quae ab illo sunt male ablata restituerit, vel digna poenitentia illicite acta defleverit, a sacratissimo corpore ac sanguine domini redemptoris nostri Iesu Christi alienus fiat, atque in aeterno examine districtae ultioni subiaceat.' Quod si beatus Gregorius, doctor utique mitissimus, reges qui statuta sua super unum xenodochium violarent, non modo deponi, sed etiam excommunicari atque in aeterno examine damnari decrevit; quis nos Heinricum*[e]*, non solum apostolicorum iudiciorum contemptorem, verum etiam ipsius matris ecclesiae, quantum in ipso est, conculcatorem, totiusque regni et ecclesiarum improbissimum praedonem et atrocissimum destructorem, deposuisse et excommunicasse reprehendat, nisi forte similis eius; sicut beato Petro docente cognovimus in epistola de ordinatione Clementis*[1]*, in qua sic ait: 'Si quis amicus fuerit his, quibus ipse' — de eodem Clemente dicens — 'non loquitur, unus est et ipse ex illis, qui exterminare Dei ecclesiam volunt; et cum corpore nobiscum esse videtur, mente et animo contra nos est, et est multo nequior hostis hic, quam illi qui foris sunt et evidenter inimici. Hic enim per amicitiarum speciem quae*

a) limitare 1. b) *deest* 1. c) Senatorem abbatem *Reg.* d) *deest* 1. e) N 1.

1) *Pseudoisidoriana Clementis, p. 36 ed. Hinschius.*

inimica sunt gerit, et ecclesiam dispergit ac vastat.' Nota 1081.
ergo, carissime, si eum qui amicitia vel colloquio his, quibus papa pro actibus suis aversus est, associatur, tam graviter iudicat: quanta illum ipsum, cui pro actibus suis aversus est, animadversione damnat. Sed ut ad rem redeamus, itane dignitas a saecularibus et Deum ignorantibus inventa, non subicietur ei dignitati, quam omnipotentis Dei providentia ad honorem suum invenit mundoque misericorditer tribuit? Cuius filius sicut deus et homo indubitanter creditur, ita summus sacerdos, caput omnium sacerdotum, ad dexteram Patris sedens, et pro nobis semper interpellans habetur, qui saeculare regnum, unde filii saeculi tument, despexit et ad sacerdotium crucis spontaneus venit. Quis nesciat, reges et duces ab[a] *his habuisse principium, qui Deum ignorantes, superbia, rapinis, perfidia, homicidiis, postremo universis paene sceleribus, mundi principe videlicet diabolo agitante, super pares, scilicet*[b] *homines*[b], *dominari* caeca cupidine et intolerabili praesumptione* *p. 358.
affectaverunt? Qui videlicet, dum sacerdotes Domini ad vestigia sua inclinare contendunt, cui rectius comparantur, quam ei[c] *qui est caput super omnes filios superbiae, qui ipsum summum pontificem, sacerdotum caput, Altissimi*[d] *filium*[d] *temptans, et omnia illi mundi regna promittens ait: 'Haec omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me?'* Matth. 4, 9.
Quis dubitet, sacerdotes Christi regum et principum omniumque fidelium patres et magistros censeri? Nonne miserabilis insaniae esse cognoscitur, si filius patrem, discipulus magistrum sibi conetur subiugare, et iniquis obligationibus illum suae potestati subicere, a quo credit non solum in terra, sed etiam in coelis se ligari posse et solvi? Haec, sicut beatus Gregorius in epistola ad Mauricium imperatorem directa commemorat, Constantinus magnus imperator, ep. IV, 31.
omnium regum et principum fere totius orbis dominus, evidenter intelligens, in sancta synodo Nicena[e] *post omnes episcopos ultimus residens, nullam iudicii sententiam super eos dare praesumpsit, sed illos etiam deos vocans, non suo debere subesse iudicio, verum se ab illorum pendere arbitrio iudicavit. Supradicto quoque Anastasio imperatori praelibatus papa Gelasius persuadens, ne ille intimatam suis sensibus veritatem arbitraretur iniuriam, subintulit dicens*[1]: *'Duo sunt quippe, imperator auguste, quibus principaliter hic mundus regitur, auctoritas sancta pontificum et regalis potestas; in quibus tanto gravius est pondus*

a) ab his *desunt* 1, *adsunt* 2. b) *deest* 2. c) *deest* 1. d) *deest* 2. d) in cena 1.

1) *In epistola apud Mansium VIII,* 31.

1081. *sacerdotum, quantum etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem.' Et paucis interpositis inquit: 'Nosti itaque inter haec illorum te pendere iudicio, non illos ad tuam velle redigi voluntatem.' Talibus ergo institutis talibusque fulti auctoritatibus, plerique pontificum alii reges, alii imperatores excommunicaverunt. Nam si speciale aliquod de personis principum requiratur exemplum, beatus Innocentius papa Archadium imperatorem, quia consensit ut sanctus Iohannes Crisostomus a sede sua pelleretur, excommunicavit. Alius item Romanus pontifex*[a] *regem Francorum, non tam pro suis iniquitatibus, quam pro eo quod tantae potestati non erat*[b] *utilis, a regno deposuit, et Pipinum Karoli Magni imperatoris patrem in eius loco substituit, omnesque Francigenas a iuramento fidelitatis, quod illi fecerant, absolvit. Quod etiam ex frequenti auctoritate saepe agit ecclesia sancta, cum milites absolvit a vinculo iuramenti, quod factum est his episcopis, qui apostolica auctoritate a pontificali gradu deponuntur. Et beatus Ambrosius licet sanctus, non tamen universalis ecclesiae episcopus, pro culpa quae aliis sacerdotibus non adeo gravis videbatur, Theodosium magnum imperatorem excommunicans ab ecclesia exclusit. Qui*[c] *etiam in suis scriptis ostendit, quod aurum non ita pretiosius sit plumbo, quam regia potestate altior sit dignitas sacerdotalis, hoc modo circa principium sui pastoralis*[1] *scribens: 'Honor, fratres, et sublimitas episcopalis nullis poterit comparationibus adaequari. Si regum fulgori compares et principum diademati, longe erit inferius, quam si plumbi metallum ad auri fulgorem compares, quippe cum videas regum colla et principum submitti genibus sacerdotum, et exosculata eorum dextera, eorum se credant orationibus communiri.' Et post pauca: 'Haec cuncta, fratres, ideo nos praemisisse debetis agnoscere, ut ostenderemus, nichil esse in hoc saeculo sacerdotibus excellentius, nichil sublimius episcopis reperiri.' Meminisse etiam debet fraternitas tua, quia maior potestas exorcistae conceditur, cum spiritualis imperator ad abigendos daemones constituitur, quam alicui laicorum causa saecularis dominationis tribui possit. Omnibus regibus nempe et principibus terrae, qui religiose non vivunt, et in actibus suis Deum, ut oportet, non metuunt, daemones heu proh dolor! dominantur, et misera servitute confundunt. Tales enim non divino ducti amore,*

a) Zacharias videlicet *add. in Registri codice manus posterior.* b) *deest* 1. c) Quod 1.

1) *Libri De dignitate sacerdotali, Ambrosio suppositi, Opp. ed. Bened. T. II. App. p. 359, ut monuit Jafféus.*

sicut religiosi sacerdotes, ad honorem Dei et utilitatem animarum praeesse cupiunt, sed ut intolerabilem superbiam ostentent animique libidinem expleant, ceteris dominari affectant. De quibus beatus Augustinus in libro primo de doctrina christiana dicit: 'Cum vero etiam eis, qui sibi naturaliter pares sunt, hoc est hominibus, quilibet dominari affectat[a], *intolerabilis omnino superbia est.' Porro autem exorcistae, ut diximus, supra daemones a Deo imperium habent; quanto igitur magis super eos, qui daemonibus subiecti et membra sunt daemonum? Si ergo his tantum praeminent exorcistae, quanto amplius sacerdotes? Praeterea omnis rex christianus ad exitum veniens, ut carcerem*[b] *evadat inferni, ut de tenebris in lucem tendat, ut de peccatorum vinculis in Dei iudicio absolutus appareat, sacerdotis opem supplex ac miserandus requirit. Quis autem non modo sacerdotum, verum etiam laicorum in extremis positus, pro suae* animae salute terreni regis imploravit auxilium? Quis vero regum aut imperatorum aliquem christianum ex imposito sibi officio valet sacro baptismate*[c] *ex diaboli potestate eripere et inter filios Dei connumerare sanctoque chrismate praemunire? Et quod maximum est in christiana religione, quis eorum valet proprio ore corpus et sanguinem Domini conficere? vel cui eorum data est potestas ligandi solvendique in coelo et in terra? Ex quibus aperte colligitur, quanta potestate pvaecellat dignitas sacerdotum. Aut quis eorum potest aliquem clericum in sancta ecclesia ordinare? quanto minus pro aliqua culpa eum deponere? Namque in ecclesiasticis ordinibus maioris potestatis est deponere quam ordinare. Episcopi enim possunt alios episcopos ordinare, sed nullo modo sine auctoritate apostolicae sedis deponere. Quis igitur vel tenuiter sciolus dubitet sacerdotes regibus anteferri*[d]*? Quod si reges pro peccatis suis a sacerdotibus sunt iudicandi, a quo rectius quam a Romano pontifice sunt iudicandi? Ad summam quoslibet bonos christianos multo convenientius quam malos principes reges intelligi decet. Isti enim gloriam Dei quaerendo semet ipsos strennue regunt; at illi non quae Dei sunt sed sua quaerentes, sibimet hostes, alios tyrannice opprimunt. Hi veri*[e] *regis Christi, illi vero diaboli corpus sunt. Isti ad hoc sibi imperant, ut cum*[f] *summo imperatore aeternaliter regnent; illorum vero id potestas agit, ut cum tenebrarum principe, qui rex est super omnes filios superbiae, aeterna damnatione dispereant. Nec valde sane mirandum est, quod mali pontifices iniquo regi, quem*

1081. c. 23. *p. 359.

a) affectatur 1. b) in carc. 1. c) baptismatis 1. d) anferre 1. e) vere 1. f) *deest* 1.

1081. *adeptis male per eum honoribus diligunt metuuntque*[a], *consentiunt; qui simoniace quoslibet ordinando, Deum pro vili etiam pretio vendunt. Nam sicut electi insolubiliter suo capiti uniuntur, ita et reprobi maxime contra bonos, ei qui malitiae caput est, pertinaciter foederantur. Contra quos profecto non tam disserendum, quam pro eis est lacrimosis planctibus ingemendum, ut omnipotens Deus illos a laqueis sathanae, quibus captivi tenentur, eripiat, et tandem aliquando vel post pericula ad agnitionem veritatis perducat. Haec de regibus et imperatoribus, qui saeculari*[b] *gloria nimium tumidi, non Deo sed sibi regnant. Sed quia nostri est officii, unicuique secundum ordinem vel dignitatem, qua videtur vigere, exhortationem distribuere: imperatoribus et regibus*[c] *ceterisque principibus, ut elationes maris et superbiae fluctus comprimere valeant, arma humilitatis Deo auctore providere curamus. Scimus enim, quia mundana gloria et saecularis cura eos permaxime, qui praesunt, ad elationem trahere solet; qua semper neglecta humilitate, propriam quaerendo gloriam, fratribus cupiant praeminere. Proinde*[d] *videtur utile maxime imperatoribus et regibus, ut cum mens illorum ad alta se erigere et pro singulari gloria vult oblectare, inveniat quibus se modis humiliet, atque unde gaudebat, sentiat plus timendum. Perspiciant ergo diligenter, quam periculosa, quamve timenda sit imperatoria vel regia dignitas, in qua paucissimi salvantur, et illi qui Deo miserante ad salutem veniunt, non aeque ut multi pauperum, iudicio sancti Spiritus in sancta ecclesia glorificantur. A mundi enim principio usque ad haec nostra tempora in tota authentica scriptura non invenimus septem imperatores vel reges, quorum vita fuerit adeo praecipua religione et virtute signorum decorata, sicut universalis*[e] *multitudinis saeculi contemptorum; licet eorum plures credamus apud omnipotentem Deum misericordiae salutem invenisse. Namque ut de apostolis et martyribus taceamus, quis imperatorum vel regum aeque ut beatus Martinus, Antonius et Benedictus miraculis claruit? Quis*[f] *imperator aut rex mortuos suscitavit, leprosos mundavit, caecos illuminavit? Ecce Constantinum piae memoriae imperatorem, Theodosium et Honorium, Carolum et Ludowicum, iustitiae amatores, christianae religionis propagatores, ecclesiarum defensores, sancta quidem ecclesia laudat et*[g] *veneratur, non tamen eos*[h] *fulsisse tanta miraculorum gloria iudicat. Praeterea ad quot nomina regum vel imperatorum basilicas seu altaria dedicari, vel ad*

a) metuunt 1. 2. b) quia singulari 1. c) principibus 1. d) Deinde 1. e) innumerabilis *Reg. rell.* f) enim *add. Reg.* g) etiam 1. h) eum 1.

eorum honorem sancta ecclesia missas statuit celebrari? Timeant reges aliique principes, ne quanto se ceteris hominibus in hac vita praeferri gaudent, tanto amplius aeternis incendiis subiciantur. Unde scriptum est: 'Potentes potenter tormenta patientur.' De tot enim hominibus Deo reddituri sunt rationem, quot suae dominationi subditos habuerunt. Quod si alicui religioso privato non parvus labor est unam suam animam custodire, quantus labor imminet principibus super multis milibus animarum? Praeterea si iudicium sanctae ecclesiae valde constringit peccatorem pro unius hominis interfectione, quid erit de his qui multa milia morti tradunt pro huius mundi honore; qui licet ore aliquando dicant: 'Mea culpa!' pro multorum occisione, tamen in*[a] *corde gaudent in sui quasi honoris extensione, noluntque non fecisse quod egerunt, neque dolent quod fratres suos in tartarum compulerunt. Cumque ex toto corde eos non poenitet, neque volunt humano sanguine adquisita vel detenta omittere, illorum poenitentia apud Deum sine digno poenitentiae fructu manet. Unde profecto valde est timendum atque ad memoriam eorum crebro revocandum, quia sicut praefati sumus, a mundi principio paucissimi per diversa terrarum regna reges sancti ex innumerabili eorum multitudine reperiuntur; cum in una tantum pontificum seriatim succedentium*[b] *sede, videlicet Romana, a tempore beati Petri apostoli fere centum inter sanctissimos computentur. Cur autem hoc, nisi quia reges terrae et principes vana gloria delectati, sicut praelibatum est, quae sua sunt spiritualibus*[c] *praeferunt; religiosi autem pontifices vanam gloriam despicientes, quae Dei sunt carnalibus rebus praeponunt. Illi in*[d] *se delinquentes facile puniunt, in Deum peccantes aequo animo ferunt; isti in se peccantibus cito ignoscunt*[e]*, Deum offendentibus non leviter parcunt. Illi terrenis actibus nimium dediti spiritualia parvi pendunt; isti coelestia sedulo meditantes quae sunt terrena contempnunt. Admonendi sunt ergo omnes christiani, qui cum Christo regnare cupiunt, ne ambitione saecularis potestatis regnare affectent, sed potius prae oculis habeant, quod beatus Gregorius papa sanctissimus in libro pastorali admonet, dicens: 'Inter haec itaque quid sequendum, quidve timendum, nisi ut virtutibus pollens coactus ad regimen*[f] *veniat, virtutibus vacuus nec*[g] *coactus accedat.' Quod si ad apostolicam sedem, in qua rite ordinati meritis beati Petri apostoli meliores efficiuntur, qui Deum*[h] *timent, coacti veniunt cum magno timore: ad regni solium cum quanto*

1081. — Sap. 6, 7. — *p. 360. — I c. 9.

a) *deest Reg. rell.* b) *deest* 1. c) rebus *add. Reg.* d) in — isti *desunt* 1. e) cognoscunt 1. f) regnum 1. g) ne 1. h) quia tim. 1.

1081. *timore*[a] *accedendum, in quo etiam boni et humiles sicut in Saul et David cognoscitur, deteriores fiunt? Nam quod de apostolica sede praelibavimus, in decretis beati Symmachi*[b] *papae*[1], *licet experimento sciamus, sic continetur: 'Ille,' scilicet beatus Petrus, 'perhennem meritorum dotem cum hereditate innocentiae misit ad posteros.' Et post pauca: 'Quis enim sanctum dubitet esse, quem apex tantae dignitatis attollit, in qua si desint bona acquisita per meritum, sufficiunt quae a loci decessore praestantur; aut enim claros ad haec fastigia*[c] *erigit, aut eos qui eriguntur illustrat.' Quapropter quos sancta ecclesia sua sponte ad imperium vel regimen deliberato consilio advocat, non pro transitoria gloria sed pro multorum salute humiliter obediant, et semper caveant, quod beatus Gregorius in eodem libro* II c. 6. *pastorali testatur: 'Apostatae quippe angelo similis efficitur, dum homo hominibus esse similis dedignatur. Sic Saul post humilitatis meritum in tumorem superbiae culmine potestatis excrevit. Per humilitatem quippe praelatus est, per* I Reg. 15, 17. *superbiam reprobatus, Domino attestante, qui ait: "Nonne cum esses parvulus in oculis tuis, caput te constitui in tribubus Israel?" Et paulo inferius: 'Miro autem modo cum apud se parvulus, apud Dominum magnus; cum vero apud se magnus apparuit, apud Dominum parvulus fuit.' Vigi-* Ioh. 8, 50. *lanter quoque retinendum, quod Dominus in euangelio dicit:* Marc. 10, 44. *'Ego gloriam meam non quaero;' et 'Qui vult inter vos esse primus, sit omnium servus.' Honorem Dei semper suo praeponant; iustitiam, unicuique suum servando ius, amplectantur atque custodiant; non eant in consilio impiorum, sed religiosis semper acquiescendo corde adhaereant; sanctam ecclesiam non quaerant sicut ancillam sibi subicere vel*[d] *subiugare; sed permaxime oculos illius, videlicet Domini, sacerdotes, magistros et patres recognoscendo, decenter studeant honorare. Nam si carnales patres et matres honorare iubemur, quanto magis spirituales? Si ille qui carnali patri vel matri maledixerit, morte mulctandus est; quid ille qui maledicit patri spirituali vel matri, meretur? Non carnali amore illecti studeant filium suum gregi, pro quo Christus sanguinem suum fudit, praeponere, si meliorem illo et utiliorem possunt invenire; ne plus Deo diligendo filium, maximum sanctae ecclesiae inferant detrimentum. Patenter enim Deum et proximum, sicut christianum oportet,*

a) ac tremore *add. rell.* b) *deest* 1. c) vestigia 1. d) *deest* 1.

1) *Immo in libello Ennodii apologetico pro synodo quarta, a pseudoisidoriana Symmachi synodo approbata, ut notavit Jafféus; v. Pseudoisid. ed. Hinschius p.* 666.

*non amare convincitur, qui tantae utilitati tamque necessariae sanctae matris ecclesiae, prout melius potest, negligit providere. Hac namque virtute, id est caritate, neglecta, quicquid boni aliquis fecerit, omni fructu salutis carebit. Haec itaque humiliter agendo, et amorem Dei et proximi, sicut oportet, servando, praesumant de illius misericordia, qui dixit: 'Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.' *Quem si humiliter imitati fuerint, de regno servili et transitorio ad regnum verae libertatis et aeternitatis transibunt*[a]. *Amen. Ammonemus vos fratres et coepiscopos*[b] *nostros, ne faciem principum trepidantes, veritatem eis dicere timeatis, incurrentes illud Gregorii*[1]*: 'Cum in terra hominem contra veritatem quilibet pavet, eiusdem veritatis iram coelitus sustinet.'*

1081. *Matth.* 11, 29. *p. 361.

74. Legatus regis reversus[2], cum regi, qui tunc erat Traiecti, quod erat excommunicatus indicaret, Willehalmi, ipsius urbis episcopi, consilio rex excommunicationem illam nichili[c] pendit. Episcopus quoque idem timens, ne si populus haec audisset, a rege sicut ab excommunicato discederet, inter missas sermonem faciens ad populum, derisorie quod rex esset excommunicatus indicavit, sed hanc excommunicationem nichil valere, quibus poterat verbis, utpote facundus homo, confirmavit. Sed quantum valeret, in se ipso coactus est agnoscere, si liceret ei poenitendo a superbia resipiscere. Nam in ipso loco, in quo Romano pontifici derogabat eiusque potestatem verbosus adnichilare laborabat, ipse mala valetudine corripitur, in qua usque ad miserandum miserae vitae finem detinetur. Itaque morbo magis ac magis ingravescente, dum esset cum eo quidam homo regis, eumque[d] rogaret, ut se cum suo mandato remitteret ad regem: 'Hoc', inquit, 'ei mitto mandatum, quod ipse et ego, et omnes eius iniquitati faventes, damnati sumus in perpetuum.' Cumque a suis qui aderant clericis, ne talia loqueretur esset ammonitus: 'Quid aliud', inquit, 'loquar, nisi quod verum esse visibiliter intueor. Ecce enim daemones lectum meum circumstant, quatenus me, mox ut expiravero, rapiant. Itaque cum fuero de corpore eductus, rogo vos et omnes fideles, ne se fatigent pro me faciendo supplicationes.' Hac igitur in desperatione defunctus, nullis orationibus Deo reconciliatus, diu iacebat insepultus, donec Romam mittitur, et inde quaesito consilio, ne populus foetore corrumpatur, apostolico iussu sine commen-

1076. *Mart.* 27. *Apr.* 28.

a) *in Reg. additur* Data Idibus Martii *nec plura. Quae in aliis codd. sequuntur, videsis in Jaffé Mon. Gregor. p.* 465. b) *ita* 2; episcopos 1. c) *ita* 1. 1[b]; vili 2. d) eum 1.

1) *Epp. VII*, 26 *ed. Benedict. I*, 225. 2) *v. supra c.* 68. *Traiecti rex pascha celebravit.*

1076. dationibus sepelitur. Non longe autem post mortem suam abbati Cloniacensi[a] apparuit, priusquam eum fuisse mortuum cognovisset, et: 'Non sum', inquit, 'vivus, sed vere defunctus, et in inferno sepultus.' Sic ille sapiens et per omnia vir honestus, si non esset avaritiae venenis[b] infectus, stultum et miserabilem finem habuit; quia hunc, dum poterat, praecavere noluit. Et cur eum solum dico miserabiliter obisse? cum manifestum sit, omnes fere Heinrici familiares et fideles aeque miseras mortes incurrisse, et eos miseriores, qui fuerant illi fideliores; quia fides illa vere erat perfidia.

75. Ut enim per excessum quaedam vel repetam vel praecurram, patriarcha, qui legatus apostolici maximus auctor abiurationis extiterat Heinrici et novi regis instituendi[1], postquam exregi quasi regi sociatus retrogradus efficitur, repentina morte praeventus, quia communicabat excommunicatis, incommunicatus et inconfessus[c] huic vitae subtrahitur. Verum quia tantae dignitatis virum non decebat ire solum ad infernum, quinquaginta, sicut audivimus, de suis habuit socios, eadem morte repentina correptos; ne quos habebat in iniquitate consortes, in retributione non haberet participes.

76. Udo Treverensis archiepiscopus[2], omni pietate plenus, dum nimis mansuetus tyrannidi non resistens, Heinrico plus quam decebat obsequitur, eius flammeo furori suae consensionis oleum ministrat, et ut ecclesiae depraedentur licentiam donat; et mox in crastino mane[d] mortuus invenitur, ut omnibus aperte constaret, ideo tali eum morte obisse, quia in ecclesiarum praedatione[e] non timuit assensum praebere.

77. Eppo Cicensis episcopus, dum in episcopio sancti Kiliani[3] quendam rivum forti sedens in equo transiret, quem quilibet pedes sine periculo transire posset, ubi nec timor ullus fuit, equo cadente moriens sic interiit; sancto Kiliano sic disponente, ut qui eius urbis violentus incubator iniuste vinum suum bibebat, aquam quoque suam iuste bibens, ultra vinum non quaerat; et quia nobis inconciliabilis[f] permansit, Deo inreconciliatus ab hac[g] vita migravit.

78. Godefridus[h] dux, qui fuit maximus hostis Saxoniae,

a) Cluniac. 2. b) *ita* 1. 1b; veneno 2. c) non conf. 1. d) *ita* 1b. 2; *deest* 1. e) predationibus 2. f) *ita* 1. 2; irreconciliabilis 1b. g) *deest* 1. h) Dux Lothariorum Gozelo vel Godefridus 2.

1) *Sigehardus patr. Aquileg. v. infra c.* 88. *Quem cum regi auxilia Ratisbonam adduxisset, ibi testibus Bertholdo et Bernoldo amens factus, d.* 12. *Aug.* 1077 *mortuus est. W.* 2) *V. c.* 103. 3) *i. e. Wirziburgensi. Cf. Annal. Saxo a.* 1078. *Obiit d.* 5. *Mai. a.* 1078.

periit in secretiori corporis parte perfossus saevo mucrone, nec purgatus ultima confessione, nec munitus sacra communione[1]. 1076.

79. Godebaldus[a] dum equo suo noviter ferrato pedem posteriorem levaret, ut an* apte ferrum esset impositum[b] perspiceret, ab ipso pede in fronte percutitur, et sic ab hac vita abstrahitur. *p. 362.

80. Burchardus Misnensis praefectus[c], dum in quadam sua, cui praeerat, urbe ab urbanis invaditur, equo cui insidebat frustra calcaribus vulnerato, fugere molitur, quia equus saepe prius de velocitate laudatus, modo, cum maxime maximo cursu opus erat, fit stationarius, quasi diceret: 'Michi non licet eum nunc a vobis eripere, qui dum sibi licuit, nolebat se corrigere.' Moritur ergo cum magno animae suae periculo, quia saepe consensum praebuit periculoso saevissimi regis consilio.

81. Liupoldus[d], frater Bertholdi regis consiliarii, qui et ipse eius consiliarius erat, dum quadam die iuxta regem equitans, cum eo quoslibet sermones conferret, accipiter quem sinistra portabat, volitare coepit, quasi capturam peteret. Ille vero post avem parumper se inclinans, ab equo gravis cecidit, et ensem quo cinctus erat e vagina lapsum, capulo terrae defixo, in pectore medio recepit; et qui saepe pravi consilii consors vel auctor fuit, sine consilio perpetuae salutis ab hac vita recessit. His ex parte tractatis, multa his similia praeteriens, ad iter inceptum volo reverti, quod non aberrando sed sponte deviando deserui.

82. Igitur comperta legatione pontificis et excommunicatione sive depositione Heinrici regis, omnes qui nostros captivos habebant, quia nullam apud regem misericordiam, dum rex erat, invenire poterant, et ei nullam modo, cum rex non esset, fidem vel subiectionem debebant, omnes eos in patriam gratis, Heinrico nesciente, dimiserunt. *April. Mai.*

83. Sed Burchardus[e] Halberstatensis episcopus quam mirabiliter a miserabili damnatione sit divina pietate liberatus, ad Dei laudem et ad omnium miserorum consolationem referam. Dum Heinricus esset iuxta Danubium et secum haberet sororis suae maritum Salomonem[2], similiter ab Ungriae[f] regno depulsum, quia temporibus illis vigebat depositio regum; genero suo iam redituro in patriam, in

a) Godobaldus 2. b) repositum 2. c) episcopus effectus 1. d) Liuppoldus 2. e) Bucco sive Burchardus 2. f) ita 1. 2.

1) *Gozelo dictus gibbosus, a.* 1063 *Mathildae comitissae maritus, qui d.* 27. *Feb. a.* 1076 *Antwerpiae occisus est dolo ut putabatur Roberti comitis Flandrensis. W.* 2) *Salomo tunc apud Heinricum omnino non fuit, sed uxor eius nomine Judith. Fugam hanc Lambertus quoque narravit, sed multo aliter. W.*

1076. cuius extremitate paucas urbes habendo vix haerebat, episcopum Burchardum commendavit eumque multum, ut numquam in Teutonicis finibus videretur, obsecravit; quod et ille promisit. Quod cum episcopus praesensisset, amicos quos habebat ibi paucos, paucis, sicut tempus monebat, verbis allocutus, rogavit omnes pro Dei nomine, quatenus de sua cogitarent ereptione. Tunc Othelricus[a] quidam dixit ei, stare quandam domum desertam non longe a littore, monuitque eum ut hanc arte qualibet temptaret intrare. Episcopus ergo tantum cum uno capellano navi impositus, exregem iubetur antecedere, donec ipse cum socero pransus eum cum gurgite currens velociter insequatur. Leniter ergo defluens episcopus non in somnum dissolvitur, non in vanis confabulationibus occupatur, sed cor cum tota devotione levat ad Deum, oculos in littus tenet intentos, donec praemonstratam conspiciat *Iun. 24.* domum. Qua visa rogat nautas, ut in littus se velint exponere, quatenus ventrem levando persolvat debita naturae. Illi nil suspicantes, in miserum misericordes fuerunt, et eum capellano comite exire permiserunt. Quid moror, cum in illo moram nullam intueor? Removetur a littore longius, nautisque ne longius abiret clamantibus, appropinquat domui, leniterque pulsans Deumque suppliciter invocans, dixit: 'Aperi!' Numquam dixit nec dicturus est cum maiore devotione cordis, 'Aperi', nisi si speraverit sibi quandoque ianuam regni coelestis aperiri. Othelricus paratis equis et sociis episcopum suscepit, et die quiescens, nocte vero festinans, eum Dei misericordia comitante in Halberstedi[b] perduxit. Quanta gratulatione totius populi fuisset acceptus, meus hebes non valet explicare stilus. Etiam qui eum prius odio habuerunt, in occursum laeti gaudentesque cucurrerunt[c].

84. Principes ergo nostri diversis ab exiliis omnes paene simul in patriam reversi, magnam his qui domi erant dederunt materiam gaudii, et multorum os aperuerunt in laudem Dei. Invenerunt enim totam paene plebem congregatam, exigi tributa a praediis suis persolvenda, iam libertatis spe retinendae deposita, quae iuberetur cuncta facturam. Herimannus autem, patruus Magni ducis, et Thiedricus de Kathalanburg[d] — hi namque prius aliquanto ceteris venerunt — obstupefactis omnibus exclamaverunt: 'Nolite', dicentes, 'optimi Saxones, nolite servitutis iuga recipere, nolite[e] here- *p. 363. ditatem vestram tributariam* facere, nolite de misericordia Dei desperare! Ecce nos, qui vestri causa nos in captivitatem dedimus, Dei clementia, illo qui nos tenebat invito, redimus, pro vobis et vestris pugnaturi quamdiu vivimus. Erigite ergo cervicem iugo servitutis excusso liberam, num-

a) Odelricus 2. b) Halberstatedi 1; Halberstad 2. c) ut concurrerent (*mutata sententiae forma*) 2. d) Katelenburh 2. e) nolite — facere *desunt* 1. 1b.

quam posthac servitute premendam, adiuvante Deo. Retinete manus a tributis solvendis, retinete possessiones vestras liberas, sicut liberas eas a vestris parentibus accepistis. Vos autem fautores iniquitatis, qui miserae plebis oppressione crudelis tyranni gratiam quaesistis, ab opprimendo cessate, ab exigendo quiescite, et ex hac hora vel nobiscum pro libertate pugnaturi fideliter et iurati permanete, vel in hac hora velut hostes infidi et periuri a nobis et a patria nostra numquam reversuri discedite.' Talibus verbis et hostes confusi a ferocitate quiescunt, et cives confortati, pristina virtute recepta, in unanimitatem facile coalescunt. Coadunati denique praesidia Heinrici ab omnibus castellis eiciunt et illis ea quorum fuerant libera restituunt; possessiones alias, quas tyrannus iniuste his quorum erant ereptas, iniustius illis ad quos nullo iure pertinebant donaverat, auferunt, et eas ad iustos possessores redire faciunt. His omnibus in finibus nostris rite peractis, diem et locum determinant, ubi concordiam ad defensionem patriae renovaturi conveniant, et eos in quibus infidelitatis suspicio resideret, aut a finibus suis exire aut secum fideliter convenire compellant. 1076.

85. Haec omnia dum Heinricus audisset, nimis in animo conturbatur, et Mogontiam[a] veniens, quosdam de residuis adhuc captivis ad se duci praecepit et cum eis de pretio, quo se redimerent ut dimitterentur, egit. Interea orta seditione inter Mogontinos et Babenbergenses milites, civitas a Babenbergensibus incenditur, ita ut tota vel maxima pars eius arsura videretur. Ad quam restinguendam dum Heinricus ipse omnisque populus festinaret, captivi nostri sine custode relicti, inventa navi Rhenum transierunt, et die noctuque festinantes, in patriam suam pervenerunt. Inter quos erat etiam Gerdrud[b], nobilissimi Ottonis ducis fratris Herimanni vidua, quam Lodowig[c] ante biennium fere ceperat, et domino suo Heinrico, ut ab ea pecuniam extorqueret, quod et fecit, adduxerat. *Iun. 29.*

86. Heinricus ergo exrex videns suae voluntati cunctas res adversari, cum intelligeret se de lupina ferocitate parum proficere, pelliciam[d] nunc ovinam[e] cogitavit induere, ut ostensione pietatis et iustitiae deciperet, quos crudelitate violenta superare non posset. Volebat namque legatos ad Saxoniam mittere, qui dicerent, se eis plus quam ipsi cuperent bonum esse velle, se penitus iniustitiam cum vitiis omnibus, quoad posset, abicere, se eis in omnibus pariturum dedere; sed nullum, qui hanc legationem portare praesumeret, invenit; quia de suis quoque eum nullus, quod ore emisit,

a) Mogontinam 1. b) Gerdrudis mulier nobilissima Magni ducis noverca, quam Lodowig 2. c) Lodewig 1. d) *ita emendavit Pertzius;* pellinam 1; pellem 1[b]. e) *ita emend. Giesebrecht;* non corvinam 1. 1[b].

1076. in corde habere credebat, nec aliquis dubitavit, quin si quis Saxonibus valde iam exasperatis hoc nuntium falsitatis afferret, pro falsis promissis poenas veraciter daret. Remanserant autem adhuc duo de nostris apud eum, Werinherus Magedaburgensis, et eiusdem nominis Merseburgensis episcopus; qui cum possent invito rege sicut alii repatriare, nolebant, quia in illo licet impio, Deum, a quo est omnis potestas, offendere timebant. Hos ergo cum supradicta legatione ad Saxoniam misit, sed de eorum reversione nichil eis dixit. Illi vero Saxonibus cum tota voluntate quod erant iussi suadebant; sed Saxones, cognitis tot eius mendaciis, haec quoque promissa veneno falsitatis infecta non dubitabant. Cumque vellent episcopi eorum responsa reportare, iussi sunt unum e duobus eligere, aut hic modo stare, aut huc numquam posthac redire.

87. Principes igitur nostri simul adunati, iuramentis et obsidibus invicem datis in unum se confirmant, et ut ad invicem firmissime cohaererent, regem cui subiaceant omnes eligere deliberant. Sed cum audissent, quod Suevos tam crudeliter antiquum foedus infregisse poenituit, ad eos legatos de renovando foedere mittere complacuit; ut iterum convenientes in unum, inimicitiarum acerbitatem multa dilectionis suavitate superarent, et invicem sibi donantes, contra communem omnibus hostem, uno de se rege facto, concorditer starent. Domno quoque apostolico litteras miserunt, quibus ut vel per se vel per nuntium genti paene perditae consolator adesset, suppliciter oraverunt.

Oct. 88. Non modico igitur Saxones exercitu collecto, perrexerunt ad Rhenum contra vicum qui dicitur Oppenheim, *p. 364. quo et patriarcha cum episcopo Pataviensi, pontificis* Romani legato[1], convenerat, et una Suevorum non parva multitudo, qui omnes exercitum Saxonicum, dum veniret expectabant. Oct. 16. Quibus appropinquantibus patriarcha ceterique primates, quia de recenti proelio utrorumque gladii adhuc cruore madebant, quamvis per legationes mutuas invicem sibi donassent, tamen ne, quod facile est armatis, seditio vilibus a personis exorta factum foedus[a] corrumperet, obviam Saxonibus ibant et amicitiam quam renovaverant absentes, nunc praesentes confirmare monebant. Hinc igitur dux Otto, violenter honore suo privatus, illinc Welph[b] dux, eodem honore non iuste sublimatus, hac condicione sibi invicem pacis oscula dederunt, ut electo, propter quod ex utraque parte convenerant, novo rege, quicunque eorum ipsum honorem iure retineret, alter ei non invidens libenter concederet. Similiter pacis oscula

a) f. fedus fede 2. b) *ita scripsit Pertzius;* Walph 1; Walterus 1[b]; Welpho 2.

1) *Altmanno; sed Sigihardus quoque patriarcha legatione fungebatur. W.*

dederunt ordinis secundi sive tertii partis utriusque milites, 1076.
quicquid invicem se laeserant non sine multo fletu donantes.
Tunc omnes facti ex hostibus amici fideles, castra posuerunt
tam prope, ut vicissim populus uterque sermones utriusque
non difficile posset audire. Cumque[a] iam coepissent de rege
constituendo sermones conferre, Saxones ex Suevis, Suevi ex
Saxonibus unum quemlibet volebant eligere; Heinricum vero
tenebat in altera ripa Rheni civitas Mogontina, omni spe
regni retinendi deposita. Misit tamen nuntios, qui temptarent
istos ad misericordiam flectere, ut eius iam satis correpti
correctionem dignarentur accipere. Sed eorum nullius legatio
a quoquam nostrate accipitur, nisi prius per apostolici legatum
ab anathematis vinculo solvatur. Ut igitur stilus velociter
currat, humilitatem poenitentis accepturos se promittunt ea
condicione, si vellet implere cuncta quae ei nostrates facienda
proponunt. Quod cum ille spopondisset, hoc ei primum
proponunt, ut episcopum Wormatiensem[1], qui iam diu fuerat
expulsus, potentem faceret urbis suae; deinde ut mox litteras
scribi faceret, in quibus se fateretur iniuste Saxones afflixisse,
quas a nostris perspectas, imagine sua nostris praesentibus
signari faceret, et signatas per Italiam et per Teutonicam ter-
ram mittendas per nostros nuntios, nostratibus daret; ipseque
Romam veniens per dignam satisfactionem anathematis vin-
culo careret. Episcopus ergo statim cum magno honore in
urbem deducitur; litterae[b] in praesentia nostratium bulla
regis signatae, per nostros nuntios per civitates Italiae
regnique Teutonici diriguntur; ipse se tota festinatione parat,
ut per Romani pontificis indulgentiam ligamen anathematis
exuat. Nostrates vero singuli sacramento firmaverunt, ut
nisi Heinricus quartus, Heinrici imperatoris filius, in Februarii
mensis initio a banno per apostolicum absolutus[c] fuisset,
numquam amplius ullo ingenio suo rex eorum nec appellaretur
nec esset. Quod sacramentum primo fecit patriarcha, et in
litteras redactum in suum misit marsupium; quod tamen quia
melius servavit in scripto quam in opere, sicut paulo ante c. 75.
dictum est, crudele supplicium dedit. Deinde fecit idem
Pataviensis episcopus, sedis Romanae legatus; et post hos
omnes qui aderant episcopi, duces, comites ceterique maiores
et minores; sed episcopi plus aliis in hoc egerunt, quia
iuramentum in litteris etiam servaverunt. Tunc misso legato
rogaverunt apostolicum, ut in principio Februarii vellet
Augustam venire, ut causa diligenter examinata coram
omnibus, vel eum solveret, vel eo fortius adhuc ligato, alium

a) Cum 1. b) 1. quoque eo quo dictum est modo bulla 2. c) solutus 2.

1) *Adalbertus, acerrimus regis adversarius. W.*

1076. sibi cum ipsius consensu quaererent, qui regnare sciret. His omnibus ibi peractis, exercitus uterque cum multa caritate dividitur, et uterque tripudians et Deo laudes cantans ad sua revertitur.

1077. 89. Apostolicus autem cum, sicut rogatus erat, Augustam versus tenderet, ut ibi ingrediente Februario, qui erat annus Domini 1077, sicut placuerat principibus adesset, et nostrates illuc econtra venire festinarent, ut domnum papam venerabiliter sicut decebat acciperent, ecce nuntiatur apostolico, Heinricum cum magno exercitu Italiam intrasse, et si ipse montes sicut volebat transcendisset, alium papam pro illo[a] constituere velle. Itaque misso velociter nostris obviam legato, ipse tristis immo sibi[b] multa timens revertitur, ut Italiam a gladio et igne tueatur.

90. Heinricus autem per Italiam vagans loco, sed magis animo, quid ageret nesciebat, quia quicquid ageret regnum perdere timebat. Nisi enim supplex ad apostolicum veniret et per eum solutus a banno fuisset, regnum se non recepturum pro certo sciebat. Si vero supplex ad satisfactionem veniret, timebat, ne sibi pro magnitudine criminum regnum pontifex *p. 365. auferret, vel sibi inobedienti vincula potestatis apostolicae* duplicaret. Ergo in multis curis in diversa dividitur. Quamvis autem utroque modo se perditum et periturum[c] non dubitaret, tamen illam partem, in qua aliquid spei esse putabat, elegit; et laneis indutus nudis pedibus ad apostolicum venit, dicens se plus amare regnum coeleste quam terrenum, et ideo poenitentiam quamcunque sibi vellet imponere, se humiliter suscepturum. Apostolicus vero de tanti viri tanta humilitate laetatus, praecepit ei ut regalem[d] ornatum, donec ipse permitteret, sibi non imponeret, quatenus omnipotenti Deo acceptior esset cordis eius contritio, quo eam et foris ostenderet vilis habitus testimonio; et ut eos qui erant excommunicati, convivio vel colloquio vitaret; ne quod in se propria conversione fuisset Dei gratia mundatum, aliorum contagio fieret magis quam fuerat inmundum. Quod utrumque cum se facturum polliceretur, absolutus hac lege dimittitur, multum[e] monitus ne Deo mentiatur; quia si promissa non impleverit, non solum priora vincula non auferantur, sed etiam alia strictiora superaddantur. Itaque reversus ad suos, cum coepisset eos a suo convivio separare, magnum coeperunt tumultum facere, dicentes ei, quia si eos, quorum sapientia et virtute obtinuisset[f] hactenus regnum, nunc a se repelleret, apostolicus ei nec illud reddere nec aliud acquirere potuisset. His et aliis talibus verbis animus eius immutatur, et ad

a) papam illum 1. b) sed 1; *deest* 1b *ed.;* tr. et m. 2; *emendavit P.* c) perditurum 1; *emendavit Giesebrecht.* d) regularem 1. e) m. multumque mon. 2. f) obt. et h. 1.

consueta pravo pravorumque consilio revertitur. Imponit 1077. capiti aureum diadema, et in corde retinet ferro fortius anathema. Excommunicatorum communioni miscetur, et a sanctorum communione miser ille repellitur. Nunc fecit omnibus manifestum, quia[a] non verum esset quod dixit, plus se amare regnum coeleste quam terrenum. Quod si parumper in obedientia permansisset, et regnum nunc terrenum cum pace teneret, et quandoque coeleste sine fine possessurus acciperet. Nunc vero factus inobediens, et hoc quod amat non habebit, nisi cum magno labore; et illud non accipiet, nisi magna totius vitae mutatione.

91. Interea Saxones et Suevi Forcheim conveniunt, sed et de aliis regionibus legati aderant, qui[b] quicquid isti de re publica commode[c] definierint, idem laudare suos indicant. Aderat etiam legatus apostolici[1], qui cuncta quae de regno nostrates utiliter disponerent, apostolicae sublimitatis auctoritate firmaret. Ex multis quos probitate dignos in electione proposuerunt, tandem Rodulfum, ducem Suevorum, regem[d] sibi Saxones et Suevi concorditer elegerunt. At cum singuli deberent eum regem laudare, quidam voluerunt aliquas condiciones interponere, ut hac lege eum super se levarent regem, quatinus sibi de suis iniuriis specialiter promitteret iustificationem. Otto namque dux non prius volebat eum sibi regem constituere, nisi promitteret honorem sibi iniuste ablatum restituere. Sic et alii multi suas singulares causas interponunt, quas ut ille se correcturum promitteret volunt. Quod intelligens apostolici legatus fieri prohibuit, et ostendens eum non singulorum sed universorum fore regem, ut universis iustum se promitteret, satis esse perhibuit. Ait etiam, si eo modo quo coeptum fuerat, promissionibus singillatim praemissis eligeretur, ipsa electio non sincera, sed haeresis simoniacae veneno polluta videretur. Tamen quaedam sunt ibi causae specialiter exceptae, quas, quia iniuste viguerant, deberet emendare; scilicet ut episcopatus non pro pretio nec pro amicitia daret, sed unicuique ecclesiae de suis electionem, sicut iubent canones, permitteret. Hoc etiam ibi consensu communi comprobatum, Romani pontificis auctoritate est corroboratum, ut regia potestas nulli per hereditatem, sicut ante fuit consuetudo, cederet, sed filius regis, etiam si valde dignus esset, potius[e] per electionem spontaneam, quam per successionis lineam rex proveniret; si vero non esset dignus regis filius, vel si nollet eum populus, quem regem facere

a) quam 1. b) *deest* 1. 1b. c) comode 1; rei publice commode 2. d) in regem 2. e) *deest* 1. 1b.

1) *Duo aderant Bernardus cardinalis diaconus et Bernardus abbas Massiliensis. W.*

1077. vellet haberet in potestate populus. His omnibus legaliter constitutis, Rodulfum electum regem Mogontiam[a] cum magno honore deducunt, et ei dum consecrationem regis accipiebat, venerabiliter et fortiter, sicut mox apparebat, assistunt. Consecratur autem a Sigifrido Magontinae civitatis archiepiscopo, praesentibus et adiuvantibus aliis quam plurimis, anno Domini *Mart. 26.* 1077, 7. Kal. Aprilis.

92. Ipso vero die consecrationis eius paene contigit miserandum facinus, ut fieret dies unus principium et finis regni ipsius, et de eo vere posset nasci proverbium, quia tam vigil rex esset, ut in regno suo numquam vidisset somnum.[1] *p. 366. Namque cum ipsa die* eius unctionis in introitu missae invitaretur sub nomine Ierusalem tota fidelium ecclesia ad laetitiam spiritualem, et inde habeat omnis fere ecclesia, etiam in religiosis personis, ipso die ludendi non spernendam consuetudinem: prandio novi regis finito, iuvenes eius ad ludum venere communem, causam ob duplicem, cum regiae consecrationis, tum[b] magis antiquae consuetudinis. Urbani vero videntes hunc ludum, in crudelem sunt accensi zelum; et quia magis favebant exregi quam regi, cogitabant illum ludum turbare, et semen aliquod unde seditio nasceretur inmittere, ad quam sedandam dum rex procederet, modo quolibet occisus interiret. Miserunt ergo quosdam suos iuvenes, ut curialium ludo se miscerent, et aliquam qualibet arte materiam belli construerent. Itaque unus ex ipsis cuiusdam nobilis ex curia crusinam[2] gulis[3] ornatam quasi furtim praecidit, et quasi furtum volens abscondere recessit, et tamen malebat deprehendi, ut acciperet quod accepit. Nam ille cuius honesta vestis erat dehonestata, ut illum qui suae vestis partem gestabat insecutus est, colaphum ei tantum dedit, suique vestimenti particulam recepit. Tunc urbani in subsidiis ad hoc ipsum collecti, curiales inermes incurrunt armati, et multos ex eis acriter vulneraverunt, aliquos etiam occiderunt. Nam arma curialium in hospitiis derelicta, dum ipsi circa regem frequentes essent, urbani praeripuerant, et ne illi, quorum erant, ea invenire possent effecerant. Rex talia videns volebat se periculo dare, et vel suos eripere vel cum eis simul occumbere; sed qui circa eum erant, totum hunc tumultum propter eum fuisse inceptum cognoverunt, et ideo eum de palatio descendere non permiserunt. Contraxerunt ergo se curiales et omnis exercitus in maiorem ecclesiam

a) Mogontinam 1. 1b. b) tamen 1.

1) *Hoc de consule a.* 709 *Cicero dixit, quod Macrobio referente nostrum didicisse puto. W.* 2) *i. e. pelliceum, ut vulgo vertitur, sed bohemice Kružina est vestis rotae formam referens [Radmantel], a verbo kruh, quod est circulus. W.* 3) *Pelliculis murium pretiosis, quas nonnunquam rubricatas fuisse legimus. P.*

sancti Martini, et ibi conglobati, consiliis armisque muniti, subito cum magno impetu exierunt, et urbanos aut occiderunt aut ceperunt, praeter eos qui fugae se credentes, timore pernicitatem praebente abierunt velociter. In crastino vero omnes ex urbe maiores ante regem supplices venerunt, et de malitia quam fecerant, supplicia quae rex volebat accipere dederunt, et ut posthac imperpetuum fideles ei manerent, iuraverunt. 1077.

93. Sed rex non habens eis fidem, civitatem dimisit et ad Suevos abiit; ibique parum moratus, ad Saxoniam transivit. Nam dominicae resurrectionis festivitate apud Augustam civitatem celebrata, in pentecosten[1] ad Erpesfort venit, et inde non parva Saxonum multitudine cum regali honore deductus, apostolorum principum principalem sollemnitatem[a] in urbe Merseburgensi devotione multa celebravit. Quo cum de cunctis Saxoniae partibus maiores et mediocres convenissent, regemque sicut a principibus erat electus, unanimiter in regno confirmassent, dixit rex, sibi non videri decens vel utile, Saxones quasi plena pace potitos domi quietos sedere; suasitque illis, ut exercitu collecto hostiles ultro partes invaderent, quatinus aliquid fortiter agendo, et a se desidiae, qua notati erant, notam[b] abicerent, et hosti, qui de victoria superbus tumebat, arrogantiam minuerent. Quod et ipsi laeti fecerunt. Iun. 29.

94. Igitur in Augusto mense cum magno exercitu rex Rodulfus urbem Wirceburg obsedit, ad quam expugnandam machinas diversi generis parari iussit. Quae dum parabantur, ipse sicut rex christianus Deum timens secum cogitabat, quia si urbs capta fuisset, ab ecclesiis vel ecclesiasticis rebus diruendis vel diripiendis vulgus semel intromissum nec ipse rex revocare posset. Ergo lentus ibi sedebat, et occasiones diversas ne pugnaretur ad urbem quaerendo, integrum fere mensem nichil proficiens ibi manebat; maluitque gloriosam, quasi urbem capere non posset, habere contumeliam, quam periculosam, ut urbe destructa nulli[c] sacrae rei parceretur, adquirere gloriam. Aug.

95. Interea Heinricus exrex, exercitu nec magno nec forti congregato — nam maxima pars eius ex mercatoribus erat — obviam nostris ire paravit; pigroque progrediens incessu, Bawarios et Boemios, quos sibi in auxilium venire sperabat, frustra expectavit. Quo rex Rodulfus audito, laetus obsidionem dimisit hostique saevo saevior occurrere festinavit. Ad fluvium itaque qui vocatur Neckar exercitus ambo convenerunt et in diversa ripa animo pugnandi diverso

a) *ita* 2; *deest* 1. b) nomen 1. 1[b]. c) nulle 1.

1) *Iun.* 4; *sed hoc festum teste Bernoldo apud Hirsaugienses monachos celebravit. W.*

1077. castra posuerunt. Nam nostri dederunt illis optionem, ut vel ipsi longius a littore recedentes sibi facultatem trans- *p. 367. eundi concederent, vel* ipsi nostrae ripae spatio securi accepto, cum nostris pugnaturi transirent. Illi vero, quamvis multis, ut utrumlibet facerent, conviciis essent exagitati, neutrum facere voluerunt. Cum autem multos ibi dies sedissent, et illis nostri locum ad se veniendi saepe frustra dedissent, tandem illi nec se nostris pares, nec auxilium quod sperabant venire videntes, cum militari non possent virtute, astutia temptabant a se bellum istud amovere. Fecerunt enim cum nostris pacem sequestram, qua, si posset fieri, per mutua colloquia pervenirent ad pacem perpetuam. Ad se invicem igitur veniendi securitate concessa, dixerunt illi, quid opus esset nostris secum ferro decernere, cum ipsi parati essent rem verbis agere; et si quidem nostram causam iustitia commendaret, se relicto domino suo nostris associari, ea condicione, ut si sua causa melior esse probaretur, nostrates illis eadem lege coniungi non dedignarentur. Quod cum nostri laudassent, et ipse rex noster se, ut pax inter eos fidelis fieret, libenter a regno descensurum promisisset, constituto die, quo ad hanc causam terminandam neutro rege praesente venirent, ab invicem ambo exercitus discesserunt; et ecce illi magnam turbam ex Bawariis et Boemiis, quos iam diu expectaverant, advenire viderunt. Quo cognito Heinricus nimis fit laetus; factaeque pacis oblitus, iam nostros a tergo minus cautos invaderet, si principes illi, qui pacis faciendae mediatores vel auctores fuerant, fidem suam contaminare non timerent. Itaque nostrates domum cum pace reversi, annum fuerunt integrum nec laedentes aliquem nec ab aliquo laesi.

1078. 96. Sequenti vero anno, qui erat ab incarnatione Domini 1078, iterum Saxonicus congregatur[a] exercitus, et missa legatione Suevos obviam sibi venire rogaverunt, ut utriusque populi virtute coniuncta, omnes sibi adversantes vel ad se transire compellerent, vel sibi foederari nolentes dira bellorum tribulatione fatigarent. Quod cognoscens[b] Heinricus, robore congregato intervenit medius; nec est passus ut uterque in unum conveniret exercitus. Exercitus ergo Saxonicus ad Methelrikestad[c] venit, ibique Heinricum cum non parvo robore virtutis invenit. Quid in narrando moram *Aug. 7.* facio, cum illi nullam fecissent in agendo? Proelium incipitur, fortiter immo crudeliter ex utraque parte pugnatur, et hinc et inde fuit diversus eventus pugnae; fugiunt isti, fugiunt illi; nostri capiuntur sed eripiuntur, hostes inter-

a) congregatus 1. b) agnoscens 2. c) Methelrikestadt 1; Methelrichestad 2; Macheltikestad 1[b] *cod. Dresd.*

ficiuntur. Ex nostris itaque primi fecerunt fugam, qui numquam venire debuissent ad pugnam, episcopi scilicet unius nominis, sed ut ita dicam non unius[a] ominis; uterque enim Werinherus vocatur. Sed Magedaburgensis ab incolis illius patriae interceptus, miserabiliter occiditur; Merseburgensis vero despoliatus, in patriam nudus revertitur. Quod illi me non[b] ad contumeliam, quisquis hoc legit, sed dixisse putet ad gloriam; quia ab ipsius ore non semel audivi, quod ipsam nuditatem non tolerasse nollet pro pondere quolibet auri vel argenti. In eadem fuga sunt capti Bernhardus Romanae sedis archidiaconus, Sigifridus archipraesul Magontinus, Adalbertus[c] Wormatiensis episcopus. Sed duos illos non longe post eripuit Dei clementia, tertius iste perductus est in Heinrici crudelis tyranni praesentiam; qui tamen longe post, invito tyranno, divina liberatur misericordia. Quos omnes quia melius sciebant psalmos cantare, eo quod nutriti sub religione essent, quam legiones armatas ad bella disponere, solo visu proeliantium versos in fugam, tanta multitudo sequitur, ut rex totum exercitum penitus fugae se dedisse arbitraretur. Quos cum rex nec victoriam certam promittendo, nec servitutem perpetuam nisi fuissent reversi minando potuisset revocare, solum se relictum cum paucis existimans, coepit ipse etiam paulatim revertendo Saxoniae finibus[d] appropinquare.

1078. *Aug.* 7.

97. Interea nostri, qui fortes hostibus se primo miscuerant, nichil de post terga relictis scientes, adversariis fortibus fortes resistebant, minus vero fortibus[e] fortius insistentes, eos fugae praesidium petere compellebant. Ibi quidam de nostris adversarium sibi videns obvium, velut suum salutavit socium, dicens: 'Sancte Petre!' quod nomen Saxones pro symbolo tenebant omnes in ore. Ille vero nimium superbus et tantum deridere nomen exorsus, in eius vertice librato mucrone: 'Hoc', inquit, 'tibi tuus Petrus mittit pro munere!' et nondum sermonem finierat totum, cum gladium Saxonis alterius in cerebro habebat, dicentis: 'Et hoc habeas munus ex parte tui Heinrici, tyranni insanientis!'*

*p. 368.

98. Hardwigus[f] tunc Magontini praesulis archicapellanus, in eodem die post annum urbem Magedaburgensem archipraesul ingressurus, ab hostium multitudine, ne ullus ei locus esset evadendi, est circumdatus[g]. Cui cum illi velut capto illudentes dicerent, quia libentius eum tunc in gratia domini sui, sicut olim fuit, aspicerent, ille sicut vir prudens ita temperavit responsum, ut nec mendacium proferret, et tamen eos fallendo periculum praesens devitaret.

a) minus 1. b) *ita* 1[b]; *deest* 1. c) Adelb. 1; Athelb. 2. d) *ita* 2; *deest* 1. e) fortes 1. f) Herdwigus 1; Hardewicus 1[b]. g) circumvallatus 1[b].

1078. Aug. 7. Paucis enim, sicut tempus postulabat, verbis respondit: 'Sicut video', dicens, 'in cubiculo domni regis hesterna nocte nullus vestrum me vidit. Sed festinemus ad amicos nostros, ne nos inimici repente deprehendant incautos!' Erant autem non longe a[a] parva Saxonum legione; quos cum illi suos putarent et iam se paene captos agnoscerent: 'Pergite', dixit ille, 'quo vultis; ego meis adiungar amicis!'

99. Willehalmus[b], Geronis comitis filius, cum temere paucis se[c] comitantibus iret, ab Everhardo[d], qui de magnitudine barbae agnomen habebat, ex improviso capitur, et Heinrico domino suo magna pars triumphi praesentandus a militibus suis ducitur; ipse vero non longe, quasi ne ab aliquibus eripiatur prospiciens insequitur. Et ecce copiae Saxonum maiores illi de latere veniunt, et eum non multum repugnantem citius occidunt. Quod videntes illi qui[e] Willehalmum ducebant, eius obliti, ad suum dominum festinabant. Ille vero, sui non oblitus, quanta potuit velocitate ad suos est reversus.

100. Interea dux Otto et Fridericus palatii praefectus[f] de Symersenburch[g], diversis in partibus acriter pugnantes non ante cessaverunt, quam Heinricum cum omnibus suis ad fugam coegerunt, eosque fugientes tam diu sunt insecuti, donec eos muro Wirceburgensi videbant includi. Sed Fridericus nesciens, quid Otto dux egisset, ad locum proelii tripudians revertitur; quia ille qui fugatis hostibus locum caedis obtinuerit[h], victor habetur. Otto vero dux non longe post eodem reversus, visa tanta multitudine putabat eos hostes esse, et quia[i] valde fessus erat, non credebat utile cum eis pugnam incipere. Misit tamen exploratorem, qui sibi perquireret veritatem. Qui cum ibi moram faceret, reputans ille quod ab hoste captus vel occisus esset, quia nullum de sociis quem cognosceret invenit, victor quidem, sed non laetus, quia nesciebat, ad patriam revertitur.

101. Fridericus autem, collectis ad se de diversis partibus a proelio revertentibus, noctem illam in multa laetitia et maxime in divina laude transegit. In crastino vero receptis omnibus quae vel socii vel hostes ibi reliquerant, meliora quae poterant asportare, secum tulerunt; cetera vero, ne prodessent hostibus igni dederunt. Inde vero cum magno gaudio cantuque redeuntes, Smelekallan[1] et ceteros in circuitu vicos aut villas praedationibus et incendiis vastaverunt,

a) ante 1. b) Willehelmus comes de Camburh, patrem habens Geronem, patruum vero Dedonem marchionem 2. c) paucissime 1. d) E. Barbato principe praenobili 2. e) *deest* 1. f) primus 1. g) Somerschenburg 1[b]. h) obtinuerat 1. i) qui 1.

1) *Schmalkalden.*

quia incolae illi pridie nostros fugientes spoliaverant vel occiderant. Sigifridum quoque Mogontinum praesulem, quem captum cum multis aliis adhuc servabant, violenter eripiunt, secumque gaudentes et hymnos Deo canentes ad Saxoniam reducunt. Postquam vero diversis ex partibus omnes nostri convenerunt, et quid fortiter egissent vel quanta pericula qualiter evasissent, invicem singuli retulerunt, non sine multo fletu multas laudes unanimiter Deo reddiderunt, cum pro victis et fugatis hostibus, tum etiam pro liberatis tantis sacerdotibus.

1078. Aug. 7.

102. Ex nostris itaque partibus praeter episcopum Magedaburgensem, qui cecidit in fuga, nemo qui dignus sit nomine periit in illa pugna; ex hostili vero parte iacuerunt ibi de principibus nobilissimis Everhardus Barbatus, qui huius belli erat incentor saevissimus, Poppo simul et Thiebaldus, Heinricus de Lechesmundi. Factum est ergo hoc proelium secundum anno Domini 1078, 7. Idus Augusti, feria 3.

103. Heinricus vero in Octobri proximo Reginesburg veniens, principibus collectis narravit, quod iam longo labori finem fecisset nichilque sibi faciendum restaret, nisi ut illos qui secum participes erant laboris, consortes etiam faceret dignae retributionis. Dixit namque Saxones in proximi proelii conflictu sic esse prostratos, ut nisi de gentibus exteris agrorum cultores advenirent, Saxonica tellus in solitudinem versa bestiis silvestribus habitanda remaneret. Igitur ut illam terram cunctis frugum generibus opulentam secum vellent intrare rogavit, ipsisque quod nullum qui eis intrantibus obstaret* invenirent, fideliter spopondit. Quod ut illis fieret credibile, simulatos nuntios fecit procedere cum verbis compositis, qui cunctis audientibus regi, sicut erant docti, dicebant ex persona ducis Ottonis et Herimanni comitis, se solos ex liberis hominibus, omnibus aliis in novissimo proelio interfectis, beneficio fugae in Saxonia relictos, nunc nimis sero poenitere, quod unquam multitudine suorum confisi praesumpsissent regiae potestati resistere; se regis adventum, quo terrae daret cultores, humiliter expectare; se sibi non honorem, non libertatem, sed solam vitam, quamvis vel hac essent indigni, postulare. Quibus verbis, sicut ipse callidus dictaverat, peroratis, illi qui haec credula nimis aure perceperant, inani spe iam totam Saxoniam possidebant, et quasi iam possidentes, inani spe decepti, animo tumescebant. Tota igitur festinatione, quo spes eos trahebat, sequi properabant; nec exercitum valde magnum[a] esse volebant, ne singuli eo minus illius regionis acciperent, quo plures illam

Oct.

*p. 369.

a) ita 2; indignum 1.

1078. divisuri fuissent; quia natura fert, ut tanto fiat partium minor quantitas, quanto fuerit earundem partium numerosior pluralitas. Venientes ergo ad silvam quae Thuringos separat a Francia, audiebant, quod et verum erat, quia Saxones ex altera parte silvae cum tanta multitudine sederent, quantam prius numquam sint auditi collegisse. Nam de militibus armatis milia fere sexaginta habebant, qui vel fortiter mori vel terram suam tueri volebant. Quod auditum cum primo non crederent, postquam missis exploratoribus nimis verum esse cognoscebant, multo magis redire timore cogente, *Nov.* quam venire spe trahente properabant. Sed Heinricus exrex, ne tantum frustra congregasset exercitum, cum eodem agmine Suevos petiit; ubi nec ecclesiis nec atriis ecclesiarum pepercit, et inter sacras profanasque res nullam differentiam fecit, ut illorum avaritiam insaturabilem saturaret, quos Saxoniam pollicendo fefellerat. Ibi, quod anti- *c. 76.* cipando iam narravi, Treverensis archipraesul Udo subitanea *Nov. 11.* morte miserabiliter obiit, dum timore Dei postposito, manibus profanis in sacras res licenter ire permisit.

1079. 104. Interea domnus apostolicus, apostolici vigoris oblitus, qua causa nescimus, multum est a priore sententia mutatus. Nam qui prius Heinricum cum omnibus suis adiutoribus apostolica severitate excommunicaverat, eique regnandi potestatem potenter interdixerat, et omnes qui ei fidelitatem iurassent, a iuramenti nodis apostolica auctoritate absolverat, et electionem novi regis consensu suo confirmaverat, nunc per litteras mandavit, ut concilio facto rex uterque convocatus audiatur, et quem iustitia regnare permiserit, altero deposito tutus in regno confirmetur. Quarum litterarum, ut planius quod dico possit intelligi, subtus exemplum ponere curavi; quae venerunt mense Februario anno Domini 1079[a].

1077. *Mai. 31.* 105. *Gregorius*[1] *episcopus servus servorum Dei, carissimis*[b] *in Christo filiis Bernhardo*[c] *diacono, et Bernhardo*[d] *abbati, salutem et apostolicam benedictionem. Fraternitati vestrae notum esse non ambigimus, quia ideo ab Urbe, confisi de misericordia Dei et adiutorio beati Petri, egressi sumus, ut ad Teutonicorum partes, compositur inter eos ad honorem Dei et utilitatem sanctae ecclesiae pacem, transiremus. Sed quia defuerunt, qui nos secundum quod dispositum erat conducerent, impediti adventu regis in Italiam, in Longobardia inter inimicos christianae religio-*

a) MLXXVIII. *edd. Et vere epistolae duae capp.* 105. *et* 106. *editae a.* 1078. *Saxonibus innotuisse videntur. Sed Bruno epistolas has inferioribus adiungit. P.* b) car. in Chr f. *desunt in Reg.* c) B. 1. Bernhardo Romanae ecclesiae diac. 2 *et Reg.* d) B 1; Bernhardo Massiliensi abbati 2 *et Reg.*

1) *Greg. VII. Registr. IV,* 23. *Data est d.* 31. *Maii a.* 1077.

nis non sine magno periculo remansimus, et adhuc, sicut 1077. *desideravimus, ultra montes proficisci nequivimus. Quocirca monemus vos, et ex parte beati Petri praecipimus, ut fulti auctoritate huius*[a] *nostri praecepti, nostraque vice ab eodem apostolorum principe accincti, utrumque regem, Heinricum videlicet atque Rodulfum, commoneatis, quatenus nobis viam illic*[b] *secure transeundi aperiant, et adiutorium atque ducatum per tales personas, de quibus vos bene confidatis, praebeant, ut iter nobis Christo protegente pateat. Desideramus enim cum consilio clericorum atque laicorum eiusdem regni qui Deum timent et diligunt, causam inter eos Deo favente discutere, et cuius parti magis ad regni gubernacula iustitia faveat, demonstrare. Scitis enim, quia nostri officii et apostolicae sedis est providentiae, maiora negotia ecclesiarum discutere, et dictante iustitia diffinire. Hoc autem quod inter eos agitur negotium, tantae dignitatis est tantique periculi, ut si a nobis aliqua fuerit occasione neglectum, non solum illis et nobis, sed etiam* universali ecclesiae magnum et lamentabile pariat detrimentum.* *p. 370. *Quapropter si alteruter praedictorum regum huic nostrae voluntati ac deliberationi parere et ad vestra monita locum dare rennuerit, suamque superbiam atque cupiditatis faces contra honorem Dei omnipotentis accendens, ad desolationem totius Romani imperii anhelare temptaverit, omnibus modis omnique ingenio usque ad mortem, si oportet, nostra vice resistite*[c]*, immo beati Petri auctoritate ei totius regni gubernacula contradicendo, tam illum quam omnes sibi consentientes a communione corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi, et a liminibus sanctae ecclesiae separate, illud semper habentes in memoria, quia scelus idolatriae incurrit qui apostolicae sedi obedire contempnit, et quod beatus Gregorius, doctor sanctus et humillimus, decrevit, reges a suis dignitatibus cadere, si temerario ausu praesumerent contra sedis apostolicae iussa venire. Alteri vero, qui nostrae iussioni humiliter paruerit et obedientiam universali matri, sicut decet christianum regem, exhibuerit, convocato concilio*[d] *omnium clericorum et laicorum quos advocare poteritis, consilium et adiutorium in omnibus praebete, et in regia dignitate per auctoritatem beatorum apostolorum Petri et Pauli nostra vice confirmate, omnibusque episcopis, abbatibus, clericis ac laicis in toto regno habitantibus, ut ei fideliter, sicut regi oportet, obediant, ex parte omnipotentis Dei praecipite*[e].

a) *deest* 1. b) illuc *Reg.* c) resiste 1; n. vice, immo b. P. a. ei resistite, et t. *Reg.* d) consilio 1. e) Data Carpinete pridie Kal. Iun. ind. XV. *additur in Registro.*

1077. 106. *Gregorius*[1] *episcopus servus servorum Dei, dilectis*[a] *in Christo fratribus archiepiscopis, episcopis, ducibus, comitibus, et universis Christi fidelibus, clericis et laicis, tam maioribus quam minoribus in regno Teutonicorum consistentibus, salutem et apostolicam benedictionem. Notum fieri vobis volumus, fratres carissimi, quia legatis nostris, Bernhardo*[b] *videlicet sanctae Romanae ecclesiae fideli filio et diacono, itemque Bernhardo*[b] *abbati Massiliensis monasterii religioso praecepimus*[c], *ut utrumque regem, Heinricum videlicet et Rodulfum, aut per se aut per idoneos nuntios admoneant, quatenus viam michi pro discutiendo negotio, quod peccatis facientibus inter eos ortum est, ad vos Deo favente secure veniendi praebeant. In magna enim tristitia et dolore cor nostrum fluctuat, si per unius hominis superbiam tot milia hominum christianorum temporali et aeternae morti traduntur, et christiana religio confunditur, et Romanum imperium ad perditionem perducitur. Uterque namque rex a nobis, immo ab apostolica sede, cui licet indigni praesidemus, adiutorium requirit, et nos de misericordia omnipotentis Dei et adiutorio beati Petri confidentes, parati sumus cum vestro consilio, qui Deum timetis et christianam fidem diligitis, aequitatem causae utrimque decernere, et ei praebere auxilium, cui iustitia ad regni gubernacula favere dinoscitur. Quapropter si alteruter eorum superbia inflatus, aliquo ingenio, quominus ad vos venire possimus, obstiterit, et de sua iniustitia timens iudicium sancti Spiritus*[d] *refugerit inobediens factus, resistendo sanctae et universali matri ecclesiae, hunc velut membrum Antichristi et desolatorem christianae religionis contempnite, et sententiam quam nostri legati contra eum nostra vice dederint conservate, scientes, quia Deus* Jac. 4, 6. *superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Alteri vero qui se humiliter habuerit, et iudicium, decretum vero a Spiritu sancto, per vos autem prolatum*[e], *non contempserit, — indubitanter enim credimus, ubicunque duo vel tres in nomine Domini congregati fuerint, quod praesentia eius illuminantur — illi inquam servitium et reverentiam secundum quod nostri praefati legati decreverint exhibete, adnitentes et modis omnibus ei obsequentes, ut regiam dignitatem honeste possit obtinere et sanctae ecclesiae iam paene labenti succurrere. Non enim a corde vestro debet excidere, quod qui apostolicae sedi obedire contempnit, scelus idola-*

a) dil. in C. fr. *desunt Reg.* b) B. 1. c) precipimus 1. d) *deest* 1. e) *ita etiam R., sed in cod. Udalrici legitur:* iud. per nos prolatum, decretum vero a Sp. s.

1) *Greg. VII. Registr. IV,* 24. *Data est eodem die.*

triae incurrit, et quod beatus Gregorius, doctor sanctus et 1077. *humillimus, reges decrevit a suis dignitatibus cadere et participatione corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi carere, si praesumerent apostolicae sedis decreta contempnere. Si enim coelestia et spiritualia sedes beati Petri solvit et iudicat, quanto magis terrena et saecularia? Scitis autem, fratres carissimi, quia ex quo tempore ab Urbe exivimus, in magno periculo inter inimicos christianae fidei mansimus, et tamen neutro*[a] *praedictorum regum, neque terrore neque amore flexi, aliquod contra iustitiam adiutorium promisimus. Magis enim volumus mortem, si oportet, subire, quam propria voluntate devicti, ut ecclesia Dei ad confusionem veniat consentire. Ad hoc enim nos ordinatos et in apostolica sede constitutos esse cognoscimus, ut in hac* vita non quae nostra, sed quae Iesu Christi* *p. 371. *sunt, quaeramus, et per multos labores patrum vestigia sequentes, ad futuram et aeternam quietem Deo miserante tendamus*[b].

107. Acceptis his litteris, Bernhardus[c] cardinalis, quod sibi iniunctum est, exequitur. At nostrates cum ipsas litteras accepissent, a magna spe quam in apostolica petra posuerant, exciderunt, quia prius coelum stare vel terram crediderant coeli modo moveri, quam cathedram Petri amittere constantiam Petri. Has ergo litteras ei remiserunt, quibus eum ancillae, praesentis scilicet vitae, perterritum timore, quasi voce galli clamantis excitare, et respectu Christi confortatum ad pristinae virtutem constantiae revocare voluerunt:

108. *Domno apostolico et venerabili papae Gregorio, beati Petri*[d] *fideles et sui, tantum servitutis quantum oppressi valent. Multas iam huic sanctae sedi pro diversis calamitatibus nostris querimonias exposuimus. Quod autem nondum aliquid iustitiae vel consolationis consecuti sumus, non tam vestrae sanctitati quam nostris peccatis imputamus. Si igitur nostro consilio et propria deliberatione rem, pro qua tanta mala nos invenerunt, aggressi fuissemus, minus moleste ferendum esset, si ad succurrendum nobis vestra gravitas se tardius erigeret. Nunc autem sarcinam illam quam sola vestra auctoritate iubente suscepimus, eadem quoque manum supponente levigari oportuit. Testis est excellentia vestra et litterae vestrae, quas in testimonium habemus, quia neque*[e] *consilio nostro nec etiam pro causa nostra, sed pro illatis sedi apostolicae iniuriis regem nostrum regia dignitate privastis, nobisque omnibus terribili interminatione, ne ei sicut regi serviamus, interdixistis, et omnes christianos a vinculo iuramenti, quod ei fecerunt vel facient, absolvistis, deinde*

a) neutri *R.* b) Data *etc. ut supra R.* c) B. 1. d) *deest* 1. e) nec pro c. 2.

1077. *eum vinculo anathematis alligastis. In his omnibus vestrae paternitati cum magno periculo nostro*[a], *sicut nunc patet, obedivimus; et quia eidem deposito ad*[b] *depositionem vestram cum ceteris concordare noluimus, tantam in nobis*[c] *crudelitatem exercuit, ut quam plures ex nostris, amissa omni substantia, animam in hoc certamine posuissent, et filios suos exheredes et ex divitibus pauperes reliquissent. Qui autem residui sunt, de vita cottidie solliciti, vitae subsidia paene omnia amiserunt. Sed cum nulla nos persecutione posset superare, superatus est ille, ut licet nolens suam vobis praesentiam exhiberet, et ei quem inhonoravit, cum suo dedecore honorem impenderet. Pro quo labore hunc fructum recepimus, quod ille, qui cum periculo animarum nostrarum vestigia pedum vestrorum*[d] *adorare compulsus est, absque nostro consilio et sine correctione absolutus, ad nocendum nobis libertatem recepit. Cumque illa anathematis absolutio per epistolam vestram nobis innotesceret, de sententia regni quae in eum processit nichil mutatum esse intelleximus, sed ne nunc quidem si mutari possit, intelligimus. Absolutio enim illa iuramentorum qualiter cassari possit, nullo modo percipere valemus. Sine sacramentorum autem observatione regiae dignitatis officium nequaquam administrari potest. Ergo cum iam ultra anni terminum sine rectore essemus, in locum de quo praevaricatus est ille, alius principum nostrorum electione subrogatus est. Cumque de electo nobis rege, et non de regibus, spes magna ad refocillandum imperium succresceret, ecce ex insperato litterae vestrae advenientes, duos in uno regno reges pronuntiant, duobus legationem decernunt. Quam regii nominis pluralitatem et quodammodo regni divisionem divisio quoque populi et studia partium subsecuta sunt; quippe cum in epistolis vestris illius praevaricatoris personam semper praeponi cernerent, et ab eo sicut a potente exigi, quatenus ducatum vobis in has partes ad discutiendam causam praeberet. Cuius discussionis qualis modus sit, ut salva gratia vestra dicamus, mirabile est in oculis nostris, scilicet ut is qui iam sinodali iudicio nulla condicione interposita depositus est, alio in eandem dignitatem apostolica auctoritate firmato, nunc tandem ad rationem ponatur, et quod finitum est denuo incipiatur, et de re indubitabili quaestio moveatur. Hoc quoque infirmitatem nostram movet, quod sicut nobis persuadetur, ut in incepto firmiter perduremus, sic etiam contrariae parti verbis et rebus spes innuitur. Nam familiares praedicti Heinrici, qui ab omni regno infamia notantur, quique illi sicut regi serviendo synodalibus praeceptis*

a) *deest* 1. b) *deest* 1. c) nos 2. d) nostrorum 1.

manifeste inobedientes sunt, et una cum suo capite per 1077.
*legatum apostolicum ab ecclesia sancta separati sunt, ad hanc sedem venientes, benigne suscipiuntur, et non solum inpuniti redeunt, sed insuper gloria et honore coronantur, et ad priorem inobedientiam *superbiendo revertentes, nostrae* *p. 372.
miseriae insultant. Nobis autem quasi ridiculis ad insipientiam reputatur, quod ab illorum consortio abstinemus, qui ab ipso capite nostro tam caritative in communionem recipiuntur. Accedit et hoc ad cumulum nostri infortunii, quod praeter illa quae nos ipsi delinquimus, etiam adversariorum culpa in nobis cuditur, dum nostrae negligentiae attribuitur, quod idoneos et frequentes legatos huc non mittimus. Luce enim clarius patet, quod illi hoc fieri prohibent, qui ne prohiberent, iureiurando vobis promiserunt. Et nunc de violenta sacri itineris interclusione et de manifesto illorum periurio siletur, et nobis imputatur, quod nuntios non mittimus. Scimus, carissime domine, et ex consideratione pietatis vestrae speramus, quia haec omnia bona intentione et aliqua subtili deliberatione agitis; sed nos homines imperiti occultam illam dispensationem penetrare non[a] *sufficientes, quod manifeste vidimus et audivimus, de illa utriusque partis confortatione et rerum certarum*[b] *incerta dilatione ortum esse et cottidie oriri, vobis exponimus: haec sunt*[c] *bella intestina et plùs quam civilia, homicidia innumerabilia, vastationes, incendia sine differentia domus et ecclesiae, oppressiones pauperum incomparabiles, rerum ecclesiasticarum direptiones quales numquam audivimus aut vidimus, legum quoque divinarum et saecularium defectus sine spe reparationis; postremo in dimicatione duorum regum, quorum uterque ad obtentum regni spem a vobis accipit*[d]*, tanta profligatio regalium, ut posthac reges nostrarum partium rapinis potius quam regalibus sustentandi sint. Haec incommoda aut nulla iam essent aut minora multo, si in incepto itinere neque ad dexteram nec ad sinistram sententia vestra divertisset. Arduum iter propter zelum domus Domini aggressus*[e] *estis, in quo progredi laboriosum est, regredi autem inhonestum. Nolite, sanctissime pater, nolite in via deficere, et ne ulterius differendo et utrimque cavendo tanta mala crescere et multiplicari sinatis. Si grave vobis est pro illis verba facere qui pro vobis vitam in magno discrimine posuerunt, ecclesiae tamen vestris temporibus miserabiliter destructae et inaudita oppressione in servitutem redactae succurrite. Cuius apertis destructoribus si aperta fronte in faciem resistere propter instantia pericula cautum non*

a) *deest* 1. b) *ita* 2; ceterarum 1. c) hoc est 2. d) *ita* 2; accepit 1. e) aggressi 2.

1077. *videtur, hoc saltem cavete, ne hoc quod iam fecistis, irritum fieri permittatis. Nam si hoc quod in synodo Romana diffinitum et post a*[a] *legato sedis apostolicae confirmatum est, silentio contegi et pro nichilo haberi oportet, quid posthac nobis credendum vel pro rato habendum sit, omnino ignoramus. Hoc sanctitati vestrae nequaquam arroganter, sed in amaritudine animae nostrae locuti sumus, quia non est dolor similis sicut dolor noster. Cum enim per obedientiam pastoris luporum faucibus expositi simus, si etiam ab ipso pastore nobis cavendum est, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Deus autem omnipotens in talem zelum vos contra inimicos Christi erigat, quatenus illa quam in vobis posuimus spes nos non confundat.*

1078. 109. Ad quas litteras cum nullum pro velle suo responsum accepissent, has ei litteras iterum miserunt[1], ut quia non primo quasi galli cantu, sicut secundum Marcum nec Petrus est excitatus, saltem cum secundo, quasi gallus, populus ecclesiae vocem daret, a torpore dubitationis ad constantiam Petri cum Petro suscitatus exurgeret:

110. *Domno vere apostolico Gregorio, beati Petri fideles et sui, devotum pro viribus obsequium. Novit sanctitas vestra et omnibus circumquaque notum est, quam difficulter*[b] *quantoque baiulorum discrimine legationes ad vos transmittimus, quia iter quod omnibus temporibus omnibus populis, tribubus et linguis apertum fuit et pervium, nunc clauditur et prohibetur, et illis maxime qui non minimum pro honore illius laboraverunt, ad cuius corpus eadem via ducit. Vestro vero honori et nostrae necessitati congrueret, ut quod cum tanta difficultate perpetramus, aliquid nobis inde utilitatis, aliquid in tribulatione consolationis proveniret. Sed quicquid quaestionis, quicquid querimoniae ad sedem, quae semper iudicii et iustitiae magistra fuit, dirigimus, nichil diffinitae responsionis recipimus, sed omnia in futurum incerta suspenduntur. Nam inter alia multa hoc quoque sanctitati vestrae nuper indicavimus, qualem sententiam domnus Bernhardus*[c] *in Heinricum*[d] *Deo odibilem suosque participes protulerit*[2], *quidque de rege Rodulfo vestra iussione statuerit, fiduciam habentes, si hoc ad notitiam vestram proveniret, omnem causam nostram in hoc procedere et prosperari. Sed post longam expectationem nostram tandem reverso nuntio, nichil aliud nobis consolationis relatum est, nisi quod diceretis, his*

a) *ita* 2; postea 1. b) difficiliter 1. c) B. 1. d) N. 1.

1) *scriptas post proelium d.* 7. *Aug.* 1078. *commissum. Sed alias medio tempore scriptas fuisse, ex his ipsis patet. W.* 2) 1077, *die* 12. *Nov. Goslariae teste Bernoldo. W.*

quae mandavimus vos fidem non habuisse. Et quare, carissime domine, incredibile vobis visum est, quod fratres nostri et coepiscopi, scilicet domnus Wirceburgensis, Pataviensis et alii viri religiosi vobis in veritate nuntiaverunt, quodque se vidisse et audisse testati sunt? Certe, domine, non in verbis mendacii confidimus liberari, sed magis credimus quia veritas liberabit nos. Deus qui est veritas, qui solus laborem et dolorem considerat, non deseruit sperantes in se, sed visitavit nos in misericordia et miserationibus. Nam rex noster Rodulfus fortis in eo qui dat salutem regibus, de inimicis Domini potenter triumphavit*[1]*, Heinricus autem solito more cum suis complicibus*[a]*, praeter eos qui in gladio ciderunt, in fugam versus est, comite illo et conparticipe, cuius malitiam vos in bono vincere frustra temptastis, Roperto*[b] *scilicet Babenbergense*[c]*, qui horum omnium auctor et incentor est. Et o utinam de sua sociorumque eius flagitiosa*[d] *fallacia adhuc satis edoctus fuissetis! Nolite, carissime domine, nolite amplius ad irrisionem sancti*[e] *nominis vestri huiusmodi homines mulcere, et post tam frequentes repulsas turpesque deceptiones iterum atque iterum ducatum ab eis quaerere. Adventus vester ad nos tantum nobis esset desiderabilis, quantum et necessarius; sed vere scimus, quia sponte illorum ad nostras partes numquam venietis, nisi prius certi sint, vos illorum parti favere, non pro iustitia sed pro voluntate ipsorum. Quapropter nolite in eorum fide spem ponere, quorum perfidia totiens deceptus estis. Ecce videtis, quomodo multiplicata sunt mala in terra, mala quorum non est numerus; et certamen quod a vobis initum vestraque iussione susceptum est, iam non per vos nec per vestra decreta componitur, sed gladiorum iudicio terminandum derelinquitur. Rogamus ergo vos et obsecramus in Domino, ut remotis iam blandimentis et dilationibus, iustitiae zelo vos accingatis; et si non propter nos, tamen propter honorem sanctae sedis ecclesiae, confirmate quod operatus est eiusdem sedis legatus, ita ut et viva voce et litteris ubique transmissis sine ambiguitate denuntietis, quid in hac ecclesiae divisione tenendum sit, quid sequendum. Quod si iam dudum factum fuisset, certi sumus quia pars iniqua adeo iam vires perdidisset, ut nec vobis nec nobis amplius nocere praevaleret. Ne adiciat ultra sanctitas vestra de certis ambigua et utrimque vergentia statuere, quae usque modo nos ita fovere visa sunt, quatenus inimicos tamen non exasperarent. Sed certum est, quod*[f] *nullo modo ecclesiam*

1078. *p. 373. Ps. 143, 10.

a) simplicibus 2. b) R. 1; Roberto 2. c) Bauenburg. 1. d) flagicia 1. e) *deest* 1. f) *deest* 1.

1) *a.* 1078. *d.* 7. *Aug.; v. Bertholdi Ann. P. et supra c.* 96.

1077. *videtur, hoc saltem cavete, ne hoc quod iam fecistis, irritum fieri permittatis. Nam si hoc quod in synodo Romana diffinitum et post a*[a] *legato sedis apostolicae confirmatum est, silentio contegi et pro nichilo haberi oportet, quid posthac nobis credendum vel pro rato habendum sit, omnino ignoramus. Hoc sanctitati vestrae nequaquam arroganter, sed in amaritudine animae nostrae locuti sumus, quia non est dolor similis sicut dolor noster. Cum enim per obedientiam pastoris luporum faucibus expositi simus, si etiam ab ipso pastore nobis cavendum est, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Deus autem omnipotens in talem zelum vos contra inimicos Christi erigat, quatenus illa quam in vobis posuimus spes nos non confundat.*

1078. 109. Ad quas litteras cum nullum pro velle suo responsum accepissent, has ei litteras iterum miserunt[1], ut quia non primo quasi galli cantu, sicut secundum Marcum nec Petrus est excitatus, saltem cum secundo, quasi gallus, populus ecclesiae vocem daret, a torpore dubitationis ad constantiam Petri cum Petro suscitatus exurgeret:

110. *Domno vere apostolico Gregorio, beati Petri fideles et sui, devotum pro viribus obsequium. Novit sanctitas vestra et omnibus circumquaque notum est, quam difficulter*[b] *quantoque baiulorum discrimine legationes ad vos transmittimus, quia iter quod omnibus temporibus omnibus populis, tribubus et linguis apertum fuit et pervium, nunc clauditur et prohibetur, et illis maxime qui non minimum pro honore illius laboraverunt, ad cuius corpus eadem via ducit. Vestro vero honori et nostrae necessitati congrueret, ut quod cum tanta difficultate perpetramus, aliquid nobis inde utilitatis, aliquid in tribulatione consolationis proveniret. Sed quicquid quaestionis, quicquid querimoniae ad sedem, quae semper iudicii et iustitiae magistra fuit, dirigimus, nichil diffinitae responsionis recipimus, sed omnia in futurum incerta suspenduntur. Nam inter alia multa hoc quoque sanctitati vestrae nuper indicavimus, qualem sententiam domnus Bernhardus*[c] *in Heinricum*[d] *Deo odibilem suosque participes protulerit*[2], *quidque de rege Rodulfo vestra iussione statuerit, fiduciam habentes, si hoc ad notitiam vestram proveniret, omnem causam nostram in hoc procedere et prosperari. Sed post longam expectationem nostram tandem reverso nuntio, nichil aliud nobis consolationis relatum est, nisi quod diceretis, his*

a) *ita* 2; postea 1. b) difficiliter 1. c) B. 1. d) N. 1.

1) *scriptas post proelium d.* 7. *Aug.* 1078. *commissum. Sed alias medio tempore scriptas fuisse, ex his ipsis patet. W.* 2) 1077, *die* 12. *Nov. Goslariae teste Bernoldo. W.*

quae mandavimus vos fidem non habuisse. Et quare, carissime domine, incredibile vobis visum est, quod fratres nostri et coepiscopi, scilicet domnus Wirceburgensis, Pataviensis et alii viri religiosi vobis in veritate nuntiaverunt, quodque se vidisse et audisse testati sunt? Certe, domine, non in verbis mendacii confidimus liberari, sed magis credimus quia veritas liberabit nos. Deus qui est veritas, qui solus laborem et dolorem considerat, non deseruit sperantes in se, sed visitavit nos in misericordia et miserationibus. Nam rex noster Rodulfus fortis in eo qui dat salutem regibus, de inimicis Domini potenter triumphavit*[1], *Heinricus autem solito more cum suis complicibus*[a], *praeter eos qui in gladio ceciderunt, in fugam versus est, comite illo et conparticipe, cuius malitiam vos in bono vincere frustra temptastis, Roperto*[b] *scilicet Babenbergense*[c], *qui horum omnium auctor et incentor est. Et o utinam de sua sociorumque eius flagitiosa*[d] *fallacia adhuc satis edoctus fuissetis! Nolite, carissime domine, nolite amplius ad irrisionem sancti*[e] *nominis vestri huiusmodi homines mulcere, et post tam frequentes repulsas turpesque deceptiones iterum atque iterum ducatum ab eis quaerere. Adventus vester ad nos tantum nobis esset desiderabilis, quantum et necessarius; sed vere scimus, quia sponte illorum ad nostras partes numquam venietis, nisi prius certi sint, vos illorum parti favere, non pro iustitia sed pro voluntate ipsorum. Quapropter nolite in eorum fide spem ponere, quorum perfidia totiens deceptus estis. Ecce videtis, quomodo multiplicata sunt mala in terra, mala quorum non est numerus; et certamen quod a vobis initum vestraque iussione susceptum est, iam non per vos nec per vestra decreta componitur, sed gladiorum iudicio terminandum derelinquitur. Rogamus ergo vos et obsecramus in Domino, ut remotis iam blandimentis et dilationibus, iustitiae zelo vos accingatis; et si non propter nos, tamen propter honorem sanctae sedis ecclesiae, confirmate quod operatus est eiusdem sedis legatus, ita ut et viva voce et litteris ubique transmissis sine ambiguitate denuntietis, quid in hac ecclesiae divisione tenendum sit, quid sequendum. Quod si iam dudum factum fuisset, certi sumus quia pars iniqua adeo iam vires perdidisset, ut nec vobis nec nobis amplius nocere praevaleret. Ne adiciat ultra sanctitas vestra de certis ambigua et utrimque vergentia statuere, quae usque modo nos ita fovere visa sunt, quatenus inimicos tamen non exasperarent. Sed certum est, quod*[f] *nullo modo ecclesiam*

1078. *p. 373.

Ps. 143, 10.

a) simplicibus 2. b) R. 1; Roberto 2. c) Bauenburg. 1. d) flagicia 1. e) *deest* 1. f) *deest* 1.

1) *a.* 1078. *d.* 7. *Aug.; v. Bertholdi Ann. P. et supra c.* 96.

1078. *vobis commissam de sua miseria poteritis liberare, nisi inimicorum illius inimicitias velitis tolerare. Rogamus etiam ne in hoc statuta canonica deficere patiamini, quatenus corpora excommunicatorum, qui in persequendo ecclesiam occisi sunt, in atriis ecclesiarum sepeliri permittatis*[a]*; ubi autem sepulta sunt, ibi divina officia celebrari prohibeatis. Multi ex eis in Augusta civitate sepulti sunt*[1]*. Eiusdem loci congregationibus litteras vestras per discurrentes peregrinos satis mittere potestis. Deus autem omnipotens in his et in omnibus ita vos dirigat, ut sicut ecclesiae sanctae praeesse, sic et prodesse valeatis.*

1079. 111. Tertiam quoque direxerunt epistolam, quam iusserunt in synodo Romana recitari, si domnus apostolicus vel universalis ecclesiae interventu ad dignitatis apostolicae rigorem et stabilitatem posset[b] excitari:

112. *Conquerimur beato Petro eiusque vicario domno apostolico Gregorio omnique sanctae Romanae ecclesiae concilio, super iniuriis et violentiis, quas a domno Heinrico passi sumus et incessanter patimur, non ob aliam causam, nisi quod sedi apostolicae obedientes sumus. Pervenit autem ad nos, in*[c] *sancta synodo Romana nuper habita*[2] *quaesitum esse et dubitari a quibusdam, utrum praedictus vir ille excommunicandus sit, an non. Quapropter nos, quibus res ista gravi experimento evidentius innotuit, annuntiare pro nostra aestimatione dignum duximus, quantis existentibus causis ipse non solum excommunicandus, sed multis modis iam vere sit*[d] *excommunicatus. Testis est haec sancta Romana ecclesia, pro quantis sceleribus et quam inaudita praesumptione in synodo eiusdem ecclesiae vinculo anathematis alligatus est, non prius tamen, sicut ex ipsius domni apostolici litteris didicimus, quam ipsum multa sedis apostolicae monita spernentem, semper ex correptione deteriorem factum*[d] *esse*[e] *probatum est. Pensetur ergo de illo, qui ante triennium incorrigibilis inventus est, si infra triennium istud sic correctus resipuerit, ut nunc de proferenda in* *p. 374. *illum* sententia dubitari oporteat. Excommunicatus ergo, sicut iam diximus, quam diuturna pertinacia ultionem apostolicam despexerit, undique notum est. Tandem necessitate, quae non*[f] *est incognita, coactus absolutionem quaerens, prius impetrare non potuit, quam iureiurando pollicitus est, se de omnibus sibi obiectis satisfacturum, prout domnus papa sibi tempus constitueret. Hac condicione absolutus, recessit. Cum autem placuisset domno apostolico, missis legatis et litteris exegit ab eo, ut faceret quod iureiurando*

a) non p. 2. b) possit 1. c) *deest* 1. d) *deest* 1. e) *deest* 2. f) nunc 1.

1) *Cf. Ann. August. a.* 1078 *P.* 2) *Mense Februario huius anni. P.*

promisit. Quarum litterarum latores cum appropiarent ad 1079. *eum, a suis fautoribus capti, quidam in custodiam missi sunt quoad usque pecunia redimerentur, alii vero excoriati ac decapillati sunt. Quod cum ad nostros renuntiatum fuisset, iterum per alium nuntium legationem et litteras apostolicas transmiserunt; a quo ipse verba legationis audiens nichil respondit, litteras vero porrectas accipere recusavit. Huius*[a] *rei testes sunt multi idonei, praecipue autem sedis apostolicae legatus domnus Bernhardus cardinalis, qui ob id negotium in illas partes transmissus erat. Qui cum legationem suam in irritum procedere conspexisset, quamvis certum fuisset, praedictum virum pro adiuncto inobedientiae periurio prioris anathematis vinculo innodatum, de quo iam ad tempus condicionaliter absolutus fuit, tamen quod sibi ab apostolica sede iniunctum est superimposuit. Iussione igitur apostolica regni gubernacula denuo ei contradicendo, a corpore et sanguine domini nostri Iesu Christi et a liminibus sanctae ecclesiae separavit tam illum, quam omnes sibi consentientes, et virum alium in regia dignitate confirmavit apostolica auctoritate.*[1] *Quae sanctae Romanae ecclesiae edicta sicut alia multa contempnens, regnum sibi iam secundo interdictum invadens, usque adeo demolitus est dissipando, ut iam regnum dici non valeat, cui nulla paene regalia supersunt. Cum autem ad conciliandos sibi fautores regni facultates sibi non sufficerent, manum in sancta sanctorum extendens, ecclesiarum Dei publicu sinvasor effectus est, non eo quidem modo, quo iam ab aliquibus tyrannis praesumptum esse cognovimus. Incomparabiles enim et sine exemplo praevaricationes istae sunt. Nam non quaelibet praedia aut modicas aliquas facultates ecclesiarum, sed episcopatus quam plures aufugatis episcopis sibi usurpavit, et quicquid ad servitia vel sustentationes episcoporum pertinuit, totum suis suorumque usibus mancipavit. Pro qua re episcopis proclamantibus, domnus papa querimoniis eorum satisfaciens, pro sua pietate in synodo, quae 17. Kal. Decemb.*[2] *habita est, excommunicavit omnes, qui bona eorum invaserunt. Quod cum praedicto viro cognitum fuisset, quem eiusdem invasionis auctorem et participem esse certissime constat, nec ipse propter hoc ab invasione cessavit, nec eos qui una cum ipso excommunicati sunt, a sua communione vel ad horam repulit. Audivimus autem, quod sui defensores his querimoniis tales excusationes obtendant, quod ipse de bonis ecclesiarum nulli aliquid praestiterit neque de manu eius acceperit, vel aliquis ipso*

a) Cuius 2.

1) *d.* 12. *Nov. a.* 1077. 2) *Anni* 1078.

1079. *iubente invaserit. Quod nec nos illi obicimus; sed in hoc illum accusamus, quod et approbare paratissimi sumus, quippe quod sui sua permissione bona ecclesiastica invaserunt, quibus ipse rogantibus hoc concessit, dividens singulis prout voluit; et hac mercede conducti sunt, ut iniquitati suae vires amministrarent. Quaecunque autem de facultatibus episcoporum in illa distributione militibus non concessa superfuerunt, his ipse tanquam propriis utitur, et tam manifeste suis usibus deserviunt, acsi hereditario iure sibi provenissent. In qua accusatione si falsitatis convincimur, nos, qui accusatores sumus, accusati poenam subire parati sumus. Iudicet ergo sancta sedes apostolica, inquirantur sanctorum patrum concilia, interrogentur Romanorum pontificum decreta, utrum hi, qui ista faciunt vel consentiunt facientibus, pro excommunicatis et sacrilegis habendi sint, et si vel ipsis vel ipsorum fautoribus communicandum sit. Qui cum vere sciant, vera esse quae de eo loquimur, scienter communicant eius operibus malignis, et huc ad hoc venire solent, ut iniustitiae latebras defensionis obtendant, et tantorum scelerum patroni existant. Cumque in concilio huius sanctae ecclesiae, quae semper ab excommunicatis abstinere docuit, se quasi oratores exhibent, ita patienter audiuntur, sicut et nostri, nullo discrimine inter laesos et laedentes habito. Hi etiam nuper in comitatu domini sui in eos insurrexerunt, qui praeceptis apostolicis obediunt, ut ad inobedientiam constringerent; scilicet in partibus Sueviae, ubi incendiis ecclesiarum et altarium[a] destructionibus sacrilegia innumerabilia commissa sunt.[1] In qua re illos nec[b] accusamus nec excusamus; illud autem vere affirmamus,* quod rapina illa in ecclesiis et earum atriis facta, consensu et permissione tam principis quam omnium paene maiorum qui aderant perpetrata est, ea quidem deliberatione, quod sacrilegum illum exercitum aliter sustentari non posse censuerunt. Hoc quoque novit sancta Romana ecclesia, quod praefatus Heinricus domno apostolico iureiurando affirmavit, quod nullum amodo, qui ad limina apostolorum de quibuscunque terrarum locis tenderent, vel ipse vel aliquis eorum quos constringere posset prohiberet. Qualiter autem iuratam illam promissionem observaverit, nobis tacentibus ipsa rerum indicia manifestant. Ergo praeter illam quae et ab antiquis patribus et a vestra sanctitate in huiusmodi praevaricatores promulgata est sententiam[c], archiepiscopus Magontinus maiorum exempla secutus, adiunctis sibi episcopis numero septem, quibus*

*p. 375

a) altariorum 1. b) *ita* 2; nec illos 1. c) *deest* 1. 2; *supplevit Eckhart.*

1) *Mense Novembri a.* 1078; *v. supra c.* 103.

eadem iniuriae ratio fuit, pro defensione ecclesiae sibi 1079.
commissae praedictum virum, qui parochianus illius est, tradidit sathanae in interitum carnis cum universis suis complicibus. Item domnus episcopus Wirceburgensis praesente et cooperante sedis apostolicae legato domno Bernhardo omnes illos anathematizavit, qui actu vel consilio in hoc culpabiles extiterunt, quod ille a sua sede prohibitus est. Cuius prohibitionis auctor non incertus est; qui etiam in eiusdem sedis civitate, in qua paene nemo non excommunicatus est, frequentissime moratur. Ecce audivit sanctitas vestra, quam multis modis vir ille cum suis damnatus sit et vere damnandus. Rogamus ergo vos per nomen domini nostri Iesu Christi et per eum cuius vicem agitis, ut si iam prolatis in eosdem homines sententiis aliquid superaddere necessarium non putatis, hoc tamen firmissime prohibeatis, ne vel in hac sancta sede vel alicubi ad communionem recipiantur, priusquam ecclesiis quas laeserunt satisfaciant, ne grex vobis commissus amplius ab eis contaminetur et ne pessimum illud fermentum totam massam corrumpat.

113. Tunc ab ipsa synodo in Teutonicas partes 1078. *Iul.* 1. subiectam misit epistolam[1]: *Gregorius episcopus*[a] *servus servorum Dei, omnibus clericis et laicis in regno Teutonico constitutis, qui excommunicationis vinculo non tenentur, salutem et apostolicam benedictionem. Quae et quanta nobis cura fuerit et est, ut pestilentia, clades*[b] *et desolatio a regno vestro auferatur, pax et*[c] *honestas et solitum decus vobis reddatur, in synodo quae hoc anno in quadragesima Romae celebrata fuit, declaravimus. Iudicio enim sancti Spiritus decrevimus et praecepimus, ut in regno vestro conventus*[d] *omnium episcoporum et laicorum eorum qui timent Deum et inter vos pacem desiderant, fieret, et coram nostris legatis decerneretur, si cui*[e], *Heinrico videlicet vel Rodulfo, qui de regni gubernaculo inter se decertant, amplius iustitia faveret, parsque*[f] *iniustior ratione devicta et beati Petri auctoritate constricta, facilius cederet et ab interitu animarum et corporum Deo propitiante cessaret, iustior vero pars amplius de Deo confideret, et adiuta beati Petri auctoritate et omnium iustitiam diligentium consensu, de victoria omnino speraret et*[g] *neutram mortem timeret. Sed quia pervenit ad nos, quod inimici Dei et filii diaboli quidam apud vos contra*

a) *deest* 1. 2. b) et clades *R.* c) et pax *R.* d) *deest* 2; omn. conv. 1. e) si H. vel R. *R.* f) Iniustior enim pars *R.* g) neque utramque *R.*

1) *In Regesto Gregorii (VI,* 1.*) litterae istae datae dicuntur Capuae Kal. Iun. ind.* 1. *(*1078*) P. Immo Iul. ut editio Jafféi e cod. Vat. emendata docet. Sunt igitur duabus Saxonum epistolis, quae eas hic praecedunt, antiquiores.*

1078. *interdictum apostolicae sedis praedictum conventum procurent in irritum ducere, et non iustitia sed superbia ac totius regni desolatione suas cupiditates anhelent implere et christianam religionem destruere, monemus vos et ex parte beati Petri praecipimus, ut talibus nullum auxilium*[a] *praebeatis neque illis communicetis. In praedicta enim synodo iam omnes excommunicationis et anathematis sunt vinculo innodati, et ut nullam victoriam possint obtinere, beati Petri potestate sunt obligati*[b]*; ut saltem coacti confundantur, et a morte animarum suarum et desolatione propriae*[c] *patriae revocentur. Vos autem, fratres carissimi, de me*[d] *nullo modo dubitetis, quod iniustae parti scienter aliquo modo faveam. Magis enim pro vestra salute desidero mortem subire, quam totius mundi gloriam ad vestrum interitum arripere. Quod si aliqui de falsitate confisi, litteris vel verbis aliter vobis indicaverint, nullo modo eis acquiescatis. Deum enim timemus et pro eius amore cottidie affligimur, et ideo superbiam et oblectamenta saeculi parvipendimus, quia cito apud eum consolari indubitanter credimus. Omnipotens et misericors Deus, qui ultra spem, ultra meritum miseretur et consolatur nos in tribulatione nostra, aperiat cor vestrum in lege sua, et in praeceptis suis confirmet vos, ut auctoritate beati Petri a cunctis peccatis absolutos vos* *p. 376. *ad coeleste regnum perducat regnaturos.**

1079. 114. Contra quam nostrates hanc, quam supposui, miserunt epistolam: *Accepimus dudum sanctitatis vestrae litteras hoc continentes, quod vos in synodo Romana decrevistis, quatenus in nostris partibus conventus omnium episcoporum et laicorum Deum timentium fieret ad discutiendum hoc, cui illorum, qui de regni gubernaculo certant, iustitia magis faveat. In qua re hoc primum miramur, quod prudentia vestra*[e] *statuit, quod nullo modo posse fieri constat. Novimus enim hoc memoriae vestrae non excidisse, quod tam assiduis querimoniis frequentatum est apud vos, quippe quod paene omnes episcopi qui sedi apostolicae obediunt, de suis episcopatibus expulsi, a facie persequentium fugiunt et latitant; et quomodo hi cum suis persecutoribus convenire et conferre de his causis possunt, pro quibus aliqui illorum occisi sunt, quidam in captivitatem abducti, reliqui vero omnibus rebus suis exspoliati? Deinde quoque hoc mirandum censemus, quod illius hominis causam cum illis hominibus discutere iubemur, quos utrosque legatus sanctae Romanae ecclesiae vestra iussione a liminibus ecclesiae sanctae separavit. Si autem nichil horum obstitisset,*

a) adiutorium *R.* b) alligati *R.* c) patriae vestrae *R.* d) *deest* 1. e) *deest* 1; *ego supplevi. W.*

quid nostra[a] *interest, ut iam dudum finitam synodi Romanae* 1079. *sententiam retractemus et denuo ad rationem ponamus? Quid ad nos, ut discutiamus, si illi iustitia faveat ad obtinendum regnum, cui vos regni gubernacula iam ante triennium synodo iudicante interdixistis? Nonne magis oportuit, ut iudicium illud discussio praecederet, quam nunc tandem subsequatur? Novimus intelligentiam vestram, quia numquam de re indiscussa synodus vobis praesidente iudicavit. Quae ergo necessitas secundae discussionis? Si autem praedictus ille nondum discussus est, sed sicut vos dicitis adhuc discutiendus, quae ratio fuit, ut homini indiscusso regalis dignitas ex dignitate apostolica sine ullo condicionis additamento interdiceretur? Si nondum discussus, sed adhuc discutiendus, quare regi alteri obedire ex vestra auctoritate iussi sumus, priusquam certum fuisset, istum non posse regnare? Huius rei testes sunt apud nos litterae vestrae; quippe quod legatus sedis apostolicae vestra iussione anteriori illi denuo regni gubernacula interdicendo a liminibus sanctae ecclesiae separavit tam illum quam omnes sibi consentientes; alterum vero, qui in locum illius subrogatus est nostra electione, in regiam dignitatem apostolica auctoritate confirmavit, omnibusque*[b] *in regno Teutonico consistentibus, ut sibi obediant, ex parte omnipotentis Dei praecepit. Numquid haec omnia destruenda sunt et pro nichilo reputanda? Ut autem de reliquis omnibus taceamus, certe si sola illa absolutio sacramentorum, quam in synodo fecistis, effectum habitura est, indubitanter constat quia iste rex esse non potest. Quomodo enim regnare potest, cui nullus amodo fidelitatem ex debito servat? Quomodo regere populum potest, qui in agendis causis legalibus neminem ad faciendum iustum iudicium sacramentorum obligatione constringere potest? Si autem, quod absit, apostolica illa indulgentia pro rato habenda non est, quid erit de illis episcopis et aliis, qui spe*[c] *praedictae absolutionis iuramenta Heinrico praedicto facta infregerunt? Nonne manifeste periurii convincuntur? Si enim ille iuste regnare potest, isti iniuste fecerunt qui promissae sibi fidelitatis iugum a se proiecerunt. Adhuc aliud. Quid de illis sacramentis erit quae postea regi Rodulfo facta sunt, cuius ditioni vestra auctoritate subiugati sumus? Ecce qualis rerum perturbatio! Attendant et videant omnes qui sanum sapiunt, si factum est huiuscemodi, si audita est unquam in ecclesia confusio, similis huic confusioni. Videte, carissime domine, quia terra commota est et conturbata. Si vultis sanare contritiones eius, in eo quod coepistis firmiter persistite, et*

a) vestra 2. b) que *deest* 1. c) *ita* 2; propter 1.

1079. *quod aedificastis non destruite. Si enim in*[a] *incepto itinere retrorsum redire et ob difficultatem diverticula quaerere vultis, non solum vulnerata non sanatis, sed quae sana sunt vulneratis. Nam si ea dissimulando quae vestra statuit auctoritas, nos in media tempestate, quam pro vobis incurrimus, derelinquitis, testis est super nos coelum et terra, quia*[b] *iniuste perditi sumus.*

115. Item post aliquod temporis intervallum nostrates hanc epistolam domno apostolico miserunt: *Non latet sanctitatem vestram, quantas vobis obediendo persecutiones passi sumus, quomodo aestimati sumus sicut oves occisionis, quomodo traditi sumus in fabulam et in improperium. Si ergo talia pro vobis sustinendo nichil a vobis gratiae meruimus, nec digni sumus quorum liberationi studium impendatur: quare saltem iustitia, quae nec inimicis denegenda est, nobis denegatur? Si ergo iustum est, quod iustum esse multis vestris hortationibus didicimus, scilicet ut illi sententiae* *p. 377. *vestrae quae in Heinricum* *processit obediamus, illi qui e contrario eidem sententiae vestrae superbe repugnant*[c], *quare secundum iustitiam non constringuntur? quare pro hac inobedientia nullam apostolicae gravitatis censuram sentiunt? quare illis conceditur, quod tam ipsis quam nobis interdictum est? aut quomodo illis licet, quod nobis illicitum factum est? Ecce ipsi sine omni contradictione vestra, illi ad obtentum regni auxilium praebent, cui vos regni gubernacula interdixistis; illi sicut regi serviunt, quem vos usque adeo a regia dignitate deposuistis, ut omnes a vinculo iuramenti, quod ei fecerunt vel facient, absolveretis; illi participando communicant, quem legatus sanctae Romanae ecclesiae denuo sibi regni gubernacula contradicendo*[d] *a liminibus sanctae ecclesiae separavit; illi ad oppressionem nostram cum omni studio vires administrant. Quicquid enim mali patimur, ab illis patimur quos vos prohibere et debetis et potestis. Quibus dum nulla a vobis auctoritate resistitur, sine dubio ad internecionem nostram frena laxantur. Igitur* 2. Cor. 10, 6. *vestra illa famosa strennuitas, quae iuxta apostolum semper in promptu habuit ulcisci omnem inobedientiam, quare istam non ulciscitur? Quare istam dissimulat, et talem quidem inobedientiam, de qua mala inaudita*[e] *oriuntur, mala quorum non est numerus? Si quando miserae nos oves in aliquo excessimus, confestim sine mora, sine dilatione in nos apostolicae austeritatis vindicta processit. Nunc autem cum ad lupos perventum est, qui apertis morsibus in gregem dominicum desaeviunt, omnia cum patientia et longanimitate differuntur, omnia in spiritu lenitatis tolerantur. Rogamus ergo vos*[f] *per nomen*

a) ab 2. b) quod 2. c) repugnavit 1. d) interdicendo 2. e) infinita 2. f) *deest* 1.

domini Iesu, ut sive vos terror viri peccatoris, cuius gloria stercus et vermis est, exorbitare fecit, sive familiarium personarum mollita persuasio delinivit, ut redeatis ad cor, ut memor sitis honestatis et timoris Domini, et si non nobis propter nos parcitis, saltem vestrae innocentiae in tanti sanginis effusione provideatis. Nam si illos amplius in nos grassari permittitis, quos prohibere debetis et potestis, timendum est, ne coram iusto iudice de perditione nostra excusationem non habeatis. 1079.

116. Sic totus annus ille consumitur, ut fere nichil memorabile fieret in nostris partibus, nisi quod apostolici legati frequenter ad utrasque partes venerunt, et nunc nobis, nunc hostibus nostris apostolicum favorem promittentes, ab utrisque pecuniam, quantam poterant more Romano conquirere, secum detulerunt.

117. In sequenti vero anno, qui erat ab incarnatione Domini 1080, mense Ianuario, Heinricus iterum congregato non parvae multitudinis exercitu Saxoniam volebat invadere, reputans Saxones, utpote quietem dum pax erat amantes, non frequentes exire hiemis tempore. Saxones vero multis iam laboribus exercitati et per multas inquietudines a somno quietis expergefacti, tota[a] virtute studebant ei obviam venire et eius impetum ab invasione regionis suae repellere. Sed ille solita calliditate Saxones ab invicem multa promittendo diviserat, ut non diu ante diem proelii Widekin[b], Wiprecht[c], et Theodericus Geronis[d] filius, cum multis aliis a Saxonibus ad hostes transirent, et Ekkibertus marchio cum sua legione neutrae parti accedens, non longe a proeliantibus lentus sederet, eventum belli dubius expectans, ut cui parti victoria cederet, ei congratulando socius accederet. Igitur exercitus utrique convenerunt in loco qui Flathecheim[e,1] vocatur, et sic consederunt, ut inter eos rivus, non latus quidem sed profundus, haberetur. Itaque nostrates ad defendendum partis suae littus ordinati, illos ad se venturos in declivi montis expectant, ut ipsius oportunitate loci descendentes, hostes supinos facilius retrorsum impellant. Et Ottoni duci, quo primus pugnam conserat imperant. Ergo dum sic ordinati nostrates, adversum se venturos hostes attendunt, illi, sicut semper solebant, calliditate pugnaturi, nostros improvisi circumveniunt, et dum a fronte venire putantur, subito post tergum respicientibus adesse videntur. Tunc rex Rodulfus velocem misit Ottoni duci nuntium, per Deum obtestans, ut antiquae memor vir- 1080. *Ian. 27.*

a) cum rege suo Rodulfo tota 2. b) Widekint 1[b]; Widikin 2. c) Wipertus 2. d) G. comitis 2. e) Flatechim 1[b]; Fladecheim 2.

1) *Flarcheim prope Mühlhausen. P.*

1080. Jan. 27. tutis, sicut dispositum fuerat, ipse bellum primus incipere non refugiat. Cui dux Otto respondit, si sibi sicut putabantur primo[a] venissent, se nullatenus eorum violentiam formidare; nunc vero se non posse suae legionis ordinem convertere; et rogavit, ut illi quibus primo venissent, eos tota virtute susciperent, promittens se cum primum posset, eis in auxilium venturum. Denique multo aliter incipitur quam *p. 378. dispositum fuisset. Nam novissimi* fiunt primi, et primi novissimi. Acriter itaque utrimque pugnatur, sed momento brevi finitur. Nam Saxones citissime conversi, hostibus qui sibi venerant a tergo, vultus horribiles ostendunt, et non ante quiescunt, quam eos in fugam versos sibi terga monstrare compellunt. Victores itaque Saxones reversi, multas, sicut decebat, laudes referebant omnium bonorum largitori. Ex nostris autem iacuit in illo proelio Meginfridus[b] Magedaburgensis praefectus, ex[c] illis vero Folcmarus[d], et[e] Pragensis praefectus, et cum eis Boemiorum ceterorumque non parvus numerus. Heinricum autem, qui mox incepto proelio fugae se commendavit, Lothowigus per silvam semitis latentibus abduxit. Exercitus vero eius non longe post ad eiusdem fugae praesidium coactus, iuxta quoddam castellum quod dicitur Wartberg[f, 1] fatigatus consedit, et ibi, donec cibis et requie recrearentur corpora, repausavit. Nostrates vero qui castellum tenebant, impetu subito eos insiliunt, et eis fugatis omnia paene quae habebant diripiunt, equos, arma, vasa aurea et argentea, piper et alia pigmenta, pallia et pretiosa vestimenta. Erat enim in eadem societate patriarcha et alii partium illarum principes, qui secum divitias portaverant ingentes. Factum est autem hoc tertium proelium anno Domini 1080, 6. Kalend. Februar., feria 2.

1079. 118.[g] Ipso[2] anno domnus apostolicus in Teutonicas partes a synodo[3] subiectam misit epistolam[h]: *Gregorius episcopus[i] servus servorum Dei, omnibus archiepiscopis et episcopis in Teutonico atque in Saxonico regno commanentibus[k], omnibusque principibus, cunctis etiam maioribus[l] atque minoribus, qui non sunt excommunicati et obedire voluerint, salutem et apostolicam benedictionem. Quoniam*

a) primum obvenissent 2. b) *ita* 2; Meinfridus 1. c) et ex 1. d) Faimarus 1; Volcmarus 1[b]. *c. Dresd.* e) etiam 1[b]. *c. Dresd. fort. recte.* f) Wartberh 2. g) *codex nonnisi in voce* Gregorius *aliud caput orditur.* h) *hic collatam, aeque ut altera quae sequitur, cum apographo saec. XI in cod. bibl. cath. Trev.* 102. i) *deest* 1. 2. k) commorantibus *T. rell.* l) min. a. mai 1.

1) *Wartburg. P.* 2) *Epistolae istae anno* 1079. *scriptae esse videntur; cf. Bertholdi Annales Mon. Germ. SS. V, p* 318. *Paulus etiam Bernr. cap.* 105. *priorem epistolam anno* 1079. *assignat. P.* 3) *Quae mense Feb. a.* 1079 *celebrata est. In registro hae epistolae non leguntur; a Iafféo editae sunt Mon. Gregor. p.* 550 *sqq. W.*

ex lite et dissensione, quae tamdiu inter vos est, maximum in 1079. *sancta ecclesia periculum, maximum undique inter vos detrimentum fieri cottidie cognoscimus, idcirco visum est nobis, visum est et fratribus nostris in concilio congregatis, summo desiderio aestuare, summa ope elaborare pro viribus, quatenus idonei nuntii, tam religione quam scientia pollentes, e latere apostolicae sedis ad partes vestras mitterentur, qui religiosos episcopos, laicos etiam pacis et iusticiae amatores, in partibus vestris commorantes, ad hoc opus idoneos congregarent: qui Domini gratia praeeunte, die et loco ab illis statuto, tam ipsi quam quos ipsis adhuc*[a] *iungere debemus, aut pacem componant, aut veritate praecognita super illos, qui sunt tanti discidii causa, canonicam censuram exerceant. Verum quoniam nonnullos diabolico instinctu confectos*[b], *iniquitatis suae facibus ignitos, cupiditate inductos, discordiam potius quam pacem fieri et videre desiderantes fore non ignoramus, statuimus in hac synodo ad eandem formam sicut et in praeterita, ut nulla unquam persona alicuius potentiae vel*[c] *dignitatis, sive magna sive parva, sive princeps sive subiectus, aliqua praesumptione praesumat*[d] *legatis nostris obsistere, et postquam ad vos pervenerint, de componenda pace contraire; nec postea contra interdictum illorum alter in alterum audeat insurgere*[e], *sed usque ad diem ab illis statutam*[f] *firmam pacem omnes sine ulla occasione et fraude observent. Quicunque autem*[g] *haec nostra statuta ulla praesumptione violare temptaverit, anathematis eum vinculo ligamus, et non solum in spiritu, verum etiam et*[h] *in corpore et in omni prosperitate huius vitae apostolica auctoritate innodamus, et victoriam in armis auferimus, ut sic saltem confundantur et duplici contritione conterantur.*

119. Item domnus papa regi Rodulfo: *Gregorius episcopus servus servorum Dei, Rodulfo regi et omnibus secum christianam religionem defendentibus salutem et apostolicam benedictionem. Quod regnum Teutonicorum, hactenus inter omnia mundi regna nobilissimum, iam video incendiis, caedibus et rapinis devastari, confundi*[i] *et annullari, quam magnus exinde cordi meo dolor insideat, quam continuus in visceribus meis me gemitus afficiat, testis est ille solus, qui omnium hominum corda scrutatur et probat. Deferuntur enim*[k] *michi iam saepius legationes Heinrici tum per proprios nuntios, tum per cognatos et aliarum terrarum principes et affines, modo omnem obedientiam promittendo, modo per varia* ingenia sollicitando, id a me summo conamine* *p. 379. *cupientes efficere, quo me ad votum suum suis*[l] *partibus*

a) adiungere adhuc 2. b) confectus si in. 1.; conf. et in. *al.* c) *deest* 1. d) audeat 2. e) resurgere 1. f) statutum 1. g) *deest* 1. h) *deest* 2. i) d. et conf. 2. k) *deest* 1. l) sue parti 2.

1079. *valeant inclinare. Verum quia hinc inde et Romana gravitas et apostolica mansuetudo me per mediam iustitiae viam incedere cogit, omnibus quibus possum modis hoc oportet intendere, quomodo veram a falsa iustitiam, perfectam a ficta obedientiam, iudicio sancti Spiritus valeam discernere, et rato ordine ad finem usque perducere. Haec vero*[a] *et alia, si propitio Deo ad vos sani perveniunt legati mei, melius quam hae litterae viva voce testificabuntur et docebunt*[1].

120. Item domnus apostolicus regi Rodulfo[2]: *Gregorius episcopus servus servorum Dei, Rodulfo regi omnibusque secum in regno Saxonum commanentibus, tam episcopis quam ducibus et comitibus, nec non maioribus et minoribus, peccatorum absolutionem et apostolicam benedictionem. Cum Veritas ipsa dicat, omnium qui propter iustitiam persecutionem patiuntur, regnum esse coelorum, et apostolus clamet, neminem nisi qui legitime certaverit posse coronari: nolite, filii mei, in hoc, qui vos iam multo tempore exagitat, bellico furore deficere; nolite per ullius*[b] *fallentis personae mendacia de nostro fideli adiutorio dubitare, sed magis magisque pro tuenda veritate ecclesiastica, pro defendenda vestrae nobilitatis*[c] *libertate, labori iam citius finiendo incumbite, et ex adverso ascendendo vos et corpora vestra quasi murum pro domo Israel opponere satagite. Quid iam in duabus synodi nostrae conventionibus de rege Rodulfo et de Heinrico statutum, quidque ibi de pace et concordia regni etiam cum iuramentis sit diffinitum, per nostras litteras et per vestros*[d]

a) *deest* 2. b) illius 2. c) *ita* 2. *Ud*; voluntatis 1. d) nostros *Ud.*

1) *Codex Treverensis haec addit: 'Audivi quidem a legato meo B. metropolim Magdeburgensem iam diu esse viduatam et adhuc perversa quorundam contentione, ne desponsari possit, fuisse turbatam. His modis omnibus ex praecepto Dei omnipotentis et sancti Petri et meo ne praevaleant resistite, et domus Dei dignum dispensatorem per ostium introducere, cum communi omnium religiosorum tam archiepiscoporum quam episcoporum, necnon etiam clericorum et laicorum consensu et electione procurate. Quod si meis vultis adquiescere consiliis, audio enim inter vos esse quosdam boni testimonii viros, A. scilicet Goslariensem decanum, G. Bertaldi ducis filium, H. Sigifridi comitis filium, quorum unum me praecipiente et consentiente eligite, et in archiepiscopum praenominatae ecclesiae ordinate. Si vero in his tribus qui dignus sit non poterit inveniri, in contritione cordis orando et ieiunando ad Deum convertimini, rogantes ut sua revelante gratia persona, quae huic negotio sit conveniens, possit ostendi. Hoc procul dubio scientes, quia sicut illum qui ambitu saecularis potentiae inordinate intraverit, vinculo excommunicationis alligabo, ita quoque eum qui canonice intronizatus fuerit, a peccatis absolvo et apostolica benedictione benedico'. P.* 2) *Haec etiam in codice Udalrici legitur. W.*

legatos, nisi forte capti sint[a]*, apertissime potestis agnoscere, et si quid adhuc remanserit*[b]*, per episcopos Metensem et Pataviensem et abbatem Augiensem*[1]*, qui nobiscum finem rei praestolando morantur, cum ad vos ipsi pervenerint, quasi in promptu habetis audire. Postremo hoc vos ignorare nolumus, quia omni qua oportet instantia, cum*[c] *orationis nostrae assiduitate, tum officii nostri gravitate, et prospiciendo consulere et consulendo prospicere vestrae necessitati non dubitamus*[2]. 1079.

121. Eodem anno, mense videlicet Octobri, Heinricus militiae[d] laboribus infatigabilis, iterum congregavit exercitum, ut invaderet Saxoniae regnum. Saxones vero cum ingenti multitudine occurrerunt ei in loco qui Cancul[3] vocatur, ibique castris positis sederunt, ut fines suos cum Dei adiutorio ab hostili invasione tuerentur. Cumque missis exploratoribus ille nostram virtutem cognosceret, et ei cum sua virtute congredi non auderet, ad artem malitiae convertit se, dolique calliditate nostrum agmen in duas partes dispergit, ut quod integrum suis viribus diffidens adire non praesumebat, divisum per partes, si necessitas compelleret, aggredi non formidaret. Nam cum proelium devitans cum universo exercitu suo contra Erphesfort[e] tenderet, velocissimos equites retro contra Goslariam misit, qui quibusdam villis incensis ad se velociter properarent. At Saxones per suos exploratores iter eius contra Erphesfort edocti, cum eum facile possent insequi vel etiam praevenire, viso post dorsum fumo illuc universi festinant, ut ei Goslariam et illas partes Saxoniae prohibeant. Ille vero coeptum iter ad Erphesfort peragens, oppidum iam succensum fuerat depraedatus, cum noster exercitus se deceptum intelligens, magna turba peditum simul et equitum derelicta illum est insecutus. Cumque iam illi nostrates appropinquarent, eumque Niuamburg[f.4] episcopatum incendere* velle viderent, propero cursu eum per montana praevenientes, urbem ab incendio fortiter defenderunt. Quo ille cognito, obvia cuncta comburens et vastans, ad fluvium qui dicitur Elstera pervenit; cuius magna profunditate visa nolens ibi castra locavit. Hic diversorum diversas opiniones michi contigit agnoscere, sed cui earum veritas accedat, non licuit 1080. Oct. *p. 380.

a) sunt 2. b) remansit 2. c) tum 2. d) *ita* 2.; malicie 1. e) Erpesfort 2. f) muaniburgk 1; Nienburh 2.

1) *V. Bertholdi Ann. a.* 1079. *P.* 2) *In Cod. Udalrici sequitur et hic caput de archiepiscopatu Magdeburgensi, quod videsis ap. Jafféum Mon. Gregor. p.* 554. *W.* 3) *Fortasse Keula prope Mühlhausen. P. A. Witzschel (Anzeiger d. Germ. Mus. XXIII,* 4—11*) Künkel prope Behringen esse putat, Giesebrecht Küllstaedt, ad meridiem a Dingelstaedt. W.* 4) *Naumburg. P.*

1080. Oct. michi scire. Alii namque dicebant, quia bis a proelio discedebat victus, amplius eum fortunam proelii nolle temptare, sed nostris arte sua deceptis magnam partem regionis velle comburere, sicque sine proelio quasi cum victoriae gloria suas in partes declinare, sed inscium fluminis huius profundidatem incurrisse, sicque coactum, quia non facile transire poterat, proelio se commisisse. Alii vero putabant, quod ex[a] industria malivolentiae hunc pugnae elegisset locum, ubi suis quibus non bene credebat aut fortiter esset pugnandum, aut turpis fugae praemium periculum fluvii subeundum. Alii vero credebant, quod ideo regiones illas peteret, quia Misnensium vel Boemiorum, pro quibus legatos miserat, auxilium speraret; qui si sibi, sicut expectabat, fuissent adunati, inde per Merseburg et Magedaburg et per universam potenter transiens Saxoniam, cuncta posset depopulari, saeque imperpetuum subicere dominationi.

Oct. 15. 122. Igitur Heinricus castris in Elstrae ripa locatis, crastino mane primo suas acies disposuit, quia nullam proelii moram per se fieri voluit: cum ecce nostri multa festinatione simul et itineris asperitate fatigati, multis in via prae[b] lassitudine derelictis adveniunt, et audientes quod hostes essent, econtra sine mora se ad defensionem patriae suae[c] disponunt. Cum vero pedites admodum pauci esse[d], plurimis non valentibus sequi, conspicerentur, omnes qui non satis fortes equos habebant, ex equitibus pedites fieri iubentur; et tunc ordinati hostibus obviam paulatim progrediuntur. Episcopi vero clericos omnes qui aderant, ut psalmum 82[um] multa devotione cantarent ammonebant. Exercitus autem utrique ad paludem quae vocatur Grona[e] convenerunt, et quia sine vado palus erat, exercitus ambo dubitantes ibi substiterunt, et alteros alteri, ut priores ad se transeant, opprobriis increpantes, utrique suam ripam inmoti tenuerunt. Tandem nostri caput ipsius paludis non longe esse cognoscentes, ad illud tendebant; quo viso contrarii aequo itinere ad eundem terminum paludis pergebant. Ibi cum in tuto convenissent, conseruere manus, et utrimque fecerunt miserabile facinus. Heinricus autem, mox ut eos vicissim misceri conspexit, se sicut solitus erat in fugam dedit. Exercitus vero eius tanta virtute nostris instabat, ut quibusdam[f] terga dantibus, ad illorum castra fallax fama veniret, quae Saxones esse victos ore mendacii nuntiaret[g]. Dumque praesules qui Heinricum adiuvabant, cum suis clericis 'Te Deum laudamus' gaudentes canerent, ecce[h] Rappodo[i], unus de summis principibus[k. 1],

a) *deest* 1. b) *deest* 1. c) *deest* 1; sue p. 2. d) essent 1. e) *ita* 2; Grono 1. f) quibus 1. g) cantaret. Rappodo 1. 1[b]; nuntiaret — gaudentes *recepta e* 2, *ubi* canerent *legitur*. h) *ita* 2; *deest* 1. i) Rabodo 2 k) p. parcium Heinrici apportabatur 2.

1) *Comes palatinus Bawariae. W.*

portatur occisus. Quem qui ferebant, his qui in castris erant, de longe: 'Fugite, Fugite', clamabant; Otto namque dux adsumpta peditum turma, illis qui nostros in fugam verterant aequam vicem rependit, eosque terga sibi monstrantes insequi non ante desistit, quam eos per media castra festinantes fluvium satis cum periculo transisse conspexit. Nam fere non minor pars hostium in fluvio quam periit in proelio. Tunc pedites plenam se sperantes obtinuisse[a] victoriam, castrorum volebant invadere rapinam. Sed dux Otto prudens in bello, timens ne adhuc hostes aliqui post terga remansissent, monuit eos a praeda manus interim continere, donec certi quod nullus hostis a tergo latuisset, securi possent hostilia castra diripere. Itaque reversus cum peditibus, invenit in loco proelii Heinricum de Lacha[1] cum maxima parte exercitus, iam quasi de victoria triumphantem et 'Kyrie-eleyson!' laeto clamore canentem. Quam multitudinem cum vidisset dux Otto, voluit eam devitare primo, quia non eam turbam se vidit habere, cum qua cum tanta legione putaret tutum pugnare; sed rursus recogitans, quia Deo non est difficile multos[b] in paucis vincere, fortiter eos adivit, et Deo dante illis spiritum timoris, cito eos in fugam convertit. Omnibus ergo aut in fluvio mersis aut ultra fluvium fugatis: 'Nunc', ait dux Otto, 'castra securi perquirite; nunc tuti quicquid inveneritis accipite; et quicquid hodie fuit hostium, vestra virtute vobis praestante, vestrum vocate!' His verbis nondum finitis hostilia castra pervadunt, et omnia quae sunt inventa, festinanter invadunt. Sunt autem inventa multa pretiosa tentoria, multa episcopornm scrinia sacris indumentis et vasis plena, multa vasa* aurea et argentea cottidianis usibus apta, multae quoque argenti vel auri laminae, multoque[c] maxima pars numeratae pecuniae, equi quam plurimi simul et optimi, arma generis universi, mutatoria, ceteraque sine aestimatione vestimenta, vel ut breviter dicam, quicquid episcopi, Coloniensis[d, 2], Treverensis[3] et alii fere quatuordecim secum attulerant, quicquid dux Fridericus[4], comes Heinricus ceterique ditissimi homines secum portaverant, quicquid in Erphesfort rapuerant, omnia illa nostri simul diripientes, ad castra sua venerunt triumphantes.

1080. Oct. 15.

*p. 381.

123. Illi vero qui gladium effugerant, quantas calamitates in fluvio, silvis, paludibus sustinerent, nulli est credibile,

a) *verbum addidi; in 2 haec omissa sunt.* b) in multis et in p. 2. c) multaque 1[b].
d) fuit *hic perperam inserit* 1.

1) *Qui comes palatinus Rheni factus monasterium Lacense condidit. W.*
2) *Sigewini, quem Hildulfo mortuo a.* 1078. *rex instituerat. W.* 3) *Egilbertus, qui Udoni a.* 1079. *successerat. W.* 4) *Staufensis, cui a.* 1079. *rex Alamanniae ducatum contulerat filiamque Agnetem desponsaverat. W.*

1080. Oct. 15. nisi cui contigit haec omnia loca praesentialiter videre. Fluvius enim tales ex utraque parte ripas habet, ut hic nemo nisi cadens possit intrare, illic nemo nisi frutectis vel herbis arreptis repens possit exire. Multi fugientes cum hic[a] proni fluvium velociter inciderent, et illic de dorsis equorum ripae insilirent, gladio ripam caedebant, ut equos post se de fluvio extraherent, tandemque caedendo fatigati, equis derelictis armisque proiectis fugam trepidi corripuerunt. Ergo quicquid Unstrod[b] ubi victi sumus in nos peccavit, Elstera[c] pro nobis dupliciter vindicavit. Illic enim tantum nostras res fugientes amisimus, istic et hostiles et nostras, quas nobis praedando tulerant fugientes hostes, fugientibus et interfectis abstulimus. In fuga vero quam plurimi fortes viri a rusticis securibus et fustibus occisi, multi nobiles et illustres sunt a personis vilibus capti, multi fame crudelissima cruciati, equos vel gladios pro frusto panis dare non dubitabant, nec si panem venalem invenirent, ulli suae rei parcebant. Si qui vero capti ad aliquem de nostris hominem probum sunt adducti, sanati si vulnerati erant, gratis in patriam suam remittuntur, vestibus et armis decenter instructi. Tunc dictum est illis, quod Heinricus dominus eorum post Boemios misisset, et illis venientibus, cum eodem qui adhuc reliquus erat exercitu Saxoniam repetere voluisset. Sed illi responderunt, se potius, si possibile esset, totum mundum velle circuire, quam Saxonicam terram unquam magis transire[d].

124. Interea Saxones ad sua castra reversi, repererunt inminutam magnam partem sui gaudii, quia rex eorum Rodulfus duobus acceptis vulneribus, uno letali, altero deformi, magis quam suum dolebat casum populi. Sed cum cognovisset, quod suus haberet victoriam populus: 'Nunc', ait, 'laetus patiar vivus et[e] moriens, quicquid voluerit Dominus!' Quamvis autem dextera manus illi fuisset amputata, et grave vulnus haberet venter ubi descendit ad ilia, tamen ut illos quos de sua morte videbat dolentes consolaretur, se non in praesenti moriturum fidenter pollicetur; suique postponens curam, suis vulneratis ostendebat quam deceret adhiberi medicinam. Qua fortitudine simul et pietate nostri principes valde commoti, concorditer omnes ei spoponderunt, ut si Deus omnipotens illius vitam servare vellet eo vivo, etiamsi utraque manu careret, Saxonia nullum alium rectorem eligeret. Qua fide multum ille laetatus, felici est morte resolutus[f]. Factum est autem hoc proelium quartum anno ab incarnatione Domini 1080, Idibus Octobris, feria 5.

Dec. 125. Deinde mense Decembri, cum principes nostri

a) illi hic 1. b) Unstrad 1. c) Elstrad 1. d) intrare 2. e) sive 2. f) ac inde translatus Merseburg, sicuti hodie patet, ab ipsis honorifice est tumulatus *add.* 1[b].

congregati de statu regni sui tractarent, ecce nuncius aderat qui diceret, Heinricum ad suos de proelio reversum iactasse, quod rege Saxonum occiso totam Saxoniam suae ditioni subiecisset, et nunc exercitu congregato adventare, ita ut Goslariae natalem Domini celebraret. Sed nostri magno exercitu per triduum collecto, ei perrexerunt obviam, virtute suam defensuri patriam. Quod ille cognoscens [a], a magna spe cecidit, quia Saxones, dum non haberent rectorem, facile vinci posse speravit. Igitur exercitu suo dimisso consilioque mutato, misit ad Saxones legatos, rogans [b] ut quandoquidem nollent esse sine rege, filium suum sibi facerent regem, seque illis iurare, quod numquam intraret terram Saxoniae. Cui legationi dux Otto, sicut erat solitus iocose magna seria nonnullo schemate ludendi velare, respondit: 'Saepe', dicens, 'ex bove malo malum vitulum vidi generatum; ideoque nec filii nec patris habeo desiderium'.

1080. *Dec.*

126. Transacto vero natali Domini proximo, quo 1081us ab incarnatione Domini inceptus annus erat, Heinricus exrex Italiam disponebat ingredi, ut imponeret aliquem * finem rerum suarum longo labori, scilicet ut vel domno papa Gregorio humiliatione ficta placato, sive vi tyrannica coacto, vincula banni, quibus erat ligatus, exueret, vel quod magis volebat, Gregorio per vim de sede pontificatus eiecto, et in ipsa sede Wiperto Ravennate collocato, qui iam per triennium iuste fuerat excommunicatus, libere faceret omnia quae suae tyrannidi placerent, cum de sede apostolica omnis suae voluntatis favorem haberet. Sed familiares ipsius non tutum putabant fore, Saxonibus recenti proelio vehementer exacerbatis invadendos fines suos relinquere, cum de adventu illorum dubitationem nullam haberent, si pergentes in Italiam, suam patriam sine virtute militari dimitterent. Miserunt ergo principibus nostris nuntios, qui singulare colloquium rogantes, tempus et locum praefinirent, quo ex utraque parte principes electi, de communi bono tractaturi convenirent. Convenerunt autem ultra fluvium qui Wisara dicitur, in silva quae inde Capuana vocatur, quia ad urbem quae Capua [1] nominatur pertinere cognoscitur. Convenerunt autem episcopi ex illa parte Coloniensis, Treverensis, Babenbergensis, Spirensis, Traiectensis; ex nostra vero parte Magontinus, Magedaburgensis, Salzburgensis, Pathorbrunnensis, Hildinisheimensis [c]. Cumque qui ex illa parte erant, secretum, quod soli principes audirent, habere colloquium voluissent, nostri nullum sermonem conferre volebant, nisi quem cunctis qui

Dec. 25. 1081. *p. 382. *Febr.*

a) agnoscens 2. b) *ita* 2; *deest* 1. c) Hillinisheimensis 1; Hilhesh. 1b.

1) *Kauffungen. P.*

1081. *Febr.* convenerant, magnis et parvis, audire liceret. Iam vero sedentes ex utraque parte diu tacebant; quia et nostri, qui rogati illis ocurrerant, quid illi vellent expectabant; et illi non se rogasse nostros, sed nostris rogatos venisse videri volentes, quid a nostris peteretur auscultabant. Tandem nostri rumpentes silentium, ut omnium faceret verbum, Gevehardum petierunt Salzburgensem archiepiscopum. Qui surgens, ut erat vir per omnia prudens et honestus, et honori quem gerebat non minimum conferens honoris, vultu modesto, voce mediocri, sensum profudit sapientis et pii pectoris:

127. 'Episcopi venerabiles ceterique quos videtis adesse principes Saxonici, hanc operam michi dignati sunt imponere, quatenus animos omnium mei sermonis officio debeam vobis exponere. Unde vos omnes, sacerdotes sancti ceterique primates eximii, rogatos esse volo, ut me dignemini patienter audire, et causae communi, quam sum iussus agere, animum tranquillum, quo verum agnoscere[a] et examinare possitis, adhibere; quia non plus nostra quam vestra, si vultis, interest, quae sum dicturus agnoscere. Vestro ipsorum testimonio fidenter innitimur, quia vos, quamvis a nostra societate discessistis, a veritatis amore non discedere confidimus: — vestro, inquam, testimonio probare volumus, quantis iniuriis, quantis contumeliis simus affecti, dum toto animo, tota voluntate, sicut decebat, regis eramus servitio subiecti. Vos ipsi scitis, quotiens singillatim vel communiter vestrum petivimus auxilium, quo pro benivola servitute nostra vel hoc ex intercessione vestra redderet nobis praemium, ut a multarum, quae nos importabiles premebant, levaret fasce calamitatum. Hoc quia saepe postulavimus, optime scitis; et quid postulando profecimus, similiter optime scitis. Inde vos non incusamus, quia vos pro nostra causa, quamvis parum nobis prodesset, saepe laborasse cognovimus[b]. Quale vero praemium nostrae devotioni dederit ultimum, quid opus est dicere, cum manifestum est oculis omnium, quia hoc quod habuit maximum, nobis rependit extremum. Sacerdotes namque non solum de nullo crimine convictos, sed nec regulariter accusatos, aut in vincula sicut latrones coniecit, aut a sedibus suis, quos capere non poterat, omnium rerum suarum nudos effugavit; ecclesiarum bona, quibus episcopi vel ipsi vivere vel pauperes Dei sustentare deberent, scelerum suorum fautoribus dissipanda concessit. Terram nostram multis iam vicibus igni ferroque vastavit; cognatos sive milites nostros in nostris finibus innocentes occidit, cum nulla fuisset ei causa bellorum, nisi quod servos habere volebat filios hominum liberorum. Saepe ipsum, saepe vos singulos et universos suppliciter oravimus, ut gladio deposito causam

a) a. et *desunt* 1. 1b. b) agnovimus 2.

nobiscum iudiciis ageret, et nos vestrum per omnia iudicium secuturos animo libenti spopondimus. Quid his omnibus profecerimus, vos ipsos in testimonium vocamus. Ergo nos, qui nunc adsumus, cum omnibus quos tenet Saxonica tellus, vobis, o sanctissimi Christi sacerdotes, et vobis, o nobilissimi principes et fortissimi milites, humiliter supplicamus, ut memores omnipotentis Dei vestrique officii, vos, quod estis animarum pastores non perditores vocati, vos vero, quod gladium* ad defensionem non ad internicionem accepistis innocentum, cogitetis, et nos vestros fratres in Christo, vestros cognatos in carne, ferro et flamma amplius persequi ne velitis. Quod hactenus molestiarum a vobis perpessi sumus, vobis donantes peccatis nostris imputabimus et correptionem divinae pietatis appellabimus, dum posthac iniuriarum de vobis securi esse possimus. Gladium et ignem deponite, et sicut decet homines christianos cum christianis, causam rationibus non caedibus agite; et quod ante cruoris effusionem postulavimus, nunc saltem vel cruore nostro satiati praestate. Multas quidem nobis aerumnas dominus vester Heinricus crudeliter intulit, multis calamitatibus nos ultra modum fatigavit, et tamen ecce parati sumus cum nobis regem, sicut olim fuit, accipere; ecce parati sumus, ei fidelitatem et subiectionem iurare et iuratam fideliter et libenter servare: tantum vos hoc veris assertionibus astruite, ut nos salvo ordine nostro, et laici possint facere hoc sine fidei sacrae detrimento; nec nos ab isto campo recedemus, donec omnia quae dixi compleverimus. Si vero nostras sententias dignati fueritis attendere, veris et manifestis et ex scripturarum testimonio firmis rationibus ostendemus, quod domnum Heinricum nec clerici nec laici regem habere possumus cum animarum nostrarum salute. Nunc ergo[a] vel vos nobis, quod iuste possit regnare, probabiliter ostendite, et nos sub eius regno socios fideles accipite: vel nobis quod iure[b] regnare non possit, veraciter probare permittentes[c], nobis, immo veritati, consensum amicum praebete, nosque[d] ut hostes persequi desinite. Quod si obicitis, sacramento quod ei iurastis vos esse constrictos, simili modo confirmabimus, nullo sacramento iure vos ad nostram persecutionem posse compelli. Haec igitur est summa nostrae petitionis, ut domnum Heinricum vel vos iure posse regnare nobis probabiliter ostendatis, vel nos vobis, eum non posse, veraciter ostendere sinatis; et cum res alterutra fuerit demonstrata[e], nos igni ferroque persequi cessetis[f].

1081. *Febr.*

*p. 383.

128. Tunc illi responderunt, se nec ad causam trac-

a) *hinc alia manus pergit* 1. b) q. rex esse ille non 1^b. c) permittite 1^b; d) et nos contra rationem ut 1^b. *In* 2. *haec brevius relata sunt.* e) *ita* 1^b; ostensa 1. f) *ita* 1^b. 2; desinatis 1.

1081. Febr. tandam convenisse, nec se tantae esse sapientiae, ut tam magnam rem ex improviso praesumant agendam accipere; praesertim cum non ad se solum, sed ad regem cunctosque regno eius subditos pertinere videatur. Rogabant autem ut ab initio Februarii, quod tunc erat, usque ad medietatem Iunii pax ex utraque parte daretur, intra quod tempus conventu facto eadem causa, quam nostri nunc agere volebant, communi totius regni partis utriusque consilio tractaretur. Nostri vero dolos illorum percipientes, quia propterea tam longum tempus pacis habere volebant, ut hi qui domi remanebant essent tuti, donec illi qui in Italiam pergebant contumeliam facerent apostolicae dignitati; responderunt, se nec decipere velle nec decipi, sed firmam et integram pacem dare et petere usque ad terminum temporis praedicti. Cumque illi Teutonicis omnibus, nostrae partis adiutoribus, pacem se dare promitterent: 'Itane', dixit Otto dux, 'nos stolidos esse putatis, ut non intelligamus consilium vestrae calliditatis? Petitis vestris partibus a nobis pacis securitatem, donec apostolicam possitis inhonorare dignitatem: et nobis pacem vestram promittitis, donec illum qui nostrum caput est, pro vestro libitu, si Deus permiserit, male tractetis. O quam bona pax datur corpori, dum crudeliter absciso crudelius illuditur capiti! Ergo nobis et nostris omnibus date, et vobis et vestris omnibus accipite, pacem aut integram aut nullam. Quod si plenam pacem nobis et nostris omnibus amicis, magnis et parvis, dare non vultis, pergite iter quod coepistis; hoc tamen ante praedicto, quod in finibus vestris hospites cito non gratos habebitis, nec res vestras, ut velletis, ab Italia reversi custoditas invenietis. Nam hoc nolumus vos celare, quod cum primo poterimus, unum rectorem volumus habere, qui et nos ab iniuriis fortiter adiuvante Deo defendat, et his qui nobis iniurias fecerunt aequitatis vicem rependat'. Milites ergo plebei partis adversae conclamant, nostros aequam rem offerre, suos principes aequum nec praebere nec accipere[a]; se posthac ad pugnandum minus fore paratos quam hactenus fuissent, quia causam iustitiae cum Saxonibus esse cognovissent, plusque nobis illum conventum quam in tribus proeliis victoriam prodesse; quia quod numquam credere poterant, nostros humiliter iustitiam postulare simul et offerre, ipsi praesentes audissent. Sic ab invicem discedunt, tantum per septem dies altrinsecus pace data.

Mart. 129. Heinricus igitur intrante Martio intravit Italiam, *p. 384. seminaturus et ibi, sicut* pridem in Teutonica fecerat terra, discordiam, quo nullam regni sui partem pacatam dimitteret, ubi[b] civilium bellorum venenis pacis quietem non corrumperet.

a) suscipere 2. b) *ita* 1[b]; atque 1.

130. Principes vero Saxoniae cunctis gentibus Teutonicae linguae, non minus inimicis[a] quam amicis, legatos miserunt, rogantes ut Heinrico filioque eius excepto, quemlibet alium rectorem eligerent; se ei, quicunque esset, fideliter servituros pollicentes; quatenus omnia regni membra, sicut olim fuerant, in unum sub uno rege convenirent. Mense autem Iunio exercitu collecto perrexerunt in orientalem Franciam, et praedis vel incendiis eam vastando, multas quas sibi fecerant iniurias vindicaverunt. Nam flamma latum facientes iter, venerunt non longe a Babenberg, ibique Suevos veteres amicos habentes obvios[b], de communi negotio regis constituendi communi consilio tractaverunt, et post multos tractatus, ut Herimannum[c] regem eligerent, unanimiter omnes consenserunt.

1081. *Mart.*

Iun.

131. Sed cum Saxones domum laeti gloriosique redissent, nullumque dubium de recipiendo rege retinerent, principes adversae partis, artis antiquae non obliti, quia electum regem valde timebant, electionem eius, ne perficeretur, modis omnibus disturbare quaerebant. Ottonem ergo ducem solum sibi loqui rogabant, multisque pollicitationibus ei, ut in electione vacillaret, persuadebant; non tamen ut certum quid eis promitteret, efficere poterant. Sic eo dubitante magnaque parte eius dubitationi consentiente, tota praeterit aestas, et paene totam Saxoniam commoverat eius instabilitas. In Novembre vero mense iterum vocatus ab illis ad soliloquium, cum iam totus esset inclinatus ad nostrorum partes hostium, Dei misericordia faciente, ne tot suos labores, quos pro patria toleraverat, in ultimis temporibus perderet, equus cui insidebat[d] in plano campo cecidit, ipsique sessori crus unum ita contrivit, ut fere integro mense nisi portatus ire non posset. Igitur ad se gratia Dei movente reversus, se peccasse et divina pietate correptum esse intellexit. Missis itaque legationibus diversis, et hostibus renuntiavit, et civibus suis se semper fore fidelem et concordem fideliter repromisit. Unde principes Saxoniae valde laetati, regem suum Herimannum cum magno tripudio Goslariae susceperunt, paucis diebus ante natalem Domini. In natali vero sancti Stephani protomartyris a Sigifrido, Magontinae sedis archiepiscopo, in regem venerabiliter est unctus, cum iam 1082[us] annus incarnationis dominicae fuisset inceptus[e].

Nov.

Dec. 26.

a) am. q. i. 1. b) *deest* 1. c) Herm. 1 *constanter*. d) *ita* 2; sedebat 1.
e) Et tantum de bello illo Saxonico et Heinrico quarto ex cronica et historia ista 1.

INDEX.

